

ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ
ΚΡΑΤΙΚΟ ΒΡΑΒΕΙΟ 2008

ΣΜΥΡΝΗ

1919-1922

Αριστείδης Στεργιάδης
εναντίον Χρυσόστομου

Από τον συγγραφέα
του μπεσι σέλερ
Δακρυσμένη
Μικρασία

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	15
Ένα πτώμα στον βόθρο	21

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1919: Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ

Η «ονειρώδης» ειρήνη	29
Η Πρωτομαγιά της αγωνίας και της προσμονής	33
Όταν οι Έλληνες της Σμύρνης «ευαγγελίζονται χαράν μεγάλην»	40
Τότε που από τα περίχωρα της Σμύρνης «κατήρχοντο οι ευσταλείς Ίωνες»	45
Όταν διαπιστώνεται ότι χωρίς αιματοχυσία ελευθερία «ου γίνεται»	52
Η «αποσχιστική» βία στην υπηρεσία της «μεγαλοϊδεάτικης» περιπέτειας	64
Ελ. Βενιζέλος: «Ουδεμία πόλις είναι απηλλαγμένη καθαυμάτων!...»	78
Μερικούς μήνες νωρίτερα	91
Μικρή αναδρομή στο πώς πήραμε τη Σμύρνη ή όταν ο Στεργιάδης έχει ελαττώματα αλλά και μεγάλα προτερήματα!	95
Γιατί 30 αιώνες ελληνικής ιστορίας έχουν μικρότερη σημασία από τον καπνό της πίπας ενός Αμερικάνου	100
Τότε που έληγε ο πόλεμος των γιγάντων και άρχιζαν «αι έριδες των πυγμαίων».	104
«Ο κρύφιος και ακήρυκτος πόλεμος Αγγλίας και Ιταλίας εν Μικρά Ασία».	109
«...Ουδέποτε επέρασα ημέραν μεγαλυτέρας αγωνίας!»	116
«Πνευματική μορφίνη»	123
Αιματηρών γεγονότων συνέχεια και οι... «ρέποντες προς εκδίκησιν» Έλληνες αξιωματικοί.	127
Έργα και ημέρες της Ανακριτικής Επιτροπής	131
Η συνέχεια της έκθεσης Μαζαράκη για τα γεγονότα του Αϊδινίου και η άγρια σφαγή των προσκόπων	138
«Η εμπέδωση της τάξεως» στον καζά της Περγάμου και της Μενεμένης	142
«Ο επιδρομεύς Τούρκος ήλθε σφάζων, διέμεινε σφάζων, φεύγει σφάζων»	153
Η «ψυχρά ως πάγος και σκληρά ως γρανίτης» ψυχή των μελών της Ανακριτικής Επιτροπής.	156

Ο στρατηγός Λεωνίδα Παρασκευόπουλος στη Σμύρνη	160
Ο «άμειπτος» τρόπος κατάληψης της Θράκης ή γιατί όταν έχεις καεί στον χυλό φουσάς και το... γιαούρτι!	165
Η άλλη Σμύρνη	168
Η αποθέωση του γυναικείου κάλλους και η εποχή της μεθυστικής έξαρσης	172
Οι συνοικίες των πορνείων, τα «Χιώτικα» και λίγα περί αφροδισίων νόσων.	182
Όταν ο Στεργιάδης προσπαθεί να βάλει τάξη σε όλα τα... «άτακτα» της Σμύρνης	189
Οι... τουρκικές εκλογές στη Σμύρνη και το «Ήλθαμε και θα μείνωμεν!» του Στεργιάδη . . .	193
Όταν ο «Προμηθεύς της Μικρασιατικής Ελλάδος» υποφέρει και ελπίζει	198
Οι κατηγορίες των Αρμοστών, η έκθεση του Στεργιάδη και η «θυσία» του Μιχάλη Ροδά . .	202
Το καλοκαίρι της μεγάλης απελπισίας και η «φυγή» προς την Άγκυρα	205
Ο Στεργιάδης, η οικονομία και η διοίκηση των Νέων Επαρχιών	215

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: ΑΠΟ ΤΑ ΚΡΑΣΠΕΔΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

ΣΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΗΣ «ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ»

Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος αρχίζει να αναζητά τον σταυρό του μαρτυρίου του	223
«Να πέσω τουλάχιστον ως αετός και ουχί ως όρνις!».	227
Πώς ο Χρυσόστομος παρέλαβε «λαγούς» και παρέδωσε «λιοντάρια»	230
Μαθήματα σκοποβολής.	233
Πώς ο Χρυσόστομος πήρε την κωδική ονομασία «ο πράκτορας των Αθηνών».	235
Χρυσόστομος εναντίον Χιλμή πασά.	238
Ένας... «εθνικόφρων» Μητροπολίτης στη Σμύρνη	242
Ένας «ομηρικός» ήρωας «εν μέσω δεινών».	250
«Δίνουν την Ιζμίρ στους Έλληνες!»	257
Το «Γίνου πιστός άχρι θανάτου» συνεχίζει να κοσμεί τη ζωή του Χρυσόστομου.	264
Οι «ανύστακτοι πόθοι» του Χρυσόστομου και η στράτευση των Μικρασιατών.	266
Ο Στεργιάδης αλλάζει τον «Ιερό Λόχο» σε «Σώμα αλκίμων»	273

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ: Ο «ΤΡΙΣΚΑΤΑΡΑΤΟΣ»

Ο αίρων τις αμαρτίες όλων	279
Αν θέλετε παράπονα και ντέρτια, θα σας δώσει η Σμύρνη τα δικά της!	285
Μια πολιτεία της μέθεξης, αλλά...	290
Μοσχοβολιές και... «γκεριζέλα»	295

Ο Στεργιάδης φτάνει στη Σμύρνη με την παντοδυναμία ενός ηγέτη	299
Ο «καταραμένος» του Γένους	303
Ο «εποχούμενος τεθρίππου αμάξης» Στεργιάδης	308
Ένας άνθρωπος της τάξης και της νομιμότητας από τις οποίες δεν παρέκκλινε ποτέ	310
Το «κατά συρροή» υβρεολόγιο σε βάρος του Στεργιάδη και η απάντηση του Π. Γουναράκη.	318
Στεργιάδης εναντίον Ελλήνων αξιωματικών.	328
Συλλάβετε τον Στεργιάδη!	335
«Μισηθείς έσχάτον μίσος!»	341
Ο «ανήσυχος κρατήρας» που εκσφενδονίζει «διηλεκώς λάβαν και καπνούς»	349
Ξεσπιτώματα	351
Στεργιάδης και οικονομία	354
Η προσπάθεια για εγκαθίδρυση του... τρίτου Ελληνικού πολιτισμού	358
Ο «φιλότουρκος» Στεργιάδης	360
Στεργιάδης και κατασκοπεία	362
«Τουρκοφιλία» Στεργιάδη συνέχεια!	367
Στεργιάδης εναντίον δημοσιογράφων (1)	370
Στεργιάδης εναντίον δημοσιογράφων (2).	372
Γεώργιος Σ. Φραγκούδης, ένας απρόσμενος υπερασπιστής	379
«Νικηταράς ο ...φάγος» και η «Ωραία φωτοχυσία εορτής!»	385
Όταν ο Στεργιάδης απελευθερώνει τον επίδοξο δολοφόνο του	391
Πώς μια... «σαρδελού» στη Χίο έκανε έξω φρενών τον Στεργιάδη και η πλατεία Τριανδρίας!	397
Λόγος «επαινετικός» για Στεργιάδη και η «εν Σμύρνη» υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών	401
Αλλαγή κυβερνητικής... φρουράς, ο Κωνσταντίνος στη Σμύρνη και η αφίδα του Λιγνάδη	406
Ο Υπάτος Αρμοστής και η υψίφωνος Σαμπανιέβα	413

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

«Μα αφού σας είπα ότι δεν θέλω τέτοια πράγματα!»	425
«Των οικιών ημών εμπιπραμένων...»	433
Όταν κανείς δεν πρέπει να αμφιβάλλει για τη «διά βιαιών μέσων» επιβολή της θέλησης του Στεργιάδη	442

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

1922: ΝΥΝ ΥΠΕΡ ΠΑΝΤΩΝ Ο ΑΓΩΝ

Το τραγικό αδιέξοδο	453
Η σακατεμένη στρατιά	458
Να γιατί κάτι «τέτοιους άνδρες δεν πρέπει να τους χάνει η πατρίδα!» και η... «εύτακτος αποχώρησις»	474
«Νυν υπέρ πάντων ο αγών!»	484
Σαν μάνες, σαν γυναίκες, σαν αδελφές!	486
«Ελληνική Μικρασιατική Άμυνα»	494
Όταν αποφασίζουν οι «ουδέποτε δεινοπαθήσαντες εν Ανατολή...»	498
Η εναγώνια λυγμική κραυγή του Μικρασιατικού Ελληνισμού	499
Τα δάκρυα του Χρυσόστομου και η «αγρία φυλλοξήρα»	504
«Οι οίμωγές των Πεπελεκισμένων»	510
Στεργιάδης εναντίον Λάμπρου	513
Η τελευταία άνοιξη	519
Το απέραντο «κιβωτιδοποιείον» της Ανατολής	528
Όταν φυλακίζεται και εξοβελίζεται από τη Σμύρνη ο Αχιλλέας Λάμπρου	535
Σε αναζήτηση αρχηγού	540
Παπούλας εναντίον Στεργιάδη	547
Η Βουλή για την «υπόθεση Λάμπρου» και ο... Έλληνας στρατιώτης Ράιαν!	555
Όταν ο Στεργιάδης αρνήθηκε να συναντήσει τον Βενιζέλο	562
Ιντερλούδιο	572
«Ιωνική Αυτοδιοίκηση» και η προσπάθεια κατάληψης της Κωνσταντινούπολης	577
Ελληνικός πόνος	586
Όταν οι Στράτος και Θεοτόκης φθάνουν στη Σμύρνη και ο Στεργιάδης χτυπά το κεφάλι του στον τοίχο!	592
Η κόλαση του Ουσάκ ή ο σώζων εαυτόν σωθήτω!	601
«Έλληνες, θυμηθείτε την ιστορία σας και σταθείτε να πολεμήσετε!»	606
«Τούρκο σκότωσησε;»	612
«Εν περιπτώσει απευκαταίου...»	617
Όταν ο απόηχος του πλήθους συναντά την... «ηχώ των σκέψεων»	620
Η τελευταία επίσκεψη στον Στεργιάδη	626
Χρυσόστομος: Ο Στεργιάδης «άξιος... αγχόνης και ανασκολοπισμού»	631
«Επικράνθη ο Άδης»	634
«Να φύγετε όλοι σας!»	637
Ο Στεργιάδης φεύγει τελευταίος	641
Η ανήσυχη γαλήνη	644

Ο χαλασμός του Δεσπότη	652
«Είσθε Έλλην; Στον πάγκο, κύριε!».	658
«Αποχαιρέτα τη, λοιπόν, την Αλεξάνδρεια που χάνεις!»	661
Η Σμύρνη δεν υπάρχει πια!	665

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΜΟΝΑΧΙΚΟ ΥΠΑΤΟ ΑΡΜΟΣΤΗ

Όταν μια εφημερίδα κατορθώνει το ακατόρθωτο	673
...Και πάλι τα γεγονότα της προκυμαίας	683
Για τα μετά την 1η Νοεμβρίου 1920 συμβάντα και η... παγίδα της νέας Κυβέρνησης	686
Όταν ο Στεργιάδης αποτυχαίνει να πείσει τον βασιλιά Κωνσταντίνο να... παραιτηθεί!	692
Οι κατάρες και τα αναθέματα	696
Ο Στεργιάδης και οι... άλλοι!	706
Υστερόγραφο	709

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	711
------------------------	-----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1919: Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ

*Σμίρνη αγαπημένη της όλβιας δωδεκάπολης μαγιάδι.
Τη φλόγα της καρδιάς σου καίω καντήλι.
Προς σε τα χείλη τείνω διψασμένα μακρόθε, έναν ασπασμό για ν' απιθώσω
στο πλάνο μέτωπό σου, που η κορώνα πανάρχαιη θ' αστράφτει στον αιώνα.
Πικρό από του βλεφάρου σου τον ίσκιο, το δάκρυ να σκουπίσω.
Για να ξέρεις δε στάθηκε κανείς, γραφτό αν δεν είναι
ξανά με ορθές φτερούγες άυλο πλάσμα
τη μυραδιά του κρίνου να σου φέρει [...]*

ΣΤΕΛΙΟΣ ΣΠΕΡΑΝΤΣΑΣ

Clôcher de St. Photinie

Smyrne

Smyrne 15 novembre 1903
L. Allouard

Το περίβλεπτο καμπαναριό της Αγίας Φωτεινής, στη Σμύρνη.

Η «ονειρώδης» ειρήνη

Σιωπηλά και νεκρά είναι τα κωδωνοστάσια
της Σμύρνης, της Χριστιανικής πόλης.
Η μουσική εσείγησε και οι τραγουδιστές πεθάναν
της Σμύρνης της ευτυχισμένης πόλης.
Και τα κορίτσια της, μαργαριτάρια της Μεσογείου,
φύγανε απ' τα μαρμαρένια παλάτια
της Σμύρνης, της μαγεύτρας πόλης.

TZOPITZ HOPTON

Tο 1919 ανέτειλε ως η απαρχή μιας «ονειρώδους ειρήνης» και μιας παγκόσμιας δικαιοσύνης. Ύστερα από έναν αδηφάγο πόλεμο, όσοι λαοί στέναζαν κάτω από το πέλαμα αδυσώπητων κατακτητών είχαν πιστέψει πως ήρθε ο καιρός να πάρουν την αλυτρωτική τους «εκδίκηση» πραγματώνοντας τις εθνικές τους προσδοκίες. Οι άνθρωποι όπου γης έστρεφαν το βλέμμα τους προς το Παρίσι, το κέντρο της νίκης και των μεγάλων αποφάσεων που θα δικαίωναν τις ελπίδες και τις προσδοκίες τους, όπως τα ηλιοτρόπια στρέφονταν προς τον ήλιο.

Η Μάργκαρετ Μακμίλλαν σημειώνει ότι πριν καλά καλά σιγήσουν τα όπλα είχαν κιόλας αρχίσει οι κραυγές διαμαρτυρίας, διεκδίκησης και οργής. «Η Κίνα ανήκει στους Κινέζους». «Ελευθερία στο Κουρδιστάν». «Η Πολωνία πρέπει να αναστηθεί».¹

Όλοι παραπονούνταν: οι Σλοβάκοι για τους Τσέχους, οι Κροάτες για τους Σέρβους, οι Άραβες για τους Εβραίους, οι Κινέζοι για τους Ιάπωνες, με διάχυτη τη «διαίσθηση μιας αναδυόμενης νέας τάξης καθώς τα σύνορα άλλαζαν ξαφνικά και νέες οικονομίες και πολιτικές ιδέες βρίσκονταν στον αέρα».²

Για να παλέψουν με όλα εκείνα τα διλήμματα και να προσπαθήσουν να τα επιλύσουν, από τις αρχές του 1919 είχαν αρχίσει να συρρέουν στο Παρίσι, όπου θα πραγματοποιούνταν η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, πολιτικοί, διπλωμάτες, τραπεζίτες, στρατιωτικοί, καθηγητές, οικονομολόγοι, νομικοί, άλλοι για να συμπαρασταθούν στους παρι-

1 Margaret Macmillan, *Οι Ειρηνοποιοί: Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Θεμέλιο, Αθήνα 2005, σ. 21.

2 Στο ίδιο.

στάμενους, άλλοι για να διεκδικήσουν ή ακόμα και να ενημερώσουν τους Μεγάλους Τέσσερις (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και ΗΠΑ), που θα προσπαθούσαν να επιλύσουν το μέγα πρόβλημα της ηττημένης Γερμανίας, αλλά και θα συζητούσαν θέματα που κάλυπταν όλες σχεδόν τις ηπείρους, από την Αρκτική ως τους Αντίποδες.³

Όσοι κατέφθναν εκείνον τον Ιανουάριο του 1919 στο Παρίσι, με οποιοδήποτε μέσο, διακατέχονταν από την επιθυμία να αλλάξουν τον παγκόσμιο χάρτη, έργο επίπονο και κοντά στα όρια της ουτοπίας παρά σ' εκείνα της πραγματικότητας. Ο καινούργιος δεν θα περιλάμβανε μόνο την Ευρώπη, αλλά θα προχωρούσε ανατολικά, στη Μέση Ανατολή, θα έφτανε ως το τέρμα της Ασίας και θα επέστρεφε νοτιότερα, ώστε να συμπεριλάβει την Αφρική ή, τουλάχιστον, μερικά από τα ασύνορα εδάφη της. Με κυρίαρχο σύνθημα την «Αυτοδιάθεση»⁴ μικροί και μεγάλοι λαοί ξυπνούσαν από έναν λήθαργο αιώνων, σήκωναν το κεφάλι, συνειδητοποιούσαν ποιοι ήταν και απαιτούσαν δικαιοσύνη και ψωμί. «Ο πόλεμος» σημειώνει η Μάργκαρετ Μακμίλλαν «είχε σταθεί μια πράξη μνημειώδους τρέλας και σπατάλης, ίσως όμως να έβγαине κάτι καλό από αυτόν».⁵

Εκείνο που προείχε για τους νικητές του πολέμου ήταν η τιμωρία της Γερμανίας. Το πώς θα πραγματοποιούνταν και το μέγεθός της ήταν μια άλλη ιστορία. Όπως μια άλλη ιστορία ήταν και η τιμωρία που έπρεπε να επιβληθεί στους άμεσους συνεργάτες της, τη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για όλα αυτά οι προσδοκίες ήταν μεγάλες, όπως μεγάλες θα ήταν κατόπιν και οι απογοητεύσεις. Με άλλα λόγια, το 1919 ερχόταν καβάλα σ' ένα σύννεφο από προβλήματα έτσι όπως το είχε διατυπώσει με παράπονο ο Κλεμανσό: «Είναι πολύ πιο εύκολο να κάνεις έναν πόλεμο παρά να παγιώσεις την ειρήνη».

Η προσπάθεια όμως για την επίτευξη της ειρήνης έπρεπε να γίνει. Γι' αυτό και όλες εκείνες τις μέρες το Παρίσι, εκτός από τους κορυφαίους νικητές του πολέμου, τον πρόεδρο της Αμερικής Γούντροου Ουίλσον, τον Ζορζ Κλεμανσό, τον Ντέιβιντ Λούντ Τζορτζ, τον Βιττόριο Ορλάντο, που ήταν αντίστοιχα οι πρωθυπουργοί της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Ιταλίας, φιλοξενούσε και δύο μελλοντικούς υπουργούς Εξωτερικών της Αμερικής, έναν μελλοντικό Πρωθυπουργό της Ιαπωνίας, τον πρώτο Πρόεδρο του μελλοντικού κράτους του Ισραήλ, και ανάμεσά τους έναν πιανίστα, τον Ιγνάτιο Παντερέβσκι, που έγινε πολιτικός, τον θρυλικό Λόρενς της Αραβίας, «τυλιγμένο στο μυστήριο και τις αραβικές φορεσιές του», καθώς και τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον μεγάλο Έλληνα πατριώτη «που έφερε συμφορά στη χώρα του».⁶

Για τους Έλληνες, ο νέος χρόνος ξεκινούσε γεμάτος ελπίδες. Ιδίως για εκείνους της Μικράς Ασίας, που πίστευαν ότι η νίκη των Συμμάχων, η συμμετοχή της Ελλάδας στο

3 Στο ίδιο, σ. 24.

4 Στο ίδιο.

5 Στο ίδιο.

6 Στο ίδιο, σ. 22.

πλευρό των νικητών και η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άνοιγε πλέον τον δρόμο της δικαίωσης και της ελευθερίας. «Ο νέος χρόνος επλησίασε» έγραφε ο *Ελεύθερος Τύπος* την 1η Ιανουαρίου 1919, πληροφορώντας τους αναγνώστες του ότι ήδη στην Ελβετία εκδόθηκε και κυκλοφόρησε γεωγραφικός χάρτης της μεταπολεμικής Ευρώπης «εις τον οποίον η Ελλάς φέρεται περιλαμβάνουσα ολόκληρον την Θράκην», αλλά και ότι την απόδραση των «εν Κορσική» εξορισμένων Ελλήνων πολιτικών Δημ. Γούναρη και Ι. Μεταξά διοργάνωσε και διευκόλυνε μία «ξένη προσωπικότης, πολύ γνωστή εις Αθήνας».

Την ίδια μέρα η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας σε ανακοίνωσή της ανέφερε ότι «ουδέποτε ανέτειλε η πρώτη του έτους τόσοσ ελπιδοφόρος και τόσοσ ευοίωνος διά το μέλλον και την πρόοδον των εργατών», ενώ λίγες μέρες αργότερα (17 Ιανουαρίου 1919) η *Πολιτεία* σε κύριο άρθρο της τόνιζε ότι η έλλειψη αντιπολίτευσης στην Ελλάδα είχε ως αποτέλεσμα τόσο στην Αθήνα όσο και στην επαρχία να νέμονται την κατάσταση οι διάφοροι κομματικοί τοπάρχες, «κάμνοντες ό,τι θέλουν, αποκλείοντες τρόφιμα, αισχροκερδούντες και πιέζοντες». Και όλα αυτά συνέβαιναν διότι έλειπε εκείνο το οποίο οι Αρχαίοι αποκαλούσαν «αντίπαλον δέος».

Το 1919 έβρισκε την Ελλάδα στο πλευρό των νικητριών Δυνάμεων και, ως τέτοια, της δινόταν η ευκαιρία να έχει το δικαίωμα της διεκδίκησης. Δικαίωμα που ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος είχε σπεύσει να θεμελιώσει από την αρχή του έτους στέλνοντας Έλληνες στρατιώτες να πολεμήσουν στην Ουκρανία στο πλευρό της Γαλλίας και κατά των μπολσεβίκων, ενέργεια την οποία η Ελλάδα θα πλήρωνε πανάκριβα μερικά χρόνια αργότερα, στη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, όταν η νεόκοπη Σοβιετική Ένωση θα τασσόταν ανεπιφύλακτα στο πλευρό των Τούρκων και εναντίον των Ελλήνων.⁷ Αλλά αυτό μερικά χρόνια αργότερα. Γιατί τώρα ο Βενιζέλος είχε

7 Η Ελλάδα προσφέρθηκε να βοηθήσει στη γαλλική εκστρατεία στην Ουκρανία με δύο από τις τρεις μεραρχίες (23.351 άνδρες) του Α΄ Σώματος Στρατού, διοικητή τον υποστράτηγο Κωνσταντίνο Νίδερ, επιτελάρχη τον συνταγματάρχη Αλέξανδρο Οθωναίο και επιτελείς τους Νικόλαο Πλαστήρα, Νεόκοσμο Γρηγοριάδη και Γεώργιο Κονδύλη. Οι ελληνικές δυνάμεις άρχισαν να αποβιβάζονται στην Οδησό στις αρχές Ιανουαρίου του 1919, με τον δυνατό βοριά να λυσομανάει πάνω από την παγωμένη πολιτεία και το πολυθρόμβο λιμάνι της. Ανάμεσα στις 7 Ιανουαρίου και 13 Απριλίου 1919 πραγματοποιήθηκαν συνολικά 22 δρομολόγια επιβατηγών πλοίων στα λιμάνια της Οδησού και της Σεβαστούπολης. Οι άνδρες που στέλνονταν στα αφιλόξενα ρωσικά εδάφη είχαν επιλεγεί κυρίως από τα «άτακτα» και «ανυπότακτα» στρατεύματα του Α΄ Σώματος Στρατού, έχοντας επικεφαλής τους φανατικούς Βενιζελικούς. Οι περισσότεροι ήταν άνδρες που είχαν επιστρατευτεί από τις περιοχές της Ρούμελης και της Θεσσαλίας, που έπρεπε να «απομακρυνθούν από τον εύφλεκτο ελληνικό χώρο» (*Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 12ος, Δομή, Αθήνα 2006, σ. 154). Για να περάσουν λίγο αργότερα στη Μικρά Ασία επανδρώνοντας με την πείρα και τη μαχητικότητα τους την εκεί ελληνική Στρατιά. Εκείνο που ενδιέφερε τον Βενιζέλο ήταν αυτό που ο Γάλλος πρωθυπουργός Κλεμανσό είχε αφήσει να εννοηθεί, ότι δηλαδή η στήριξη των εθνικών μας διεκδικήσεων από μέρους της Γαλλίας είχε άμεση σχέση με τη συμμετοχή μας στην εκστρατεία της Ουκρανίας. Για να αποδειχθεί εκ των κατοπινών γεγονότων ως άλλο ένα τραγικό λάθος το όλο εγχείρημα, με τον μέχρι τότε ανθηρό ελληνισμό της περιοχής της Οδησού να αναγκάζεται να πάρει των ομματιών του, αφήνοντας πίσω ό,τι είχε και δεν είχε. Οι περισσότεροι από τους Γάλλους στρατιώτες, και ιδίως οι ναύτες, όχι μόνο δεν ήθελαν να πολεμήσουν,

μπροστά του έναν δύσκολο και επίπονο αγώνα αρκετών μηνών προκειμένου να πετύχει κάτι που μέχρι τότε θεωρούνταν ακατόρθωτο και ονειρικό, να εξασφαλίσει την από μέρους των Συμμάχων αποδοχή μετάβασης ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία.

«Αν αυτήν τη φορά ακούσεις πως οι Σύμμαχοι με τους Έλληνες θα έρθουν να μας ελευθερώσουν» έλεγαν οι Ρωμιοί της Σμύρνης στα μεταξύ τους συναπαντήματα «αυτήν τη φορά να το πιστέψεις γιατί θα είναι αλήθεια. Το γράφουν όλες οι φυλλάδες, αλλά το λένε και οι ξένοι προφεσόροι κι όσοι ξέρουν και ασχολούνται με την πολιτική. Τελείωσαν τα ψέματα με τους Τούρκους. Μια χαψιά ετοιμάζονται να τους κάνουν τώρα οι Μεγάλες Δυνάμεις».

«Τους παίζει κατά τα κέφια του ο Βενιζέλος» έλεγαν άλλοι. «Και να δείτε πως θα είναι ο πρώτος που θα κατέβει στην προκουμαία της Σμύρνης. Λένε ότι κατέθεσε ένα ολόκληρο ραπόρτο με όλα τα ζητούμενα από την Ελλάδα με πρώτο πρώτο τη Σμύρνη και τη Μικρά Ασία. Και τώρα οι μίνιστροι της Ευρώπης τα μελετούν και τα ξαναμελετούν για να βγάλουν άκρη».

«Κάτι λένε και για την Πόλη» επενέβαινε ένας τρίτος. «Κι εκεί οι Έλληνες ράβουν και ξαναράβουν σημαίες».

«Εμείς έχουμε μπόλικες» ξανάλεγε ο προηγούμενος. «Τα μπαούλα μας κοντεύουν να σκάσουν από δαύτες, κι αποπάνω έμαθα για καινούργιες παραγγελίες για τσίτια και δίμιτο στον Φραγκομαχαλά».

«Και μάλιστα» –επέμεναν οι περισσότερο μνημένοι– «τώρα οι Γάλλοι ετοιμάζονται να στείλουν και τους δικούς μας στη Ρωσία στον πόλεμο με τους Μπολσεβίκους γιατί λένε πως οι εύζωνες είναι αήττητοι, ενώ οι Γάλλοι...»

Διαδόσεις και κουβέντες γλυκές και ταυτόχρονα τυραννικές διαδέχονταν η μία την άλλη καθώς οι γειτονιές της Σμύρνης αντηχούσαν από τις γλυκόηχες παιδικές φωνές που έλεγαν τα κάλαντα κρατώντας караβάκια και τρίγωνα. Στο σημείο εκείνο έπαιρνε τέλος η κουβέντα των μεγάλων, με το τσουχτερό κρύο να στέλνει πολλούς από αυτούς σε κάποιο καφενείο για να τη συνεχίσουν εκ του ασφαλούς και άλλους στις δουλειές ή στα σπίτια τους.

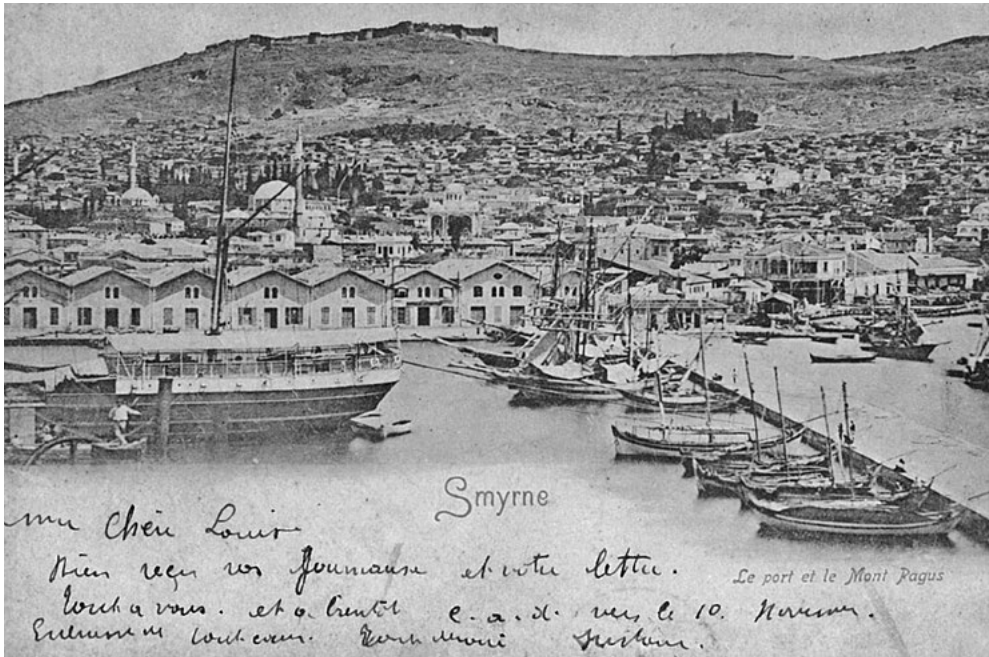
Όλα τα τζάμια και οι βιτρίνες των καταστημάτων αντανακλούσαν από τα φώτα, τα δώρα και τα στολίδια των χριστουγεννιάτικων δέντρων και από τις καμινάδες έπαιρνε τον ανήφορο ο καπνός από τα τζάκια που τριζοβολούσαν. Όλες οι γειτονιές μωσχοβολούσαν από τη μυρωδιά των φαγητών, τα μπαχάρια και τα γλυκά. Βουνά ήταν τα ευω-

αλλά έπαιρναν μέρος σε διαδηλώσεις συναδελφωμένοι με τον ντόπιο πληθυσμό, κρατούσαν κόκκινες σημαίες, τραγουδούσαν τη Διεθνή και δεν έβλεπαν την ώρα να γυρίσουν στην πατρίδα τους. Οι μάχες στα διάφορα μέτωπα γίνονταν με το κρύο να φτάνει πολλές φορές τους μείον 30 βαθμούς και με τα νερά να έχουν παγώσει «μέχρι του πυθμένος». Και για μία ακόμα φορά θα χαθούν για το τίποτα ένα σωρό ελληνικές ψυχές, αφού μόνο στον «Προκεχωρημένο Τομέα της Σέρμπκας» (8-21 Μαρτίου 1919) έπεσαν συνολικά 87 κορμιά Ελλήνων στρατιωτών άνευ λόγου και αιτίας, όπως θα λέγαμε.

διαστά ζαχαρόψωμα, οι κουραμπιέδες με την μπόλικη άχνη και οι αγιοβασιλιάτικες πίτες, που όλες τις τελευταίες μέρες στόλιζαν τις βιτρίνες των φούρνων και των ζαχαροπλαστειών, και ατελείωτα τα παιχνίδια που περίμεναν τους μικρούς αγοραστές στα ράφια των παιχνιδοπωλείων του Φραγκομαχαλά, ανάμεσα σε γιrolάντες, αγγελούδια, φάτνες με Χριστούληδες κι αστέρια που διαλαλούσαν το μέγα γεγονός της Χριστιανοσύνης. Σε λίγο θα ηχούσαν χαρμόсуна οι καμπάνες των εκκλησιών καλώντας τους χριστιανούς στη μεγάλη γιορτή των Χριστουγέννων, με πρώτες εκείνες της Αγίας Φωτεινής...

Η Πρωτομαγιά της αγωνίας και της προσμονής

Την Πρωτομαγιά του 1919 θα τη θυμούνταν με πόνο ψυχής και ανείπωτη νοσταλγία στα κατοπινά χρόνια οι Μικρασιάτες, και ιδιαίτερα οι Σμυρνιοί. Γιατί, εκτός από τη γλύκα και την απαντοχή της ανοιξιότικης μέρας, έφερε στους Έλληνες και την πραγμάτωση της πιο ποθητής τους προσδοκίας, εκείνη της ελευθερίας. Τα ελπιδοφόρα μηνύματα που είχαν αρχίσει να φτάνουν με τη λήξη του πολέμου, η επαναφορά στη

Γενική άποψη της Σμύρνης, με τμήμα του λιμανιού της και τα φαροκάικα.
 Στο βάθος το βουνό Πάγος με υπολείμματα του φρουρίου της.

Μητρόπολη της Σμύρνης του εξορισμένου δεσπότη Χρυσόστομου, η άφιξη της ελληνικής αποστολής, των ανθρώπων του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, αλλά και ο κατάπλους των συμμαχικών πολεμικών πλοίων, που μαζί με τα ελληνικά είχαν πλημμυρίσει τον κόλπο της Σμύρνης, είχαν μετατρέψει τις ελπίδες των κατοίκων της σε μια γλυκιά προσμονή. Και δεν είχαν άδικο.

Από νωρίς το ξημέρωμα, μικρές ή μεγάλες συντροφικές ανθρώπων ξεχύθηκαν με κατεύθυνση τις γύρω περιοχές και τα προάστια, για να γιορτάσουν την ανθοφορία της ιωνικής άνοιξης, που όμοιά της η φύση δεν είχε χαρίσει πουθενά. Χαρούμενες φωνές ακούγονταν έως πέρα στην γκαζόσκαλα με τα σιωπηλά μεταγωγικά, ενώ κάρα, σούστες κι άμαξες πηγαινοέρχονταν θορυβωδώς στα λιθόστρωτα, με τα όργανα και τα τραγούδια να δονούν την ατμόσφαιρα. Τα δέντρα και οι μπαξέδες μοσχοβολούσαν και όσο κυλούσε ο χρόνος ολοένα πιο όμορφη και λαμπρή προσιωνιζόταν η μέρα. Γοργόφτερα καραβάκια με κατάλευκα πανιά και χαρούμενους ανθρώπους αρμένιζαν στα καταγάλανα νερά του κόλπου με κατεύθυνση το Κορδελιό. Ήταν μια παράξενη εικόνα να τα βλέπεις να περνούν με πιρουέτες χορού ανάμεσα στα μικρά ή μεγάλα πολεμικά της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, αλλά και από ένα σωρό ελληνικά. Από όλον εκείνο τον τεράστιο σιδερόφραχτο κλοιό που είχε ζώσει τη Σμύρνη, ξεχώριζαν με τον όγκο και την επιβλητική τους παρουσία ο «Σιδηρούς Δούκας» και ο «Βασιλεύς Γεώργιος» της Αγγλίας, το «Δημοκρατία», τα θωρηκτά «Βαλντέκ Ρουσσό» και «Ερνέστος Ρενάν» της Γαλλικής Δημοκρατίας, το ιταλικό θωρηκτό ντρέντοτ «Ντουίλιο», αλλά και το αμερικάνικο «Αριζόνα» με αναπεπταμένες τις δύο αστερόεσες, τη μία στην πλώρη και την άλλη στην κορυφή της γέφυρας. Και ανάμεσά τους, περήφανη και γεμάτη προσδοκία, καθρεφτιζόταν στα ήσυχα νερά η ελληνική... ιστορία, ο μυθικός «Αβέρωφ», το πλοίο-θρύλος που είχε καταπλεύσει στα μέσα Απριλίου με κυβερνήτη τον θριαμβευτή των Βαλκανικών Πολέμων πλοίαρχο Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο.

Ένας Τούρκος δημοσιογράφος, ο Σουρεγιά Εμίν μπέης, βλέποντας όλον αυτό τον συνωστισμό των συμμαχικών θωρηκτών που ναυλοχούσαν στον κόλπο της Σμύρνης, έγραψε με σπαραγμό ψυχής, αλλά και με κάποιον σκεπτικισμό: «Αλλοίμονον εις τον οικοδεσπότη εκείνον, εις την οικίαν του οποίου οι “μουσαφிரάιοι” γλεντούν, τρώγουν, πίνουν, ερίζουν, γρονθοκοπούνται, μάχονται και εν τέλει... ασπάζονται».⁸

Μόνο που οι «μουσαφிரάιοι» της Τουρκίας δεν ήταν λίγοι, αλλά ούτε κι εκείνη σε θέση να τους... φιλέψει! «Ο Τουρκικός κόσμος» γράφει ο Μιχαήλ Ροδάς «είχε την αγωνία του ετοιμοθάνατου». Έβλεπε και προαισθανόταν τον επερχόμενο κίνδυνο της καταστροφής και την τελευταία ελπίδα του είχε εναποθέσει στην ευρωπαϊκή κατοχή.⁹

Όλος εκείνος ο όγκος των πολεμικών δυσκόλεψε την είσοδο των εμπορικών πλοίων,

8 Μιχαήλ Α. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Τυπογρ. Κλεισιούνη, Αθήναι 1950, σ. 53.

9 Στο ίδιο.

Άλλη μια άποψη της Σμύρνης με φόντο το όρος Πάγος

που έκαναν ώρες να μπουκώσουν πρώτα στον κόλπο και στη συνέχεια να φτάσουν στο λιμάνι. Το λιμάνι της Σμύρνης ήταν ένα από τα μεγαλύτερα και τα πλέον νευραλγικά σε όλη τη Μεσόγειο. Είχε δύο αποβάθρες, που ανάμεσά τους δέσποζε μια σειρά από γρανιτένιους προστατευτικούς κυματοθραύστες, και εξυπηρετούσε έναν τεράστιο κύκλο εμπορικής και οικονομικής δραστηριότητας. Για να μπουκώσουν ή να βγουν τα εμπορικά πλοία, αλλά κι εκείνα της μεταφοράς των επιβατών, έπρεπε πρώτα να περάσουν με επιδέξιους ελιγμούς ανάμεσα από τα τεράστια σε όγκο θωρηκτά, που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται από τα ανοιχτά της θάλασσας, και ύστερα να σηκώσουν ή να ρίξουν τις άγκυρες, ώστε ν' αρχίσουν να φορτώνουν και να ξεφορτώνουν.

Μόλις το προηγούμενο βράδυ, παραμονή της Πρωτομαγιάς του 1919, είχε φτάσει στα χέρια του αρχηγού της ελληνικής αποστολής στη Σμύρνη Ηλία Μαυρουδή ένα αυστηρά προσωπικό μήνυμα από το Παρίσι με αποστολέα τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Μιχ. Ροδάς γράφει ότι το τηλεγράφημα μεταφράστηκε με το «ιδιαιτέρω κρυπτογραφικό λεξικό» που κατείχε το Προξενείο. Όσοι διάβασαν το περιεχόμενό του ένωσαν τα χέρια τους να τρέμουν και την καρδιά τους να πάλλεται από συγκίνηση. Λες και ήταν κάτι σαν τα Άγια των Αγίων, που κάθε τόσο ανέφερε ο Χρυ-

σόστομος από τον άμβωνα της Αγίας Φωτεινής. Με το τηλεγράφημα γνωστοποιούνταν στον ναύαρχο Ηλία Μαυρουδή η απόφαση του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου να καταλάβει ο ελληνικός στρατός τη Σμύρνη και τη γύρω περιοχή.

Από τους πρώτους που ενημερώθηκαν για το περιεχόμενο του ήταν ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος. Όταν το διάβασε, ζήτησε λίγο νερό και κάθισε στο γραφείο του να συνέλθει και να το ξαναδιαβάσει με την ησυχία του. Υστερα έστειλε τους δύο κλητήρες της Μητρόπολης και κάλεσε στο Συνοδικό πρώτα τους συμβούλους από τις δύο μεγάλες «κεφαλές» της Σμύρνης, τους Δημογέροντες και τους Κοινοτικούς, και, στη συνέχεια, μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, δημοσιογράφους, πρόκριτους, αλλά κι έναν μεγάλο αριθμό από τους πλέον έγκριτους κατοίκους. Στο κάλεσμα του Μητροπολίτη έσπευσαν όλοι να ανταποκριθούν και λίγο μετά το μεσημέρι το Μητροπολιτικό Μέγαρο είχε πλημμυρίσει από πλήθος ανθρώπων.

Σχεδόν ταυτόχρονα, δίπλα, στον περίβολο της Αγίας Φωτεινής, άρχισαν να συγκεντρώνονται όσοι είχαν πληροφορηθεί ότι κάτι μεγάλο συνέβαινε και επρόκειτο να ανακοινωθεί από τον Δεσπότη. Ο Χρυσόστομος και όσοι βρίσκονταν στο Μητροπολιτικό Μέγαρο ήταν συγκινημένοι. Όλοι όσοι εκείνο το βράδυ θα εξαγρυπνούσαν μαζί του τον θυμούνταν αργότερα να πηγαινοέρχεται με την ψυχή του να πεταρίζει από εθνική και ιερή έξαρση σε αναμονή της επίσημης ανακοίνωσης του χαρμόσунου γεγονότος. Όλοι είχαν πληροφορηθεί μέσες άκρες τα καλά νέα και στα πρόσωπά τους ήταν αποτυπωμένες η αγαλλίαση και η προσμονή.

Όταν ο ναύαρχος Ηλίας Μαυρουδής κατέφθασε στο Δεσποτικό, η αίθουσα υποδοχής είχε γεμίσει ασφυκτικά από ένα πλήθος που η ανυπομονησία του είχε φτάσει στο κατακόρυφο.

«Θείο φως» σημειώνει ο Σολομωνίδης¹⁰ πως καταύγαζε το πρόσωπο του Χρυσόστομου, όταν με φωνή παλλόμενη από συγκίνηση πήρε τον λόγο:

Αδελφοί μου,

Σας εκαλέσαμεν σήμερα εις μίαν υψηλήν και θείαν μυσταγωγίαν εξ εκείνων αι οποίαι άπαξ εις το διάστημα ολοκλήρων αιώνων τελεσιουργούνται εις τας τύχας των λαών. Αποκαλυφθείτε και στήτε καλώς· στήτε μετά φόβου Θεού, τα μέτωπα υψηλά, κλίνοντες μόνον τα γόνατα της ψυχής σας προ των μεγάλων και ανεξερευνήτων βουλών του Θεού.

Αδελφοί, το πλήρωμα του χρόνου επέστη. Οι πόθοι των αιώνων εκπληρούνται. Οι έκτακτοι χρόνοι ήγγισαν. Αι μεγάλαι ελπίδες του Γένους μας, ο ανύστακτος, ο σφοδρός, ο μύχιος, ο θερμός, ο καίωv και φλογίζων ως ο πεπυρακτωμένος σίδηρος τα σπλάχνα μας πόθος προς ένωσηv μετά της μητρός μας Ελλάδος, ιδού κατά την σημερινήν ιστορικήν και αξιομνημόνευτον ημέραν της 1ης Μαΐου γίνεται πράγμα και γεγονός τετελεσμένον. Από της σήμερα, 1ης

10 Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *Ο Σμύρνης Χρυσόστομος*, Ειρμός, Αθήνα 1993, σ. 199.

του φαιδρού Μαΐου, του δροσοστάλακτου τούτου μηνός, του στεφάνου των μηνών, αποτελούμεν αναπόσπαστον τμήμα της ηνωμένης, της ενδόξου, της αθανάτου μεγάλης μας πατρίδος Ελλάδος. Η αποβίβασις των Ελληνικών Μερραρχιών εις τα Μικρασιατικά παράλια ήρξατο. Το εξωτερικόν φρούριον της Σμύρνης κατελήφθη υπό των ελληνικών στρατευμάτων. Αύριον οι ελευθερωταί μας εισέρχονται εις την πόλιν μας... Η Ελλάς αναδύεται εκ μέσου των αφρών της παγκοσμίου τρικυμίας ωραιοτέρα και αιθεριωτέρα εις τα ιδεώδη της, μεγαλοπρεπεστάτη και πανένδοξος, οποία ήτο κατά τους χρόνους του Μαραθώνος, της Σαλαμίνας, των Πλαταιών. Και τούτο διότι εις την πλέον κρίσιμον περίοδον ανέστησεν εν τη Ελλάδι η Θεία Πρόνοια τον μέγιστον των πολιτικών, Ελευθέριον Βενιζέλον, όστις είναι η ενσάρκωσις του πνεύματος της Φυλής, το οποίον σημαίνει η ενσάρκωσις της μεγαλοφυΐας και το πλήρωμα όλων των ικανοτήτων [...] Ζήτω η ένωσίς μας μετά της Μητρός Ελλάδος!¹¹

Στη συνέχεια, με φωνή που έτρεμε από συγκίνηση, ο ναύαρχος Ηλίας Μαυρουδής διάβασε το μεταφρασμένο τηλεγράφημα του Βενιζέλου με το οποίο γινόταν γνωστή η κατάληψη της Σμύρνης από τα ελληνικά στρατεύματα:

Το πλήρωμα του χρόνου ήλθεν. Η Ελλάς εκλήθη υπό του Συνεδρίου της Ειρήνης να καταλάβη την Σμύρνην, ίνα ασφαλίση την τάξιν. Οι ομογενείς εννοούσιν ότι η απόφασις αύτη ελήφθη, διότι εν τη συνειδήσει των διευθυνόντων το Συνέδριον είναι αποφασισμένη η ένωσις της Σμύρνης μετά της Ελλάδος. Διατελέσας μέχρι των Βαλκανικών Πολέμων υπόδουλος υπό τον αυτόν ζυγόν, εννώ καλώς ποία αισθήματα χαράς θα πλημμυρίσωσι σήμερον τας ψυχάς των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Την εκδήλωσιν των αισθημάτων τούτων δεν εννοώ βεβαίως να παρεμποδίσω. Αλλά είμαι βέβαιος ότι η εκδήλωσις αύτη δεν θα λάβη χαρακτήρα ούτε εχθρότητος, ούτε υπεροφίας απέναντι ουδενός των συνοίκων στοιχείων του πληθυσμού. Η εκδήλωσις της πλημμυρούσης χαράς ας συνοδευθή τουναντίον με εκδήλωσιν των αδελφικών αισθημάτων προς τους συνοίκους πληθυσμούς. Ας δοθεί εις αυτούς να εννοήσουν ότι δεν εορτάζομεν την κατάλυσιν ενός ζυγού διά να υποκαταστήσωμεν εις αυτόν την ιδίαν ημών επικράτησιν επί βλάβη των άλλων. Αλλά ότι η Ελληνική ελευθερία θα φέρη προς όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείματος, την ισότητα και την δικαιοσύνην. Εμπνέοντες εις πάντας τους συνοίκους πληθυσμούς την εμπιστοσύνην ταύτην, δεν μένομεν μόνον πιστοί εις την εθνικήν μας υπόστασιν, αλλά και εξυπηρετούμεν άριστα αυτά τα υπέρτερα εθνικά συμφέροντα. Ιδιαιτέρα προσοχή πρέπει να επιδειχθή προς το Ιταλικόν στοιχείον. Ας μη παροραθή ότι η Ιταλία συνήνεσε μετά των λοιπών Συμμάχων εις την Ελληνικήν κατάληψιν της Σμύρνης. Γνωρίζω ότι η έκκλησίς μου προς την Ελληνικήν Μικράν Ασίαν δεν γίνεται επί ματαιώ και εύχομαι, όπως, όσον τάχιστα, δυνηθώ να επισκεφθώ αυτήν, κομιστής του Ευαγγελίου εθνικής δι' αυτήν αποκαταστάσεως.

Ελευθέριος Βενιζέλος¹²

11 Περιοδικό *Ιερός Πολύκαρπος*, 29 Μαρτίου 1920, σσ. 17-19.

12 Ήταν τέτοιος ο ενθουσιασμός που είχε καταλάβει όλους τους Έλληνες από την απόφαση των Συμμάχων να στείλουν τον ελληνικό στρατό στη Σμύρνη, σημειώνει ο Σπ. Μαρκεζίνης (*Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. 4ος, Πάπυρος, Αθήνα 1973, σ. 287), που ακόμα κι αυτός ο

Ένα ολόκληρο τέταρτο χρειάστηκε ο Έλληνας αξιωματικός για να ολοκληρώσει την ανάγνωση του τηλεγραφήματος, μέσα σε πανδαιμόνιο από φωνές και πανηγυρισμούς που κάθε τόσο τον διέκοπταν. Δίπλα του ο Χρυσόστομος έκλαιγε. Όλοι, με ορθάνοιχτα τα μάτια της ψυχής τους, έβλεπαν, σαν μέσα από την αχλή του χρόνου και της ιστορίας, να έρχονται από το βάθος του σμυρναϊκού κόλπου τα άσπρα καράβια της ελευθερίας, όπως τόσα χρόνια και τόσες φορές τούς τα ιστορούσαν σαν παραμύθια οι δάσκαλοι και, όπως εδώ και επτά αιώνες, τα περιέγραφε η λαϊκή μούσα και ο προφήτης ποιητής.¹³

Ύστερα, μέσα σε κατανυκτική ατμόσφαιρα, ο Χρυσόστομος, ο Ηλίας Μαυρουδής και εκπρόσωποι από τα δύο Κοινοτικά της Σμύρνης συνέταξαν και υπέγραψαν μπροστά στους παρευρισκόμενους ένα πρακτικό με το οποίο «ομοθυμωσ ανεκηρύσσετο η ένωση της Σμύρνης μετά της Ελλάδος».¹⁴

Την επομένη, 2 Μαΐου 1919, η Σμύρνη, ως άλλη νύμφη, ετοιμαζόταν να υποδεχθεί με ολόανοιχτη αγχαλιά τα ελληνικά πλοία ως τον πολυπόθητο νυμφίο που ανέμενε από χρόνια.

Δύο μέρες πριν, στις 29 Απριλίου, στο Γενικό Στρατηγείο της Θεσσαλονίκης ο αντιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, έκπληκτος και γεμάτος χαρά, διάβαζε και ξαναδιάβαζε ένα «τρισεπίγειον» κρυπτογραφικό τηλεγράφημα:

Ταύτην την στιγμή το Ανώτατον Συμβούλιον της Διασκέψεως πληροφορεί ότι, εν τη σημερινή συνεδριάσει του, απεφάσισεν όπως η στρατιωτική δύναμις, περί ης σας ετηλεγράφησα, αναχωρήσει αμέσως εις την Σμύρνην. Η απόφασις ελήφθη παμφηφεί. Ζήτω το Έθνος.

Ελευθέριος Βενιζέλος

Ο Σμυρνιός στρατηγός ήταν συγκινημένος. Αυτό που υποψιαζόταν και ονειρευόταν από τα παιδικά του χρόνια γινόταν πλέον πραγματικότητα. Η εντολή του Βενιζέλου ήταν ξεκάθαρη: Όλος εκείνος ο στρατός που είχε αρχίσει να συγκεντρώνεται στην Ελευθερούπολη έπρεπε να είναι έτοιμος να αποπλεύσει όχι για τη Ρωσία αλλά για τον κόλπο της Γέρας στη Μυτιλήνη και στη συνέχεια για τη Σμύρνη, την πατρίδα του.

«Και ο πλέον ψύχραιμος και αδιάφορος θα εννοήση τα συναισθήματά μου την στιγμήν που έλαβον την διαταγήν ν' αποστείλω Μεραρχίαν προς κατάληψιν της Σμύρ-

Βενιζέλος, ενώ σε όλα του τα κείμενα και τις απόρρητες διαταγές του προς τους πολιτικούς και στρατιωτικούς συνεργάτες του στην Αθήνα ήταν πολύ προσεκτικός, καθιστώντας τους μετά φορτικότητας προσεκτικούς και τους ίδιους, παρασύρθηκε στο διάγγελμά του προς τους κατοίκους της Σμύρνης γράφοντας ότι «εν τη συνειδήσει των διευθυνόντων το Συνέδριον, είναι αποφασισμένη η ένωση της Σμύρνης μετά της Ελλάδος». Ως μόνη εξήγηση για την περιορισμένη αυτή του διαγγέλματος ο Σπ. Μαρκεζίνης θεωρεί την «πρόσκαιρον απώλειαν αυτοελέγχου υπό την ζωηράν επίδρασιν εκ του μεγάλου πράγματι γεγονότος, το οποίον είχε καταστεί βίωμα για εκείνον».

¹³ Μιχαήλ Α. Ροδάς, *ό.π.*, σ. 61.

¹⁴ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 203.

νης» σημειώνει στις *Αναμνήσεις* του ο αργότερα αρχιστράτηγος της Μικρασιατικής Στρατιάς, για να συμπληρώσει ευθύς αμέσως ότι για εκείνον το μέχρι τότε «θεωρούμενον ως όνειρον, εγένετο πραγματικότης».¹⁵

Τρεις μέρες πριν είχε λάβει από το Παρίσι την εντολή «όπως οι άντρες της 1ης Μεραρχίας Λαρίσης του Α΄ Σώματος Στρατού μεταβούν στον κόλπο των Ελευθερών σε αναμονή καινούργιων διαταγών». Διοικητής εκείνης της Μεραρχίας, που αποτελούνταν από τρία συντάγματα, ήταν ο συνταγματάρχης Πυροβολικού Ν. Ζαφειρίου και αρχηγός του Πεζικού ήταν ο συνταγματάρχης Χαρ. Τσερούλης. Η Μεραρχία έφθασε όσο πιο γρήγορα μπορούσε στο λιμάνι των Ελευθερών, με τους στρατιώτες έτοιμους να επιβιβαστούν στα πλοία που, όπως νόμιζαν, θα τους μετέφεραν στην Οδησό. Αλλά εκεί στρατιώτες και αξιωματικοί παρέμειναν έκπληκτοι να ατενίζουν ένα άδειο πέλαγος και την παντελή έλλειψη πλοίων. Μόνο με το ξημέρωμα της επομένης άρχισαν να διαγράφονται στον ορίζοντα οι σιλουέτες πρώτα του «Αδριατικού», ύστερα του «Σοφία» και λίγο αργότερα του υπερωκεάνιου «Θεμιστοκλής». Για να ακολουθήσουν το «Πατρίς», το «Ατρόμητος», το «Καλουτάς», το «Αντιγόνη», το «Αθηνά», το «Εμμανουήλ Ρέπουλης», το «Άρης», το «Ξενούλα» και τέλος το «Ουρανία». Μέσα σε χρόνο ρεκόρ, που δεν ξεπέρασε τις 37 ώρες, από την αποβάθρα των Ελευθερών επιβιβάστηκαν 13.000 στρατιώτες με όλα τα βοηθητικά σώματα, 4.000 ζώα και περί τα 750 δίτροχα.

Εκτός από τον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης και τον υπουργό Εξωτερικών Διομήδη, με ρητή εντολή του Βενιζέλου κανένα άλλο μέλος της Κυβέρνησης δεν έπρεπε να γνωρίζει τι ακριβώς συνέβαινε.¹⁶

Σε λιγότερο από 48 ώρες από τη λήψη των τηλεγραφημάτων, και ύστερα από αναβολές και μικροπροβλήματα, όπως της ύδρευσης και της αρχικής απαγόρευσης του απόπλου από μέρους του Άγγλου πλοίαρχου που θα συνόδευε με αντιτορπιλικά την ελληνική νηοπομπή, τα ατμόπλοια που μετέφεραν την ελληνική Μεραρχία έφθασαν στη Μυτιλήνη, στον κόλπο της Γέρας. Λίγο αργότερα, και πριν εμφανιστεί στον ορίζοντα η Σμύρνη, διαβιβάστηκε προς τους Έλληνες στρατιώτες με τον τηλεγράφο η ημερήσια διαταγή του διοικητή της Μεραρχίας συνταγματάρχη Νικόλαου Ζαφειρίου.

Οπουδήποτε κι αν διευθυνθώμεν πάντως πρόκειται να απελευθερώσωμεν υποδούλους αδελφούς μας. Ο ενθουσιασμός, υπό του οποίου πάντες πληρούμεθα είναι λίαν δικαιολογημένος, είναι όμως αδικαιολόγητος οιοσδήποτε απρεπής τρόπος εκδηλώσεως αυτού. Η ευπρέπεια της εξωτερικής παραστάσεως και συμπεριφοράς δεν περιορίζεται μόνον κατά τον πλουν αλλά και κατά την αποβίβασιν και κατά την περίοδον των ενεργειών μας προς κατάληψιν των εδαφών μας και απελευθέρωσιν των αδελφών μας. Η μόνη ανδροπρεπής Ελληνοπρεπής και εθνική εκδήλωσις ενθουσιασμού είναι ο πολλαπλασιασμός της αφοσιώσεως και προθυμίας

15 Λεωνίδας Ι. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις (1896-1920)*, τόμ. 2ος, Πυρσός, Αθήνα 1935, σ. 139.

16 Στο ίδιο, σ. 140.

εις την εκτέλεσιν των διατασσομένων και η θρησκευτική αφοσίωσις εις το καθήκον. Μη λησμονώμεν ότι διευθυνόμεθα προς συνάντησιν και απελευθέρωσιν των αδελφών μας. Είναι οι αδελφοί μας, αι αδελφαί μας, οι πατέρες μας, οι υιοί μας, αι θυγατέρες μας εκεί, ους μετ' ολίγον θα συναντήσωμεν. Η θέρμη των εκδηλώσεων αυτών είναι η θέρμη ήτις εμπνέει τας μητέρας και τας αδελφάς κατά την επάνοδον μακράς απουσίας των τέκνων και των αδελφών των. Μη λησμονώμεν επίσης εις α μέρη διευθυνόμεθα θα συναντήσωμεν και αλλοθρήσκους Τούρκους και Εβραίους. Ουδεμία διαφορά συμπεριφοράς προς αυτούς. Θα είναι μετ' ολίγον και αυτοί αδελφοί μας ως και οι γνήσιοι Έλληνες, αλλ' έτι περισσότερον διά τους τελευταίους τούτους, διότι αυτοί θα είναι ακριβώς και οι νεοφώτιστοι αδελφοί μας. Και ακόμη περισσότερο η συμπεριφορά μας προς αυτούς θα είναι το μάθημα, εις το οποίον καλούμεθα να δώσωμεν εξετάσεις ενώπιον της πολιτισμένης υφηλίου, και θ' αποδείξωμεν ότι η Ελλάς δεν γνωρίζει να διοικεί μόνον τους γησίους Έλληνας, αλλά γνωρίζει να διοικεί και μη Έλληνας και ου μόνον να τους διοικεί, αλλά να τους εμπνέει τον σεβασμόν και την αφοσίωσιν και να τους καθιστά και αυτούς Έλληνας, και εκ των ακραιφνεστέρων μάλιστα. Το Ελληνικόν Έθνος, το οποίον έκαστος εξ ημών αντιπροσωπεύει προσωπικώς, δέον να φανή δι' ημών και θα φανή, σοβαρόν, δίκαιον και αγαθόν. Ιδού η συμπεριφορά μας. Από στιγμής εις στιγμήν πλησιάζομεν. Ο Θεός είναι μαζί μας. Πάντες θα ενστερνισθώμεν και θα ενσταλαξώμεν ο εις εις την ψυχήν του ετέρου, απ' εμού μέχρι του τελευταίου στρατιώτου, την ψυχικήν εκείνην διάθεσιν, ήτις θα πραγματοποιήση το πρόγραμμά μας.

N. Ζαφειρίου, Συνταγματάρχης ¹⁷

Όταν οι Έλληνες της Σμύρνης «ευαγγελίζονται χαράν μεγάλην»

Και βγαίνουν τα μελλούμενα των χρόνων των παλιών
 – Ο βασιλιάς δεν πέθανε! Και μια φωνή μεγάλη,
 ηκούσθη απάνω απ' τα βουνά στους όχθους των γαλαών:
 – Πάλι με χρόνους με καιρούς! ... Ω σεις καιροί μεγάλοι
 ως τώπαν τα μελλούμενα των χρόνων των παλιών.

MIX. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Οι Έλληνες της Σμύρνης ζούσαν τώρα μέσα σε ένα όνειρο από το οποίο δεν ήθελαν ή δεν τολμούσαν να ξυπνήσουν. Ήταν το μέγα όνειρο της ελευθερίας. Το προαιώνιο

¹⁷ Ο συνταγματάρχης Ζαφειρίου, ύστερα από συνεννόηση με τον Άγγλο πλοίαρχο Γκράνβιλ που συνόδευε την ελληνική νηοπομπή, ανεχώρησε στις 3 το απόγευμα της 1ης Μαΐου για τη Σμύρνη, επιβαίνοντας στο πολεμικό «Λέων» με συνοδεία τους σωματάρχες του προκειμένου να «κατοπτεύσουν» από τη γέφυρα του πλοίου τις διάφορες τοποθεσίες της πόλης και της γύρω περιοχής. Το ελληνικό πολεμικό έφθασε στο λιμάνι της Σμύρνης στις 6 το απόγευμα. Όπως αναφέρει ο Μιχαήλ Α. Ροδάς στο βιβλίο του, στη σ. 66, οι Έλληνες αξιωματικοί ανέβηκαν αμέσως στο εκεί ελλιμενισμένο θωρηκτό «Αβέρωφ» καλυπτόμενοι με αδιάβροχα για τη βροχή, αλλά και για να μην αναγνωριστούν. Εκεί συναντήθηκαν με τον Ηλία Μαυρουδή, ο οποίος τους ενημέρωσε πλήρως για την «προπαρασκευαστική εργασία» και για την απόβαση της 2ας Μαΐου.

και το πλέον θαυμαστό. Όσοι είχαν αρχίσει να επιστρέφουν από τις πρωτομαγιάτικες εκδρομές τους μάθαιναν ότι συνέβαινε κάτι μοναδικό. Από στόμα σε στόμα, από σπίτι σε σπίτι, από γειτονιά σε γειτονιά η «καλή είδηση» μεταλλάσσόταν σε «χαρμόσυνο γεγονός» και αυτό στο «ευαγγελίζομαι χαράν μεγάλη» που όλοι έψελναν, στον ναό της Αγίας Φωτεινής, τη μέρα του Ευαγγελισμού και της Εθνικής Παλιγγενεσίας.

Μέχρι αργά το βράδυ όλοι είχαν πληροφορηθεί από τους ανθρώπους του ελληνικού Προξενείου και του Ερυθρού Σταυρού, που εδώ και μερικούς μήνες βρισκόταν στη Σμύρνη, ότι οι Σύμμαχοι στο Παρίσι με μια χειρονομία ιστορικής δικαιοσύνης είχαν επιτρέψει στον ελληνικό στρατό να αποβιβαστεί στη Σμύρνη και να την απελευθερώσει.

Πολλοί έσπευσαν να φορέσουν τα γιορτινά τους και να κατεβούν στην προκουαία, όπου άλλοι με κιάλια κι άλλοι με γυμνό μάτι προσπαθούσαν να διακρίνουν τον ερχομό του ελληνικού στόλου. Αργά το μεσημέρι της Πρωτομαγιάς, ένας Άγγλος αξιωματικός που είχε μεταβεί στο τουρκικό Διοικητήριο παρέδωσε στον Βαλή Ιζέτ μπέη ένα έγγραφο του Βρετανού ναυάρχου Κάλθορπ στο οποίο αναφερόταν ότι οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να αποβιβάσουν δυνάμεις στην πόλη για διασφάλιση της τάξης και κατάληψη των φρουριών. Ο Ιζέτ μπέης έσπευσε να ενημερώσει τον διοικητή του 17ου Σώματος Στρατού της Σμύρνης, στρατηγό Αλή Ναδίρ πασά, και στη συνέχεια την

Το θρυλικό «Και», η προκουαία της Σμύρνης, μήκους 4 χιλμ., με το ιππήλατο τραμ και τα μεγάρά της, με μερικούς αργόσχολους και τα υλικά από γρανίτη για κάποια επιδιόρθωση

Υψηλή Πύλη στην Κωνσταντινούπολη, που τον συμβούλευσε να μην ανησυχεί εφόσον επρόκειτο περί εφαρμογής όρου που αναφερόταν στη συμφωνία του Μούδρου, που η Τουρκία είχε υπογράψει τον Οκτώβριο του 1918.

Τα τηλεγραφήματα που έστειλε την ίδια μέρα προς το τουρκικό Υπουργείο Στρατιωτικών ο στρατηγός Αλή Ναδίρ, ζητώντας οδηγίες για το ποια μέτρα έπρεπε να λάβει αν πραγματοποιούνταν μία από τις περιπτώσεις που ανέφερε, ξεχειλίζουν από αγωνία και απόγνωση. Εκτός από το αδιέξοδο, στο οποίο είχε περιέλθει ο ίδιος, στα τηλεγραφήματα καταγραφόταν η ατμόσφαιρα της πόλης για ένα γεγονός που επρόκειτο να σημαδέψει την ιστορία δύο λαών.

1. Σήμερα εν Σμύρνη εις τα στόματα του λαού κυκλοφορούν σχετικώς με την τύχην της Σμύρνης τρεις διάφοροι διαδόσεις. Κατά την πρώτην πιθανότητα η Σμύρνη θα καταληφθή δι' αποβάσεως Ιταλών, κατά την δευτέρα δι' αποβάσεως Ελλήνων και κατά την τρίτην θα καταληφθή υπό ανδρών του Ερυθρού Σταυρού των Ελλήνων οίτινες αποβιβασθέντες διαφοροτρόπως ενταύθα, πρόκειται τώρα να ενδουθούν με στρατιωτικάς ενδυμασίας και να εξοπλισθούν καθότι η διοργάνωσίς των έχει γίνει ήδη. Και διά τας τρεις αυτάς πιθανότητας εγένοντο διαβήματα παρά τω Άγγλω αντιπροσώπω, όστις ανέφερεν ότι έχει γνώσιν, ότι παρά τω λαώ κυκλοφορούν αι πρώται δύο πιθανότητες, προσέθεσεν όμως ότι καίτοι αυτός δεν δίδει βάσιν εις τας πιθανότητας ταύτας, εν τούτοις όμως εδήλωσεν ανεπισήμως ότι διά τον σκοπόν τούτον θα καταπλεύσουν ενταύθα Αγγλικά τινά πολεμικά. Εις ερώτησίν μας τι μέτρα πρόκειται να ληφθούν υπό των Άγγλων εν περιπτώσει πραγματοποιήσεως της τρίτης πιθανότητος απαντών εδήλωσεν ότι ουδεμία σκέψις επεκράτησε περί τούτου, αλλ' ότι αυτή ως εκ της σοβαρότητος ελήφθη υπ' όψιν.

2. Κατά τας τελευταίας ημέρας κατέπλευσαν εις Σμύρνην εν Ιταλικόν και εν Αμερικανικόν ντρεντνώτ και δύο εκ των μεγαλύτερων Ελληνικών θωρηκτών. Επίσης αφίκετο ενταύθα και ανεχώρησεν ο Αμερικανός ναύαρχος Μπρίστολ. Μετά από αυτόν αφίκετο ο παρά τω Φίτς Μώριτς απεσπασμένος Άγγλος ναύαρχος. Σήμερα δε την εσπέραν κατέπλευσεν εν Αγγλικόν ντρεντνώτ, κυβερνώμενον υπό του Φρειδερίκου Ρομπέκ και του οποίου επιβαίνει και ο Φίτφιλ. Όλα ταύτα αφήνουν να υπονοηθή ότι υφίστανται σοβαραί αποφάσεις και σκέψεις διά την Σμύρνην.

3. Παρακαλώ να μας δηλώσετε επειγόντως τι πληροφορίας έχει το Υμέτερον Υπουργείον και ταυτοχρόνως να μας δοθούν και οδηγία περί των μέτρων εις α πρέπει να προβή το Σώμα στρατού εν περιπτώσει πραγματοποιήσεως μιας εκάστης εκ των άνωθεν αναφερομένων τριών πιθανοτήτων.

14 Μαΐου 1919

Ο Διοικητής του 17ου Σ. Στρατού
Στρατηγός Αλή Ναδίρ¹⁸

18 Μιχαήλ Α. Ροδάς, ό.π., σ. 58.

Ένα δεύτερο τηλεγράφημα με την ίδια ημερομηνία έφερε την ένδειξη του «λίαν επείγοντος».

Έλαβον διακοίνωσιν παρά του αφικουμένου ενταύθα ναυάρχου Κάλθορπ. Εν ταύτη αναφέρεται, ότι, συμφώνως προς το 7ον άρθρον της ανακωχής, σήμερον την μεσημβρίαν εις τας 12 ώρας θα καταληφθούν τα οχυρώματα της Σμύρνης καθώς και τα εδάφη άτινα δύνανται να χρησιμεύσουν διά την οργάνωσιν αμύνης και ότι η απόφασις αύτη εκοινοποιήθη υπό των Συμμάχων κρατών εις την Υψ. Πύλην. Αναφέρω υμίν αναμένων διαταγάς σας.¹⁹

Το τρίτο τηλεγράφημα του Αλή Ναδίρ ήταν ακόμα πιο αγωνιώδες και είχε την ένδειξη του «εξαιρετικώς επείγοντος» και αναφερόταν στα «φρούρια» της πόλης.

Μετ' επιτάσεως κυκλοφορεί η είδησις ότι η κατοχή φέρει τον τύπον προσωρινότητας και ότι λίαν προσεχώς ταύτα θα παραδοθούν εις τους Έλληνας. Επί του σημείου τούτου εφιστώ την προσοχήν του Υπουργείου.²⁰

Στο τελευταίο τηλεγράφημα, με την ένδειξη και πάλι του «εξαιρετικώς επείγοντος», ο Τούρκος στρατηγός πρόσθετε μέσα σε παρένθεση την επεξήγηση ότι η απάντηση δεν επιδεχόταν καθυστέρηση «ούτε ενός λεπτού της ώρας».

Ταύτην την στιγμήν έλαβον παρά του ναυάρχου Κάλθορπ διακοίνωσιν, εν τη οποία αναφέρεται ότι κατά το 7ον άρθρον της ανακωχής η Σμύρνη θα καταληφθή υπό Ελληνικών στρατευμάτων ενεργούντων εν ονόματι των Συμμάχων Κρατών, ότι η απόφασις αύτη εκοινοποιήθη εις την Υ. Πύλην, ότι τα στρατεύματα της κατοχής φθάνουν αύριον 15 Μαΐου 1919 εις τας 8 π.μ. ενώ τα αγήματα του Ελληνικού ναυτικού θα αποβιβάσθουν 7 ώρας ενωρίτερον και θα καταλάβουν τας αποβάθρας και προς πρόληψιν λυπηρών επεισοδίων τα στρατεύματά μας να παραμείνουν εκεί ένθα ευρίσκονται και ότι Αγγλικόν άγημα πεζοναυτών θα καταλάβη το τηλεγραφείον, το οποίον θα δέχεται την επίσημον αλληλογραφίαν, αφού προηγουμένως αύτη υφίσταται λογοκρισίαν και ότι αι Ελληνικαί στρατιωτικαί Αρχαί αναμένουν οδηγίας σχετικώς με τον σκοπόν των.²¹

Στη Σμύρνη συνεχιζόταν ο αναβρασμός. Λίγο πριν από το μεσημέρι της Πρωτομαγιάς, σε διάφορα σημεία της προκουμαίας, είχαν αρχίσει να αποβιβάζονται ένοπλα συμμαχικά αγήματα, που στη συνέχεια καταλάμβαναν το ένα μετά το άλλο τα εξωτερικά φρούρια. Όσοι δεν είχαν πληροφορηθεί ακόμη την είδηση για την κατάληψη της πόλης από τον ελληνικό στρατό παρατηρούσαν έκπληκτοι τους ξένους να στήνουν

19 Στο ίδιο.

20 Στο ίδιο.

21 Στο ίδιο, σ. 59.

ένοπλες φρουρές στα προξενεία, στις τράπεζες, στο ταχυδρομείο, στο τηλεγραφείο, αλλά και σε άλλα καιρία σημεία της πόλης.

Το μεσημέρι ο Τούρκος διοικητής του στρατού Νουρεντίν έθεσε σε επιφυλακή όλες τις οργανώσεις του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, με την ατμόσφαιρα στη λέσχη τους να είναι τεταμένη και βαριά, με δεκάδες μαχητικά μέλη που είχαν συγκεντρωθεί από νωρίς να μην ξέρουν τι αποφάσεις έπρεπε να πάρουν και πώς να αντιδράσουν. Σύμφωνα με τις οδηγίες της Ύψηλης Πύλης, η τουρκική διοίκηση είχε πάψει να υφίσταται, με τον Νουρεντίν να δίνει οδηγίες στους κατώτερους αξιωματικούς και στα φανατικά μέλη της Λέσχης επιφορτίζοντάς τα όχι μόνο να δημιουργήσουν πυρήνες αντίστασης, ώστε να μην αφήσουν τους στρατιώτες να παραδοθούν, αλλά και να ξεσηκώσουν τον τουρκικό λαό συγκεντρώνοντάς τον στα υψώματα του Μπαχρί Μπαμπά. Για τους στρατιώτες και τους αξιωματικούς ο Νουρεντίν είχε επιλέξει τόπο συγκέντρωσης τους τουρκικούς στρατώνες. Ήδη έξω από αυτούς στελέχη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου είχαν αρχίσει να στρατολογούν και να εξοπλίζουν τους πλέον θαρραλέους.²²

Σε όλο τον τουρκικό πληθυσμό της Σμύρνης επικρατούσε ατμόσφαιρα εξέγερσης. Η συνοικία τους στις υπώρειες του Πάγου έβραζε από αγανάκτηση. Ομιλητές, μέλη του Κομιτάτου, εξηγούσαν και φώναζαν καταγγέλλοντας ως άδικη την απόφαση των Συμμάχων να παραδώσουν την «γκιουζέλ Σμύρνη» στον προαιώνιο εχθρό τους, τους Έλληνες, ενώ ταυτόχρονα καλούσαν σε ξεσηκωμό τον πληθυσμό. Όλα τα τουρκικά καταστήματα είχαν πάψει να λειτουργούν, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά είχαν κλειστεί στα σπίτια τους. Με το πέρασμα της ώρας, μικρές και μεγάλες ομάδες από οργανωμένους άντρες έπαιρναν τον δρόμο για τα υψώματα του Μπαχρί Μπαμπά, κι άλλες για το εβραϊκό νεκροταφείο.

Σε όλη τη Σμύρνη, σημειώνει η Μάργκαρετ Μακμίλλαν, τα νεύρα ήταν τεντωμένα, ενώ «πράκτορες» της ελληνικής Κυβέρνησης, που βρίσκονταν εκεί από το τέλος του πολέμου, προσπαθούσαν να υποδαυλίσουν τον λαϊκό ενθουσιασμό για την ελληνική έξουσία.²³

Ο Μιχ. Ροδάς αναφέρει τη συζήτηση που είχε με έναν νεαρό Κιρκάσιο δημοσιογράφο, τον Χασάν Ταχσίν, που τον ήξερε από τα «σχεδόν μπολσεβικικής μορφής» άρθρα που έγραφε στην εφημερίδα *Χουκού-Μπεσέρ*, όταν τον συνάντησε «εν τω μέσω του ερεθισμένου πλήθους». Χωρίς να διστάσει καθόλου, ο Χασάν Ταχσίν τού είπε ότι, εάν οι περιστάσεις το απαιτούσαν, εκείνος θα βρισκόταν στην πρώτη γραμμή άμυνας του τουρκικού λαού. Και αυτό φαίνεται ότι έκανε στη συνέχεια, γιατί, όπως σημειώνει ο Ροδάς, το απόγευμα της 2ας Μαΐου το πτώμα του Χασάν Ταχσίν βρέθηκε ανάμεσα σε άλλα μπροστά στους τουρκικούς στρατώνες της Σμύρνης.²⁴

22 Στο ίδιο, σσ. 56-57.

23 Margaret Macmillan, *ό.π.*, σ. 558.

24 Μιχαήλ Α. Ροδάς, *ό.π.*, σ. 57.

Τότε που από τα περίχωρα της Σμύρνης
«κατήρχοντο οι ευσταλείς Ίωνες»

Κοντά στα μεσάνυχτα της Πρωτομαγιάς το Δεσποτικό είχε σχεδόν αδειάσει από το μεγαλύτερο πλήθος των ανθρώπων. Εκτός από τον Μητροπολίτη, στις αίθουσές του παρέμειναν άγρυπνοι και με έκδηλη την αγωνία στα πρόσωπα οι άνθρωποι του Κοινοτικού και της Δημογεροντίας. Κάποια στιγμή ένας από τους κλητήρες, ο Θωμάς Βούλτσιος, πλησίασε τον Χρυσόστομο:

«Δεν θα κοιμηθείτε, Σεβασμιότατε; Η ώρα έχει περάσει και δεν ήταν λίγα όσα κάνατε σήμερα».

Ο Χρυσόστομος τον κοίταξε με έκπληξη: «Τρελάθηκες, μωρέ Θωμά, να κοιμηθώ τέτοια νύχτα που την περιμέναμε χρόνια και χρόνια; Όλοι αυτοί γύρω μου να ξενυχτάνε κι εγώ να είμαι παραδομένος στην αγκαλιά του Μορφέα;».

«Συγγνώμη, Σεβασμιότατε, αλλά νόμιζα ότι...»

«Άσε τα... νομίσματα, Θωμά, και πήγαινε στην κουζίνα να μου ετοιμάσεις μια λεκάνη με νερό κι ένα πεσίκι να δροσίσω λίγο το πρόσωπό μου. Άντε, μην κάθεται!»

Όσο περνούσε η ώρα, ολοένα και πιο έντονη γινόταν η αγωνία των συγκεντρωμένων. Πολλοί ζύγωναν κάθε τόσο πότε στο ένα και πότε στο άλλο παράθυρο του σαλονιού, έριχναν εξεταστικές ματιές κατά τη σκοτεινιασμένη θάλασσα ή έβγαιναν στο μεγάλο μπαλκόνι του Δεσποτικού αναζητώντας στον ουρανό τα πρώτα σημάδια της χαραυγής. Από το απόγευμα, και παρά το ψιλόβροχο, ο Χρυσόστομος είχε αναρτήσει δίπλα στην κιτρινόμαυρη σημαία με τον βυζαντινό δικέφαλο αετό και μια τεράστια γαλανόλευκη.

«Κρίμα που δεν μπορεί να κυματίσει έτσι όπως της πρέπει» έλεγε και ξανάλεγε, φανερά στενοχωρημένος από τον άσχημο καιρό. Και αμέσως μετά, γεμάτος ανυπομονησία: «Αργούν! Αργούν!». Μαζί του είχαν μείνει ξάγρυπνοι αρκετοί από τους κορυφαίους της ελληνικής σμυρναϊκής κοινωνίας, με προεξάρχοντα τα μέλη του Κοινοτικού. Ο Χρυσόστομος είχε βάλει από νωρίς, για το καλό της μέρας που θα ξημέρωνε, να τους τρατάρουν γλυκό του κουταλιού, καφέδες, παγωμένο σερμπέτι, κουραμπιέδες, λουκούμια, δροσερά νερά και μπόλικα αναψυκτικά, από εκείνα που παρασκεύαζαν μόνοι τους οι άνθρωποι του Μητροπολιτικού από φρέσκα λεμόνια και πορτοκάλια.

Αλλά με το προχώρημα εκείνης της νύχτας, της γεμάτης αγωνία και προσμονή, από τα ανοιχτά πίσω παράθυρα του Μητροπολιτικού Μεγάρου είχε αρχίσει να φτάνει ολοένα πιο δυνατός ο εφιαλτικός και μονότονος ήχος από τα υψώματα του Μπαχρί Μπαμπά, με τα τουρκικά όργανα και ταμπούρλα να δονούν στιγμές στιγμές την ατμόσφαιρα. Σχεδόν ταυτόχρονα οι Τούρκοι είχαν ανάψει τεράστιες φωτιές σε όλα τα

γύρω υψώματα, αλλά και στην περιοχή του Πάγου, που δέσποζε προς τη μεριά της Ανατολής.²⁵

«Είναι ο δικός τους τρόπος ξεσηκωμού και διαμαρτυρίας» είπε εκνευρισμένος ένας από τους παρευρισκόμενους. Μερικοί αναρωτήθηκαν αν θα συνέχιζαν και τη μέρα.

«Δεν το πιστεύω» είπε ο Χρυσόστομος. «Και μόνο που θα δουν τα ελληνικά πολεμικά και τον στρατό μας να αποβιβάζεται, θα το βάλουν στα πόδια».

Φόραγε μαύρο αντερί και τρίχινο σκούφο, ενώ ένας χρυσός σταυρός κρεμόταν στο πλατύ του στήθος. Κάποια στιγμή ο Γ. Κλημάνογλου ζήτησε να μαζευτούν όλοι γύρω του. «Καθώς ερχόμουν στο Δεσποτικό, βρήκα και σας έφερα μία από τις προκηρύξεις που οι Τούρκοι μοίραζαν στις γειτονιές, αλλά και όπου αλλού τους ήταν βολικό».

«Τι γράφουν;» ρώτησε ο Στίλπων Πιττακής.

Αντί άλλης απάντησης, ο κορυφαίος δημογέροντας της Σμύρνης άρχισε να διαβάζει:

Κατατυραννισμένη Τούρκε, η πατρίδα σου έχει παραδοθεί στους Έλληνες. Ύψωσε διαμαρτυρόμενος τη φωνή σου, να αποκηρύξεις αυτή την κατάφωρη αδικία. Όλοι οι Μουσουλμάνοι κι όλοι οι φίλοι των Τούρκων θα συγκεντρωθούν σήμερα το βράδυ και θα παραμείνουν εκεί μέχρι το πρωί, στο εβραϊκό νοσοκομείο. Πήγαινε εκεί, ει δυνατόν με όλη την οικογένειά σου. Είναι η τελευταία ημέρα σου. Μην αγνοήσεις αυτή την έκκληση, καταπιεσμένη Τούρκε!

Δύστυχε Τούρκε, σου στερούν τα δικαιώματά σου και καταπατούν την τιμή σου, με πρόσχημα τα σημεία του Wilson. Λένε ότι οι Έλληνες εδώ είναι περισσότεροι και ότι οι Τούρκοι θα καλοδεχθούν την προσάρτηση αυτής της περιοχής στην Ελλάδα. Γι' αυτό παραδίδουν την όμορφη πατρίδα σου στην Ελλάδα. Σε ρωτούμε; Είναι οι Έλληνες περισσότεροι; Και αποδέχεσαι την ελληνική κυριαρχία; Δείξτε πόσοι είστε. Όλα τα αδέρφια σου είναι στο εβραϊκό νοσοκομείο. Παρουσιάσου εκεί με τις χιλιάδες σου, και δείξε σε όλον τον κόσμο τη συντριπτική υπεροχή των αριθμών. Διακηρύξέ το και δείξ' το... Στις παρούσες καταστάσεις δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ πλουσίων και φτωχών, μορφωμένων και αμόρφωτων, παρά μόνο η συντριπτική μάζα που αποκηρύσσει την ελληνική κυριαρχία. Είναι τώρα το υπέρτατο καθήκον σου. Μην αποτύχεις. Η αδυναμία δεν ωφελεί σε τίποτα. Πήγαινε κατά εκατοντάδες χιλιάδες στο εβραϊκό κοιμητήριο. Θέσε τον εαυτό σου υπό τις διαταγές της Εθνικής Επιτροπής.

Η Εθνική Επιτροπή κατά της ένωσης [με την Ελλάδα]

«Αυτούς που χτυπούν τα νταούλια κι ανάβουν τις φωτιές δεν τους φοβάμαι» είπε ο

25 Ο Χρυσόστομος έγραφε ότι: «...έκαστος τόπος και εκάστη σπιθαμή γης, όπου εκηρύχθη η Χριστιανική θρησκεία, έχει και τον εαυτής Γολγοθάν όστις είναι πάντοτε η δόξα και ο στέφανος της καυχίσεως δι' εκάστην κατά τόπους χριστιανικήν Εκκλησίαν. Διά την χριστιανικήν μας Σμύρνην ο τόπος ούτος του Κρανίου είναι το Στάδιον του Πάγου, όπου εμαρτύρησεν ο έσχατος και μέγιστος των αποστολικών ανδρών ιερός Πολύκαρπος ούτινος η υστάτη προσευχή, το κύνκειον άσμα του είναι ο πολυτιμότετος των θησαυρών ημάς όσοι είμεθα οι διάδοχοι του θρόνου του» (περιοδικό *Ιερός Πολύκαρπος*, Β', αριθ. 99, 23 Φεβρουαρίου 1913, σ. 605).

Χρυσόστομος, όταν ο Κλημόνογλου τελείωσε την ανάγνωση. «Κι απ' ό,τι είδα, η προκήρυξή τους δεν λέει και πολλά πράγματα».

«Ίσως να θέλουν να ρίξουν στάχτη στα μάτια των Συμμάχων και των Λεβαντίνων ενώ θα ετοιμάζουν τα χειρότερα» είπε ο Κλημόνογλου.

«Τους άλλους φοβάμαι» συνέχισε ο Χρυσόστομος.

Όλοι οι παρευρισκόμενοι τον κοίταξαν με απορία:

«Ποιους άλλους;» ρώτησαν μερικοί.

«Εκείνους που υπογράφουν ως “Εθνική Επιτροπή”» συνέχισε ο Χρυσόστομος. «Εκείνους που τους ξεσηκώνουν και τους καθοδηγούν. Έμαθα πως πίσω απ' όλα αυτά βρίσκεται ο Νουρεντίν πασάς, αλλά και ο Χαϊδάρ Ρουστή, εκείνος ο φανατικός δημοσιογράφος που βγάζει την *Ανατολού* και την *Ντοϊκού*. Κάτι μου λέει πως ο Ρουστή είναι αυτός που έχει γράψει τις προκηρύξεις. Φυσικά, μαζί τους είναι και ορισμένοι αξιωματικοί που ανήκουν στο Νεοτουρκικό Κομιτάτο».

Ο Μητροπολίτης έδειχνε σκεπτικός: «...Αλλά περισσότερο φοβάμαι τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες του Νουρεντίν. Έχουν κλειστεί στους στρατώνες και στο Διοικητήριο και σίγουρα είναι οπλισμένοι. Αυτούς φοβάμαι μη μας δημιουργήσουν προβλήματα» είπε. «Γι' αυτό και πρέπει όλοι μας να είμαστε πολύ προσεκτικοί».

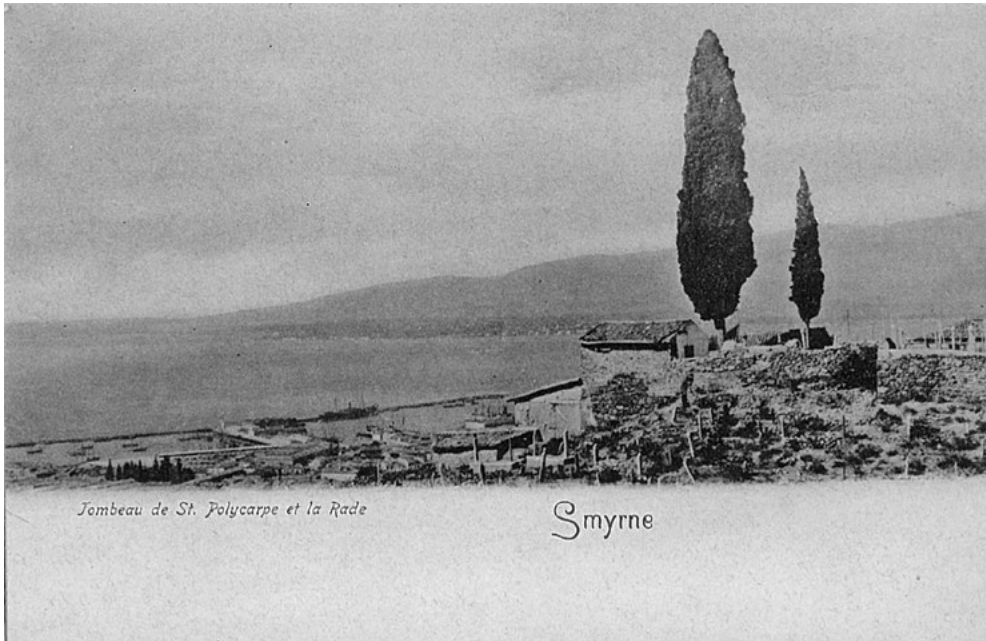
«Αν μείνουν έτσι τα πράγματα, ίσως να αποφύγουμε τα χειρότερα» είπε το μέλος της Κεντρικής Επιτροπής Ιπποκράτης Αργυρόπουλος. «Αν όμως προχωρήσουν στα χειρότερα; Ένα σωρό απ' αυτούς εξακολουθούν να είναι στρατωνισμένοι στα καταλύματα, όπως ανέφερε και ο Σεβασμιότατος».

«Και επειδή θα έχουν σίγουρα και όπλα, τα πράγματα μπορεί να γίνουν ακόμα πιο δύσκολα» συμπλήρωσε σε όλα τα προηγούμενα ο Σεϊζάνης.

Η συζήτηση ανάμεσα στον Χρυσόστομο, στους δημογέροντες, στα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, αλλά και σε αρκετούς από τους πλέον έγκριτους Συμρναίους συνεχίστηκε για αρκετή ώρα.

Υστερα, ο Χρυσόστομος παρακάλεσε να μείνουν μόνο οι δημογέροντες με τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής²⁶ και είπε στον Βούλτσιο να κλείσει καλά τις πόρτες του Δε-

26 Δύο ήταν τα Κοινοτικά Σώματα στη Σμύρνη: η Δημογεροντία και η Κεντρική Επιτροπή, ο θεσμός της οποίας είχε αρχίσει να εφαρμόζεται από το 1877 ως αναγκαίος για να είναι δυνατή η διοίκηση της Κοινότητας από έγκριτους Έλληνες στο γένος, ξένης όμως υπηκοότητας, πράγμα που δεν ήταν δυνατόν σε όσους ανήκαν στη Δημογεροντία, που έπρεπε υποχρεωτικά να είναι Οθωμανοί υπήκοοι. Την εποχή στην οποία αναφερόμαστε το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και οι επίσημοι εκπρόσωποί του, όπως ήταν στη Σμύρνη ο δεσπότης Χρυσόστομος, αποτελούσαν «κράτος εν κράτει». Ιδιαίτερα οι Μητροπολίτες ήταν ένα είδος συνταγματικών και πολιτικών αρχόντων, αναγνωρισμένων επίσημα από την Υψηλή Πύλη, που διοικούσαν το επίσης αναγνωρισμένο σώμα, τη Δημογεροντία (Ιχτιάρ Μετζισί). Παράλληλα με τη Δημογεροντία λειτουργούσε «εξαιρετικά στη Σμύρνη» και η λεγόμενη Κεντρική Επιτροπή, που δημιουργήθηκε για να μπαίνουν σ' αυτήν οι Έλληνες ξένοι υπήκοοι. Η Κ.Ε. ήταν ο μόνος θεσμός αναγνωρισμένος από το τουρκικό κράτος. Στην Κ.Ε., γράφει ο Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης στο βιβλίο του *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*,

Άποψη μέρους της Σμύρνης. Δεξιά ο χώρος όπου σύμφωνα με την παράδοση ο πολιούχος της Σμύρνης Άγιος Πολύκαρπος μαρτύρησε (155-56 ή 167-68 μ.Χ.).

σποτικού και να περάσουν όλοι στη μεγάλη αίθουσα υποδοχής, εκεί που συνεδρίαζαν όταν έπρεπε να πάρουν όσες αποφάσεις αφορούσαν τους Έλληνες της Σμύρνης. Στην κορυφή της αίθουσας δέσποζε η εικόνα του Άγιου Πολύκαρπου του «εν Σμύρνη αθλήσαντος». Μπροστά στην εικόνα, με τη φλογίτσα της να τρεμοπαίζει, έκαιγε μια λαμπάδα σε ανάμνηση της υπέρτατης θυσίας του, ενώ άλλες εικόνες αγίων, παλιές λιθογραφίες της Σμύρνης, υδατογραφίες με ελληνικές αρχαιότητες της Μικράς Ασίας και ήρωες του '21, όπως ο Παπαφλέσσας και ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, στόλιζαν τους τοίχους.

«Περίμενα να μείνουμε όσο το δυνατόν λιγότεροι» είπε ο Χρυσόστομος όταν έκλεισαν οι πόρτες «ώστε να σας ενημερώσω για όλα όσα έχω πληροφορηθεί, να ανταλλάξουμε τις σκέψεις μας, κι αν χρειαστεί να πάρουμε και κάποιες αποφάσεις. Έχω να σας κάνω και μια πρόταση».

Οι άλλοι έδειχναν να κρέμονται από τα χείλη του. Η ελευθερία που τόσα χρόνια πρόσμεναν μέσα στα όνειρά τους δεν θ' αργούσε να φανεί από το βάθος του πελάγους

Τυπογραφείο Μαυρίδη, Αθήνα 1959, σ. 58, υπήρχαν φρόνιμοι και πατριώτες, αλλά γύρω τους είχαν συσπειρωθεί και αρχετοί άλλοι, φιλόδοξοι, ανόητοι, δημοκόποι, με τη δημοκοπία, τους δημαγωγούς και τους «Τουρκοφάγους» να κυριαρχούν σε όλες τις κοινωνικές διαστρωματώσεις, και ιδιαίτερα σ' εκείνη της Εκκλησίας.

με τη μορφή του ελληνικού πολεμικού στόλου, και αυτό ήταν ό,τι πιο ονειρεμένο μπορούσε να συμβεί στη ζωή τους. Και ως τέτοιο έπρεπε να το διαφυλάξουν. Από την άλλη, είχαν εμπιστοσύνη στο πρόσωπο τους Μητροπολίτη τους. Από τότε που εκείνος είχε επιστρέψει στη Σμύρνη, αποτελούσε την ψυχή και την καρδιά της Ρωμιούσνης. Ο Χρυσόστομος ήταν ο ένας και ο μοναδικός. Ποιμένας και οδηγητής. Και το σταθερό στήριγμα σε ό,τι κι αν συνέβαινε. Ήταν ένας από τους ακλόνητους στύλους της Ορθοδοξίας, που άντεχε, άντεχε, άντεχε χωρίς να λυγίσει ούτε στιγμή, όσο σκληρά κι αν ήταν τα χτυπήματα.

Ύστερα, ο Μητροπολίτης πήρε για μία ακόμα φορά τον λόγο:

«Ο Βρετανός ναύαρχος Κάλθορπ μάς διαβεβαίωσε, εμένα και τον Μαυρουδή, ότι οι Σύμμαχοι έχουν αφοπλίσει τους Τούρκους στρατιώτες και έχουν σφραγίσει τις αποθήκες των πυρομαχικών».²⁷ Οι άλλοι τον άκουγαν σωπαίνοντας.

«Μας είπε ακόμα ότι κατέστησε τον Τούρκο στρατηγό και τον νομάρχη Ιζέτ μπέη υπεύθυνους για κάθε παρεκτροπή. Όμως όλοι μας ξέρουμε πολύ καλά πόσα όπλα κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι. Και πόσα από αυτά στη μαύρη αγορά. Εγώ όμως θα ήθελα να σταθώ στην περίπτωση που σας ανέφερα, σχετικά με τους καθοδηγητές τους, και γι' αυτούς θα ήθελα να μιλήσουμε».

Έβγαλε ένα χαρτί από την τσέπη κάτω από το αντερί του.

«Αύριο θα συναντηθούμε όλοι μας με τον Μαυρουδή, και λέω να του κάνουμε μια πρόταση. Έχω εδώ, και θα ήθελα να σας διαβάσω, έναν κατάλογο με ονόματα».

«Ονόματα; Τι ονόματα;» ρώτησε ο κορυφαίος της Δημογεροντίας Σωκράτης Σολομωνίδης.²⁸

27 Το ίδιο βράδυ, παρά τη φύλαξη και τον υποτιθέμενο έλεγχο των κεντρικών τουρκικών φυλακών, για τον οποίο ήταν επιφορτισμένη η συμμαχική Αρχή με επικεφαλής και υπεύθυνο για οποιαδήποτε αταξία τον Ιταλό ταγματάρχη Καροσίνι, οι πόρτες των φυλακών άνοιξαν κι ένα σωρό Τούρκοι εγκληματίες και λοιπά λούμπεν στοιχεία αφέθηκαν ελεύθερα. Όπως σημειώνει ο Ροδάς, στη σ. 63 του βιβλίου του, επρόκειτο για εγκληματίες του κοινού ποινικού κώδικα, για κοινωνικά αποβράσματα του χειρότερου είδους, που θα έπρεπε να είχαν περιοριστεί ως ύποπτοι και επικίνδυνοι για τη δημόσια τάξη. Και βέβαια, όπως συμπληρώνει, οι απελευθερωθέντες δεν θα πήγαιναν στα τεμένη για να προσευχηθούν, αλλά θα επωφελούνταν της εύφορης ψυχολογικής κατάστασης στην οποία βρίσκονταν οι κάτοικοι της Σμύρνης, ώστε να επιδοθούν στην προσφιλή και προσοδοφόρο συνήθεια της λεηλασίας.

28 Ο διευθυντής της θρυλικής σμυρναϊκής εφημερίδας *Αμάλθεια*, Σωκράτης Σολομωνίδης, πίστευε στην ανάγκη της ελληνοτουρκικής φιλίας και συνεργασίας και ήταν στην αντίπερα όχθη από τους «δημαγωγούς» και τους «Τουρκοφάγους». Κάποτε σε έναν κύκλο επιφανών Τούρκων είχε πει ότι: «Έλληνες και Τούρκοι μοιάζουμε με δύο καταδίκους, που τους έχουν αλυσοδεμένους μαζί με τα πόδια· θέλοντας και μη πρέπει να ζήσουν δίπλα δίπλα». Ο Σολομωνίδης διετέλεσε για πολλά χρόνια επίτροπος της Εξαρχίας του Παναγιού Τάφου στη Σμύρνη και χάρη στη φροντίδα και στην αέναη δραστηριότητά του οικοδομήθηκαν καλλιμάρμαρα κτίρια, όπως εκείνα όπου στεγάστηκαν αργότερα η Τράπεζα Αθηνών, η Τράπεζα Μυτιλήνης κ.ά. Για τη γενικότερη δράση του είχε τιμηθεί με τον σταυρό του Παναγιού Τάφου, το μοναδικό εκκλησιαστικό παράσημο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Όταν έσπασε το μέτωπο, ο Χρυσόστομος, με τη σύμφωνη γνώμη της Δημογεροντίας και του Κοινοτικού, αποφάσισε να τον στείλει στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να ενημερώσει το Πατριαρχείο και να «συσκεφθεί μεθ' υμών και των αξιωματούχων της Αμύνης έστω και την δωδεκάτην ταύτην ώραν αν

«Έχω κάνει έναν κατάλογο με ονόματα Τούρκων από αυτούς που μπορεί να μας δημιουργήσουν προβλήματα. Και λέω, αν φυσικά εγκρίνετε κι εσείς, να τον παραδώσουμε στον Έλληνα διοικητή του στρατού ώστε να προβεί σε προληπτικές συλλήψεις». «Λέω προληπτικές» επανέλαβε τη λέξη ο Δεσπότης τονίζοντάς την ιδιαίτερα.

«Δηλαδή;» ρώτησε πάλι ο Σολομωνίδης.

«Να προτείνουμε στον Μαυρουδή να φυλακίσει μερικούς για λίγες μέρες, ώστε να αποκοπούν και να απομονωθούν από τους δικούς τους έως ότου εγκατασταθούν εδώ οι στρατιώτες μας. Και μόλις εδραιωθεί η τάξη και δεν θα υπάρχει κίνδυνος να διασαλευτεί, τους αποφυλακίζουμε».

Καθώς το χαρτί άρχισε να περνάει από τον ένα στον άλλο, οι περισσότεροι κουνούσαν επιδοκιμαστικά το κεφάλι τους.

«Αν κάποιος από εσάς έχει υπ' όψιν του και άλλα ονόματα, καλό θα ήταν να τα συμπληρώναμε στον κατάλογο» είπε ο Χρυσόστομος κοιτάζοντάς τους κατάματα.

Μερικοί αναφέρθηκαν σε ορισμένα και ο Χρυσόστομος πρόσθεσε ένα δυο από αυτά στον κατάλογο.

«Νομίζω ότι είναι αρκετά» είπε αφού πήρε το βλέμμα του από το χαρτί ενώ το δίπλωνε στα δύο.

Εντελώς ξαφνικά τη σιωπή των παρισταμένων διέκοψε ένα δυνατό χτύπημα στην πόρτα: «Σεβασμιότατε, έρχονται!» ακούστηκε η φωνή του Θωμά Βούλτσιου.

Μεμιάς όλοι τους πετάχτηκαν όρθιοι και βγήκαν στο μπαλκόνι του Δεσποτικού. Έξω είχε μόλις αρχίσει να χαράζει η αυγή. Η πιο μεγάλη αυγή, εκείνη της 2ας Μαΐου 1919. Από το βάθος της θάλασσας, από τη μεριά της Μυτιλήνης και του κόλπου της Γέρας, ανάμεσα σε ουρανό και γη, με τη σιγανή βροχή να συνεχίζει και την αχλή της θάλασσας να σχηματίζει ένα λεπτό κερχίμπαρένιο στρώμα, είχαν αρχίσει να αχνοφαίνονται οι σκούρες σιλουέτες από τα πρώτα ελληνικά πολεμικά, γκριζες, σιδερένιες, έσκιζαν με ορμή τα κύματα, λες και βιάζονταν να φέρουν στη Σμύρνη το άγγελμα της ελευθερίας.²⁹ Ύστερα –και καθώς ο ορίζοντας άρχισε να φωτίζει ολοένα περισσότερο– φάνηκαν ψηλά στις γέφυρες, θαρρείς κι έβγαιναν από τα μεσούρανα, οι ιστοί με τις

είναι δυνατόν να γίνη τι διά την δυνατήν θεραπείαν της καταστροφής». Το έγγραφο με την υπογραφή του μητροπολίτη Χρυσόστομου έφερε ημερομηνία 23 Αυγούστου 1922 και δημοσιεύεται στο βιβλίο του Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, ό.π., σ. 61. Αλλά πλέον τα γεγονότα έτρεχαν με ταχύτητα αστραπής και ο συνταγματάρχης Ραγκαβής ειδοποίησε τον Σολομωνίδη, του οποίου το όνομα βρισκόταν στον κατάλογο των τουρκικών προγραφών, να φύγει αμέσως από τη Σμύρνη για να σώσει τη ζωή του, πράγμα που τελικά έγινε.

29 Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, τα μεταγωγικά που μετέφεραν την Α' Μεραρχία Λαρίσης, η οποία με πρόταση του Οθωναίου προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο ήταν αυτή που θα αποβιβαζόταν στην προκυμαία της Σμύρνης, είχαν φθάσει τη νύχτα της 30ής Απριλίου στη δυτική άκρη της Λέσβου και το μεσημέρι της επομένης, 1η Μαΐου, «περιέπλεον έξωθεν του στομίου του λιμένος της Γέρας». Ανάμεσά τους ξεχωρίζαν τα: «Πατρίς», «Ατρόμητος», «Αθηνά», «Άργος», «Θεμιστοκλής», «Ουρανία», «Ρέπουλης», «Αδριατικός», «Αντιγόνη», «Ελλάσποντος» κ.ά.

Αποψη της Σμύρνης από το ύψος του Πάγου. Σε πρώτο πλάνο η τουρκική συνοικία, τα οθωμανικά μνήματα και στο βάθος ο τουρκικός στρατώνας και μέρος από τα πολυάριθμα πλεούμενα που ναυλοχούσαν σχεδόν καθημερινά στο λιμάνι της.

γαλανόλευκες. Οι ελληνικές σημαίες με το χρώμα της θάλασσας και τ' ουρανού. Άφωνοι και με τη συγκίνηση να τους φράζει τον λαιμό έβλεπαν τον ερχομό των πολεμικών όσοι βρίσκονταν εκείνη τη στιγμή στο Μητροπολιτικό Μέγαρο.

«Ευλογημένος ο ερχόμενος...» έσπασε πρώτος τη σιωπή ο Χρυσόστομος. «...Εν ονόματι κυρίου!» συμπλήρωσαν όλοι μαζί οι παρευρισκόμενοι. Ύστερα άρχισαν να πέφτουν ο ένας στην αγκαλιά του άλλου: «Χριστός Ανέστη, αδέρφια! Είναι αλήθεια! Είναι αλήθεια!» έλεγαν και ξανάλεγαν, κι όλο έτριβαν τα μάτια τους λες και δεν μπορούσαν να πιστέψουν αυτό που έβλεπαν. Ο Χρυσόστομος έκανε τον σταυρό του: «Ευαγγελίζομαι χαράν μεγάλη!» είπε, και ύστερα πιο δυνατά για να τον ακούσουν όλοι: «Αυτή είναι η υπέρτατη ευτυχία του ανθρώπου, φίλοι μου. Η Ελευθερία! Άλλη τέτοια ευτυχία δεν υπάρχει». Όλοι με τη σειρά τους έσκυψαν και του φίλησαν το χέρι.

«Ευλογημένος ο ερχόμενος εν δόξη κυρίου» ξανάπε εκείνος επαναλαμβάνοντας το σημείο του σταυρού.

Έξω η Σμύρνη είχε αρχίσει να ξυπνά από έναν ανήσυχο ύπνο. Όσοι από τους κατοίκους της έβγαιναν στους δρόμους κοντοστέκονταν να διαβάσουν μια φρεσκοτυπωμένη προκήρυξη, γραμμένη στην τουρκική γλώσσα και τοιχοκολλημένη με εντολή της ελληνικής στρατιωτικής διοίκησης κατοχής.

Φέρω εις γνώσιν υμών ότι κατ' εντολήν της κυβερνήσεώς μου (ενεργούσης εκ συμφώνου μετά των Συμμάχων αυτής) προβαίνω εις στρατιωτικήν κατάληψιν της Σμύρνης και των πέριξ. Η κατοχή αυτή σκοπόν έχει την εξασφάλισιν των πληθυσμών και την προστασίαν εν γένει της εννόμου τάξεως. Ουδαμώς σκοπεύει να προκαταλάβη τας αποφάσεις της Συνδιασκέψεως περί της τύχης των εδαφών, μετά των οποίων άλλωστε επί τρισχίλια ήδη έτη τοσούτοι δεσμοί συνδέουσι την Ελλάδα. Αι πολιτικά και θρησκευτικά Αρχαί, αίτινες θα εξακολουθήσωσι λειτουργούσαι, ως εκ και μέχρι σήμερα, δύνανται να επικαλώνται εις πάσαν στιγμήν την υποστήριξιν του Ελληνικού στρατού, διά την εκτέλεσιν της υπηρεσίας των και διά την εξασφάλισιν της τάξεως. Πάντες πρέπει να είναι βέβαιοι, ότι εις πάσαν επαφήν αυτών προς τον στρατόν όλως ιδιόζουσα θέλει επιδειχθή εκ μέρους τούτου ευλάβεια προς τας θρησκευτικάς αυτών πεποιθήσεις, τας παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα αυτών. Η θύρα του Στρατηγείου θα είναι καθ' εκάστην ανοικτή, όπως ακουστή μετά συμπαθείας κάθε παράπονον, το οποίον θα είχε τυχόν υποβληθεί. Συνιστώ εις τους κατοίκους, όπως ασχολούμενοι ησύχως εις τα έργα των, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος, αναμένωσι μετ' εμπιστοσύνης τας αποφάσεις της Συνδιασκέψεως περί της τύχης της ωραίας Πατρίδος των.

Εν Σμύρνη, τη 2α Μαΐου 1919

Ο Διοικητής του Στρατού Κατοχής

Ν. Ζαφειρίου (Συνταγματάρχης Πυροβολικού)

Οι πρώτοι ένστολοι που βγήκαν από τα ελληνικά πολεμικά, επιβιβαζόμενοι σε μικρά σκάφη, ήταν στρατιώτες που απέκλεισαν κάθε δίοδο από τη μεριά της θάλασσας. Στη συνέχεια απαγορεύτηκε η συγκέντρωση ανθρώπων στην προκουμαία. Αλλά αυτό αποδείχθηκε αδύνατο. Όλα τα καταστήματα είχαν ανοίξει από τα βαθιά χαράματα και σε όλα είχαν αναρτηθεί γαλανόλευκες σημαίες. Ύστερα, και όσο προχωρούσε η μέρα, άρχισαν να φτάνουν στον Μπασμαχανέ της Σμύρνης κατάφορτοι με ανθρώπους οι συρμοί από τα περίχωρα, τη Μαγνησία, τη Μενεμένη, το Νυμφαίο, την Έφεσο, τα Σώκια, το Αϊδίσι. Με κάθε μέσο, όπως σημειώνει ο Ροδάς, «κατήρχοντο οι ευσταλείς Ίωνες κατάφορτοι ανθέων, διά να τα σκορπίσουν εις τους πόδας των Ελλήνων στρατιωτών».³⁰ Γυναίκες και άντρες ντυμένοι στα γιορτινά εύχονταν ο ένας στον άλλο, τραγουδούσαν κι έψελναν κρατώντας σημαίες, λουλούδια, φωτογραφίες του Βενιζέλου.

Όταν διαπιστώνεται ότι χωρίς αιματοχυσία ελευθερία «ου γίνεται»

Για τους Έλληνες της Σμύρνης η 2α Μαΐου 1919, μέρα της απόβασης του ελληνικού στρατού στην προκουμαία της, ήταν μοναδική και ανεπανάληπτη. Ωραιότερη και από τις μέρες της γέννησης του Χριστού και του «Χριστός Ανέστη». Εκείνες επαναλαμβά-

30 Μιχαήλ Α. Ροδάς, *ό.π.*, σ. 67.

5 Μαΐου 1919: Η πρώτη σελίδα της επιθεώρησης Κόσμος, που αναγγέλλει την κατάληψη της Σμύρνης

Ένα από τα ομορφότερα προάστια της Σμύρνης, η Μπέλλα Βίστα

νονταν κάθε χρόνο, ενώ αυτή ήταν μία και μοναδική. Η περιούσια μέρα της φυλής. Η μέρα που ο Θεός θα μοίραζε «το μάννα εξ ουρανού» στους Έλληνες. Μόνο που αυτή τη φορά το μάννα ήταν η ελευθερία, κι αυτοί που το έφεραν για να το μοιράσουν ήταν οι Έλληνες μαντατοφόροι που θα έρχονταν από τη μεριά της θάλασσας. Όλο το βράδυ δεν κοιμήθηκε κανείς και με το πρώτο φως της μέρας οι Έλληνες της Σμύρνης ξεχύθηκαν σε δρόμους και πλατείες, καλύπτοντας το τεράστιο μήκος της προκουμαίας από την Μπέλλα Βίστα έως πολύ κάτω, στον νότο, με δάφνες, γαλανόλευκες σημαίες, λάβαρα, λουλούδια και τεράστιες φωτογραφίες του Βενιζέλου. Ήταν μια υποδοχή χαράς και ευγνωμοσύνης προς τους Έλληνες μαχητές, και ιδίως τους φουστανελάδες του Σταυριανόπουλου, οι οποίοι ήταν οι πρώτοι Έλληνες στρατιώτες που θα πατούσαν στα λευτερωμένα χώματα της Μικράς Ασίας.

Με το πρώτο γλυκοχάραμα, και ενώ όλη σχεδόν η Σμύρνη είχε καταληφθεί από «εθνική παραφροσύνη», τα ελληνικά οπλιταγωγά άρχισαν να μπαίνουν στο λιμάνι της προαιώνιας ελληνικής πολιτείας και να αποβιβάζουν μέσα σε παραλήρημα χαράς και ενθουσιασμού τα πρώτα τμήματα της «Σιδερένιας Μεραρχίας». Η προκουμαία έσφυζε τώρα από μιλιούνια ανθρώπων. Μικροί και μεγάλοι, κάθε τάξης και φύλου, σπρώχνονταν, ποδοπατούνταν, έδιναν τα χέρια, αγκαλιάζονταν, φιλιούνταν, έλεγαν «Χριστός Ανέστη», κραύγαζαν «Ζήτω η Ελλάς», «Ζήτω ο Βενιζέλος», «Ζήτω η Ελευθερία». Άλλοι τραγουδούσαν τον ελληνικό εθνικό ύμνο κι άλλοι αδημονούσαν να δουν τους

Έλληνες στρατιώτες να κατεβαίνουν από τα πολεμικά, να παρατάσσονται εκεί μπροστά, κοντά, δίπλα τους, ώστε, αν άπλωναν τα χέρια, να μπορούσαν να αγγίξουν τις φούντες από τα τσαρούχια, τις φουστάνελες, τα όπλα, όλα όσα τους έφεραν στον νου τον Αγώνα του '21. «Όλες οι αισθήσεις είχαν γίνει μία» σημειώνει στις πολεμικές ανταποκρίσεις του ο Κώστας Μισαηλίδης, που ήταν παρών σ' εκείνο το μεθύσι της χαράς, αποκαλώντας «πολεμόχαρους» και «πολεμόχαρο χείμαρρο» τους τσολιάδες του Σταυριανόπουλου που ξεχύθηκαν από το υπερωκεάνιο «Πατρίς», το πρώτο που πλεύρισε στην προκουμαία. Η περιγραφή του είναι συγκλονιστική:

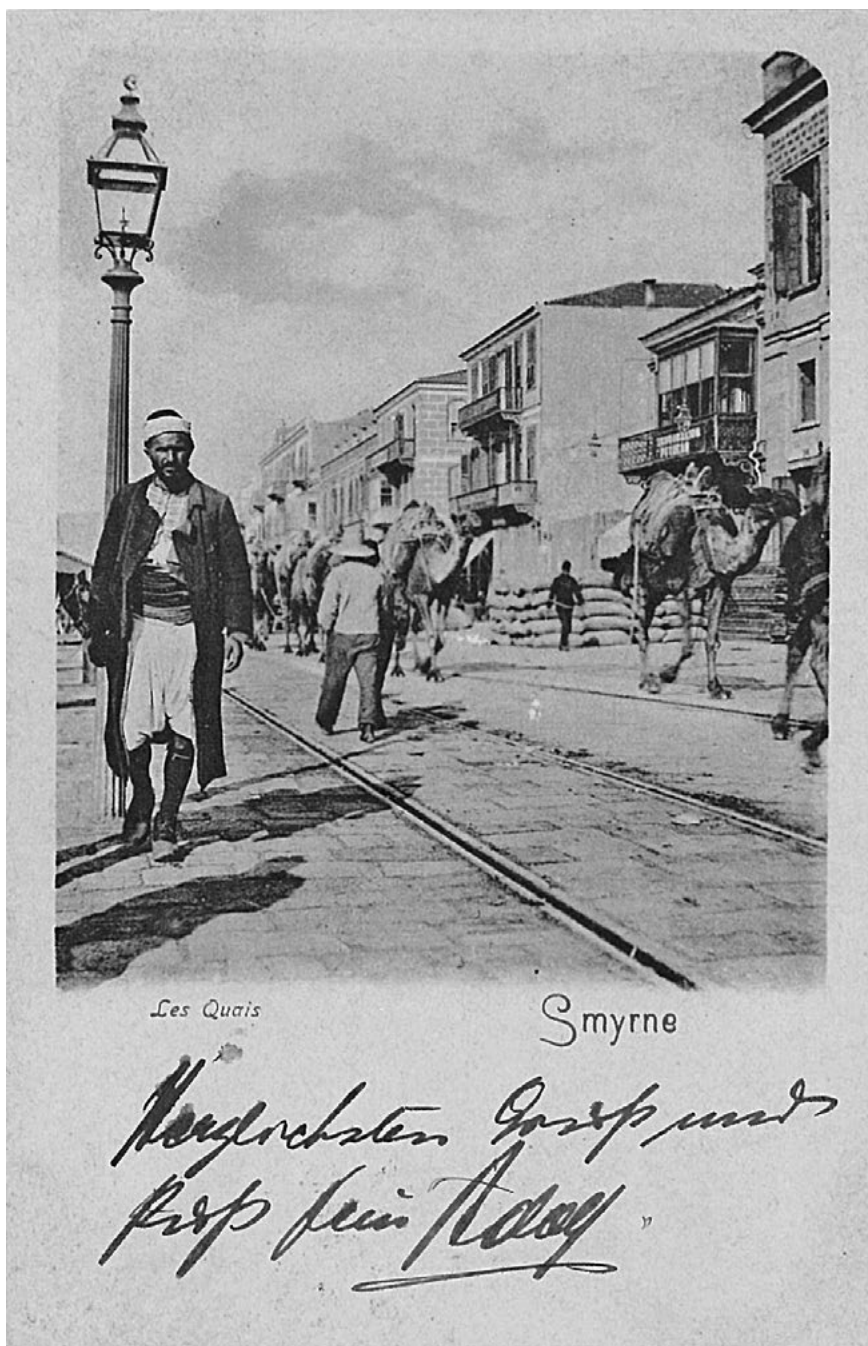
Λες κι άνοιξε η γη κι έβγαζεν Έλληνας πολεμάχους. Λες και η θάλασσα ξέβραζε τσολιάδες. Πλημμύρισε η Προκουμαία από ευζωνική φάλαγγα. Πλημμύρισαν οι δρόμοι της Σμύρνης από φαντάρους. Δεν έμειναν στα περβόλια και στις γλάστρες λουλούδια. Δεν έμειναν μύρα στα σπίτια. Ούτε αγιασμός στις εκκλησίες. Κι εγονάτισε η πονεμένη, η βασανισμένη ψυχή των Σμυρνίων, μπροστά στο θαύμα. Κι αφήλωσαν τις καρδιές στο Θεό, στο βαθύτατον ευχαριστήριο Ύμνο. Κι αφήλωσαν το ιερό τους Λάβαρο, και με τα μάτια δακρυσιμένα, εδόξαζαν τον Ελευθερωτή.³¹

Μόνο που για μερικούς όλα τα μέχρι τότε καλά κρυμμένα πάθη, οι πόνοι, η πίκρα και η προαιώνια έχθρητα θα άρχιζαν να παίρνουν τον ανήφορο. Κι από τέτοια πάθη ήταν κατάφορτοι Τούρκοι και Ρωμιοί. Οι Τούρκοι από τη βαρβαρότητα που τους χαρακτήριζε για αιώνες ως οι κυρίαρχοι κατακτητές και οι Έλληνες από όλα όσα είχαν πονέσει κι είχαν ματώσει. Θρησκευτικές αντιπαλότητες και ανομολόγητες επιθυμίες εκδίκησης που ήταν υποχρεωμένοι να τις καταλαγιάζουν, άλλοτε από ανάγκη και άλλοτε από φόβο. Αδικίες, αντιθέσεις, ξυλοδαρμοί, φόνοι, καταδίκες, ένα διαχρονικό μίσος αιώνων έφαγνε να βρει διέξοδο μέσα από τα σπλάχνα των ανθρώπων. Η Ρωμιοσύνη είχε καταφέρει να κυριαρχήσει στη Σμύρνη σε χρήμα, αξιώματα, επαγγέλματα, με τους Τούρκους να αντιπαρατάσσουν απέναντι στην ελληνική αφρόκρεμα τη φτώχεια και τα χαμηλής εκτίμησης επαγγέλματα του αχθοφόρου, του αμαξά και του χωροφύλακα. Και όλα αυτά τα φοβερά και τα ανομολόγητα έπρεπε τώρα να καταπιγούν.

Ύστερα, μέσα σε θριαμβευτικούς νικητήριους συριγμούς από τα πλοία, μπάντες που παιάνιζαν ασταμάτητα και αλαλαγμούς χαράς και ενθουσιασμού, κατέβηκε από το πολεμικό «Πατρίς» ο πρώτος ηλιοκαμένος Έλληνας τσολιάς κρατώντας ψηλά το κοντάρι με τη σημαία του ευζωνικού συντάγματος.

Μπροστά στη Λέσχη των Κυνηγών, σε μια θάλασσα από σημαίες και λάβαρα, δέσποζε η τεράστια δακνοστεφανωμένη εικόνα του Ελευθέρου Βενιζέλου, που είχε φι-

31 Κώστας Μισαηλίδης, *Πολεμικά φύλλα από την Μικρασιατική εκστρατεία*, Λόγχη, Αθήνα 2004, σσ. 12-13.

Καθημερινή σκηνή στην προκυμαία της Σμύρνης με τους χαρακτηριστικούς φανοστάτες αερίου, ένα καραβάνι από καμήλες κι έναν... βρακοφορεμένο εκπρόσωπο της ενδοχώρας. Στην πρόσοψη του δεύτερου κτιρίου διαβάζουμε ότι πρόκειται για το ξενοδοχείο «Νίκη».

λοτεχνήσει ο πολύ γνωστός και αγαπητός καλλιτέχνης Γεώργιος Προκοπίου. Παρά το σιγανό φιχάλισμα, όλος ο κλήρος της Σμύρνης είχε παραταχθεί πάνω σε μια μεγάλη εξέδρα, έχοντας επικεφαλής του τον μητροπολίτη Χρυσόστομο. Τα μπαλκόνια και οι ταράτσες των ξενοδοχείων σε όλο το μήκος της προκουμαίας είχαν πλημμυρίσει από κόσμο. Όταν ο «εθνικιστής» Χρυσόστομος, όπως τον χαρακτήριζαν οι Ευρωπαίοι και οι εφημερίδες τους, ντυμένος στ' αστραφτερά και πλουμιστά του άμφια, είδε την ελληνική σημαία να χαμηλώνει μπροστά του σε ένδειξη τιμής και σεβασμού, δεν άντεξε από την ιερή συγκίνηση που ένιωσε να τον κατακλύζει και έπεσε στα γόνατα καταφιλώντας την άκρη της ενώ ο κλήρος έψαλλε το πασχαλινό τροπάριο: «Ελευθέρα μεν η κτίσις γνωρίζεται, υιοί δε φωτός οι πριν εσκοτισμένοι...». Ύστερα, κι ενώ το αμέτρητο πλήθος συνέχιζε με το «τη Ύπερμάχω Στρατηγώ τα νικητήρια», ο Χρυσόστομος έσκυψε και με δάκρυα χαράς στα μάτια φίλησε το έδαφος. Από το ύψος των 33 μέτρων που είχε το καμπαναριό της Αγίας Φωτεινής, όσα και τα χρόνια του Χριστού, οι τεράστιες καμπάνες της «δονούσαν» την ατμόσφαιρα.

«Το πρωί της 2ας Μαΐου 1919» γράφει ο Ηλίας Βενέζης «ο Δεσπότης ντυμένος τα χρυσά του άμφια, με χρυσό σταυρό στο χέρι, γύρω του οι ιερείς και ο λαός περίμεναν στην προκουμαία. Ανέμιζαν στο ανοιξιτιάτικο αγέρι οι ελληνικές σημαίες. Τόσοι αιώνες της ελληνικής Μικρασίας, που περίμεναν, ξυπνούσαν. Τόσοι κατατρεγμοί, τόσα πένθη, τόση ελπίδα, τόση πίστη, τόσα όνειρα, από την πτώση του Βυζαντίου και εδώ, κυρα-Δέσποινες και Μεγαλέξαντροι – όλα γίνονταν παρόν, ευδία ψυχής, φωνή λυτρωτική. Ο Δεσπότης γονάτισε, ευλόγησε τις σημαίες του στρατού που αποβιβαζόταν, έκλαιγε, έκλαιγε ο λαός...».³²

«Σύνοφρος» και επικριτικός από όλα όσα ακολούθησαν στέκεται στην άλλη όχθη της ιστορίας, ίσως σ' εκείνη της συγνής και ανελέητης πραγματικότητας, ο συγγραφέας Λουί ντε Μπερνιέρ:

[...] Ο ελληνικός λαός, που στο σύνολό του ψήφισε για πρωθυπουργό του έναν Εραστή της Περιπέτειας, την αυτού Ρομαντική Υψηλότητα Ελευθέριο Βενιζέλο, έναν άνθρωπο που στ' αλήθεια πίστευε ότι θα μπορούσε να προσαρτήσει στην Ελλάδα το ωραιότερο κομμάτι της Τουρκίας, αδιαφορώντας για το ότι οι περισσότεροι κάτοικοι του τόπου αυτού ήταν Τούρκοι, αδιαφορώντας τέλος για το ότι κανείς και ποτέ δεν πατάει τους Τούρκους στον κάλο – γιατί, αν είναι σε κάτι αξεπέραστοι οι Τούρκοι, είναι ακριβώς η λύσσα που τους πιάνει όταν τους πατάς τον κάλο. Δεύτερος στην κατάταξη αυτών των διακεκριμένων ηλιθίων: Ο ελληνικός λαός και πάλι, που βάλθηκε να συναγωνιστεί σε ρομαντισμό τον προαναφερθέντα ρομαντικό πρωθυπουργό του και πίστεψε ότι είχε δικαίωμα να απαιτήσει την πολιτική ένωση αυτού του τόπου με την Ελλάδα,

32 Ηλίας Βενέζης, *Μικρασία, χαίρε*, Εστία, Αθήνα 1995, σ. 26.

απλώς και μόνο επειδή ο πολιτισμός αυτού του τόπου ήταν περίπου ελληνικός στο μακρινό παρελθόν και εν μέρει ελληνικός στα νεότερα χρόνια. Τρίτος κατά σειρά κοκορόμυαλος: ο προαναφερθείς εκλεγμένος ρομαντικός Ελευθέριος Βενιζέλος, φορτωμένος βαριά με Μεγάλες ιδέες.

Μια και το 'φερε ο λόγος, τι να πούμε γι' αυτούς τους αφηνιασμένους παπάδες που ξαφνικά πλημμύρισαν τον τόπο; Όλους αυτούς τους ανθρώπους του Θεού που μας λένε να σκοτώνουμε Τούρκους στο όνομα του αγίου Δείνα; Μας λένε να ξαναχτίσουμε το Βυζάντιο. Γιατί; Ποιος ο λόγος; Μερικοί υποστηρίζουν με τα σωστά τους ότι θα ξαναζωντανέψη, λέει, ο Μαρμαρωμένος Βασιλιάς! Τι να σκεφτή κανείς για τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο που φοράει το καλυμμαύχι του κι ευλογεί τον ελληνικό στρατό, βγαίνει στην προκουμαία της Σμύρνης, χτυπάει τους Τούρκους ζαπτιέδες με την ποιμαντορική του ράβδο και βάζει τους δικούς του να τους φτύσουν κατάμουτρα; Θα σας πω τι σκεφτήκαμε όλοι μας και γι' αυτό δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία. Σκεφτήκαμε ότι η απόβαση των Ελλήνων δεν ήταν σαν τις άλλες αποβάσεις των Συμμάχων, αλλά θύμιζε σταυροφορία που άργησε να γίνη. Σταυροφορία που έγινε με καθυστέρηση κάμποσων αιώνων. [...]

[...] Ύστερα εμφανίζονται οι στρατιώτες του Μουσταφά Κεμάλ, διψώντας για εκδίκηση, ορδές ατάκτων, τσέτες ανακατεμένοι με κληρωτούς; Σταυρώνουν παπάδες ή τους στραγγαλίζουν με σκοινί, βιάζουν και σκοτώνουν ακόμη και γλυκύτατες παρθένες, περιχύνουν με πετρέλαιο όσους προσπαθούν να διαφύγουν με τις βάρκες, σφραγίζουν τον αρμενικό μαχαλά, για να γλεντήσουν τη σφαγή και η πόλη τυλίγεται στις φλόγες. Οι ίδιες φριχτές κι αποτροπιαστικές ακρότητες ξαναγίνονται μία μία από την αρχή, αλλά τώρα είναι η Τουρκία στους Τούρκους, κι εμπρός για τη λύτρωση της Μικρασίας από τους βάρβαρους κι άπιστους Έλληνες. Τι να κάνω εγώ λοιπόν; ... Το τείχος της φωτιάς έχει φτάσει τα δύο μίλια και το πλήθος στην προκουμαία περιμένει τους Συμμάχους να φέρουν καράβια και να τους σώσουν, πράγμα που δεν το αποφασίζουν [...]³³

Στην «ίδια όχθη» τα μέλη της Ανακριτικής Επιτροπής, που συστάθηκε λίγο αργότερα, «διαγκωνιζόμενα» ποιο να απαγγείλει το πιο σκληρό κατηγορώ για όλα όσα είχαν συμβεί εκείνη τη μέρα στην προκουμαία, αλλά και τις αμέσως επόμενες στα περιχώρα της Σμύρνης:

[...] Αι Ελληνικά στρατιωτικά, θρησκευτικά και πολιτικά Αρχαί της πόλεως ουδέν μέτρον έλαβον, όπως καταπραΰνωσι το πλήθος. Η υπό του Μητροπολίτου γενομένη τελετή όπως ευλογήση τα όπλα την προηγουμένη της αποβιβάσεως, έσχε δυσάρεστον επίδρασιν. Η τρηθείσα στάσις του συνηθροισμένου πλήθους κατά την διάβασιν των στρατευμάτων ήτο τοιαύτη ώστε παρέσυρε τους φανατικούς Οθωμανούς εις βιαίας πράξεις [...]³⁴

Αλλά στην ίδια «όχθη» φαίνεται και ο Βρετανός συγγραφέας Άρνολντ Τούνμπι, ο πρώ-

33 *Μια πόλη στη λογοτεχνία – Σμύρνη*, επιλογή κειμένων Θωμάς Κοροβίνης, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σσ. 229-231.

34 ΓΕΣ/ΔΙΣ (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού), *Ο Ελληνικός στρατός εις την Σμύρνην*, Μάιος 1919-Μάιος 1920, Αθήναι 1957, σ. 334.

τος που πήρε την έδρα «Κοραής» στο ίδρυμα που χρηματοδότησε και εγκαινίασε ο Βενιζέλος και οι Έλληνες του Λονδίνου στο Πανεπιστήμιο της βρετανικής πρωτεύουσας το 1919. Ο Τούνμπι, που ήδη το 1911-12, ύστερα από την ολιγόχρονη παραμονή του στην Ελλάδα, έγραφε χωρίς ντροπή στη μητέρα του: «Και τώρα, μητέρα, επιστρέφω στην Οξφόρδη αποφασισμένος να κηρύξω με θρησκευτική ευλάβεια τον μισελληνισμό σε κάθε φιλέλληνα που θα συναντήσω».³⁵ Με την ίδια «θρησκευτική ευλάβεια» έγραψε τα εξής:

Στις 15 Μαΐου 1919, στη Δυτική Μικρά Ασία αφέθηκε ελεύθερη μια καταστρεπτική δύναμη, τόσο βίαιη και προφανώς ακατανόητη ως προς τον τρόπο ενεργείας της, όσο και η έκρηξη ενός ηφαιστείου. Ένα πρωινό, έξι μήνες μετά το τέλος του Ευρωπαϊκού πολέμου, στους δρόμους της Σμύρνης σφαγιασθήκαν άμαχοι και άοπλοι στρατιώτες. Ολόκληρες γειτονιές και χωριά λεηλατήθηκαν και, στη συνέχεια, καταστράφηκαν οι πλούσιες πεδιάδες της ενδοχώρας από πυρκαγιές και αιματοχυσία, ενώ δημιουργήθηκε ένα στρατιωτικό μέτωπο, το οποίο απέκοψε τα λιμάνια της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης από το εσωτερικό, με καταστρεπτικές συνέπειες στο εμπόριό τους... Καθώς ο πόλεμος συνεχιζόταν, επενδύσεις κεφαλαίου που ήδη σπάνιζαν, όπως κατοικίες, γέφυρες και σήραγγες καταστρέφονταν συνεχώς, αγέλες ζώων εκλάπησαν, γεννήματα κατασχέθηκαν, άνθρωποι επιστρατεύθηκαν, εξορίστηκαν ή εκδιώχθηκαν με άλλους τρόπους, αν είχαν καταφέρει να αποφύγουν τη σφαγή. Άρχισε όντως η γενική καταστροφή της χώρας και εξόντωση των κατοίκων της, σε μια έκταση που αυξανόταν με τρομακτική ταχύτητα. Εντός οκτώ μηνών η καταστροφή που είχε ξεκινήσει από τις προβλήτες της Σμύρνης έφθασε στην Κιλικία, στο άλλο άκρο της Μικράς Ασίας, και εντός 18 μηνών είχε σαρώσει την Αρμενική Δημοκρατία του Ερεβάν, πέρα από τα βορειοανατολικά σύνορα της ασιατικής Τουρκίας.³⁶

«Δεν μπορεί κανείς να μην παρατηρήσει ότι οι Έλληνες έκαναν ό,τι μπορούσαν για να γίνουν απεχθείς, αποκρουστικοί και μισητοί από τους Τούρκους» ανέφερε λίγες μέρες αργότερα ένας ανώνυμος Άγγλος αυτόπτης μάρτυρας, ύστερα από την αιματηρή ανακατάληψη του Αϊδινίου και το νέο ξέσπασμα πατριωτικού ενθουσιασμού από μέρους των Ελλήνων. Για να συμπληρώσει ότι: «Οι συνεχείς παρελάσεις με τις ελληνικές σημαίες, τα πορτρέτα του Βενιζέλου σε όλα τα σπίτια, τα καταστήματα και τα καφενεία, τα ανόητα πατριωτικά τους τραγούδια, που όλη μέρα τα υποκείμενα του δρόμου και οι στρατιώτες τα τραγουδούν κάτω από τη μύτη των Τούρκων, δεν μπορεί παρά να προκαλούν δυσφορία και να βαθαίνουν το χάσμα ανάμεσα στις δύο φυλές».³⁷

35 Γιώργος Καραμπελιάς, *1204: Η διαμόρφωση του νεώτερου ελληνισμού*, γ' έκδοση, Θεσσαλονίκη 2006. (Απόσπασμα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Παγκαλκιδικός λόγος*, τεύχ. 160, σ. 9.)

36 Arnold J. Toynbee, *Το δυτικό ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας*, μτφρ. Παναγιώτης Πάρτσος, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 135.

37 Γκάιλς Μίλτον, *Χαμένος Παράδεισος: Σμύρνη 1922*, μτφρ. Αλέξης Καλοφωλιάς, Μίνωας, Αθήνα 2012, σ. 201.

Στην προκυμαία τα αγήματα του ελληνικού στρατού συνέχιζαν να αποβιβάζονται με τάξη και ταχύτητα. Μέσα σε δύο ώρες και τα τρία συντάγματα βρίσκονταν παραταγμένα και έτοιμα για παρέλαση. Από την Πούντα μέχρι το τηλεγραφείο, σε όλο δηλαδή το μήκος της ιταλικής και της ελληνικής συνοικίας, και έως εκεί όπου μπορούσε να φτάσει η ανθρώπινη ματιά, ο χώρος παρουσίαζε το θέαμα ενός απέραντου στρατοπέδου.

Παρά το ψιχάλισμα που συνεχιζόταν, η αποβίβαση είχε πάρει τη μορφή ενός ατελείωτου πανηγυριού. Όλα τα μάτια ήταν δακρυσμένα.³⁸ Ο στρατός προχωρούσε σε σχηματισμούς παρέλασης και εκατοντάδες κορίτσια ντυμένα στα λευκά τον ακολουθούσαν από δίπλα, ραίνοντας τους στρατιώτες με αρώματα και ανοιξιάτικα άνθη.

Ένας Τούρκος, ο Μεχμέτ Τζοράλ, σημειώνει:

[...] Τα κατοχικά αποσπάσματα συνέχισαν την πορεία κατά μήκος της εισόδου του Κεμέραλι, για να μπορέσουν να παραταχθούν μπροστά από τον στρατώνα Σαρί-κισλά, στην αρχή της λεωφόρου των τραμ, εκεί όπου βρισκόταν και το εντευκτήριο των Τούρκων στρατιωτών. Αλλά εδώ δεν υπήρχε ίχνος από τις εκδηλώσεις ενθουσιασμού που αντικρύσαμε στο Κουμερκάκι και στην Πούντα. Ούτε κόσμος που να ξελαρυγγίζεται στα «Ζήτω!» ούτε νέες γυναίκες κρεμασμένες στα μπαλκόνια να φωνάζουν και να ραίνουν τους στρατιώτες που περνούσαν από κάτω με τριαντάφυλλα και κολόνιες. Ολόκληρη η πλατεία ήταν τυλιγμένη σε μια σιωπή που θαρρούσες θα την άγγιζες με το χέρι. Από δω ξεκινούσαν οι τουρκικές συνοικίες της πόλης. Σαν πέτρινα αγάλματα οι Τούρκοι είχαν στηθεί στα πεζοδρόμια, στις άκρες των κτιρίων, με το φέσι ή το καλπάκι τους στο κεφάλι, και κοίταζαν μέσα σε απόλυτη σιωπή τους στρατιώτες που κατέκλυζαν την πλατεία. Στο βλέμμα τους, περισσότερο από το φόβο ή τη φρίκη, διαβαζόταν το μίσος [...]³⁹

Όταν λίγο πριν από το μεσημέρι το σύνταγμα των ευζώνων, που αποτελούσε την πρωτοπορία της παρέλασης με την ελληνική σημαία στην κορυφή, έφτασε στον χώρο του τουρκικού Διοικητηρίου, από τον επάνω όροφο, τον διπλανό στρατώνα και τα γύρω οικήματα, στα οποία είχαν καταφύγει Τούρκοι στρατιώτες και αξιωματικοί, ακούστηκαν οι πρώτοι πυροβολισμοί. Και ξαφνικά όλο εκείνο το πανηγύρι της χαράς και της πατριωτικής μέθεξης μετατράπηκε σε μακελειό οδύνης και σπαραγμού.

Κάθε προσπάθεια από μέρους των Ελλήνων ηγητόρων να ελέγξουν τους εύζωνες, που πρώτα αλαφιάστηκαν και στη συνέχεια εφόρμησαν κατά των Τούρκων, απέτυχε οικτρά. Είτε από λάθος επιλογή του χώρου αποβίβασης είτε από το γεγονός ότι το συγκεντρωμένο πλήθος είχε ξεπεράσει κάθε πρόβλεψη ως προς τον όγκο του, αλλά ίσως και από λόγους συναισθηματικούς εκείνων που είχαν την ευθύνη και το πρόσταγμα για τη διεκπεραίωση της μετακίνησης του ελληνικού στρατού από τα πλοία στην

38 Φάνης Ν. Κλεάνθης, *Η ελληνική Σμύρνη*, Εστία, Αθήνα 1992, σ. 179.

39 Μεχμέτ Τζοράλ, *Πολλές ζωές στη Σμύρνη*, μτφρ. Νίκη Σταυρίδη, Κέδρος, Αθήνα 2006, σ. 210.

Άποψη της Σμύρνης στις αρχές του 20ού αιώνα

προκουμαία, όλη η μαγεία της μεγάλης γιορτής, των λουλουδιών και των αμέτρητων γαλανόλευκων σημαιών μεταβλήθηκε από τη μια στιγμή στην άλλη σε επίγεια κόλαση. Και τότε αιώνες οδυνηρής σκλαβιάς, βάρβαρης καταπίεσης, εξανδραποδισμού και αδόκητου θανάτου άρχισαν να ουρλιάζουν εφιαλτικά, αφήνοντας πίσω τους αμέτρητους νεκρούς και τραυματίες.

Για πολλά χρόνια ερευνητές και ιστορικοί συγγραφείς ασχολήθηκαν με το ποιος «ήρξατο χειρών αδίκων» ώστε εκείνη η μέρα της χαράς και της μέθεξης να μεταστραφεί σε μέρα οδύνης και θανάτου. Ένας ανθέλληνας συγγραφέας, ο Σφόρτσα, και μερικοί άλλοι του σιναφιού του απέδωσαν τον πρώτο πυροβολισμό σε Έλληνα προβοκάτορα. Άλλοι ισχυρίστηκαν ότι άκουσαν να πέφτουν πυροβολισμοί ακόμα και από καφενεία. Αυτόπτες μάρτυρες κατέθεσαν ότι ένας Ιταλός αξιωματικός, ο Κοροσίνι, ήταν εκείνος που έδωσε το σύνθημα ν' αρχίσουν οι πυροβολισμοί. Με την απάντηση να τη δίνουν οι ίδιοι οι Τούρκοι, που θεώρησαν τον πρώτο πυροβολισμό πράξη ξεσηκωμού και αντίστασης, αναλαμβάνοντας έτσι την ευθύνη του πέρα για πέρα:

«Αυτός που πυροβόλησε πρώτος ήταν ένας δικός μας πατριώτης, σάρκα από τη σάρκα μας, ο Τούρκος δημοσιογράφος Χασάν Ταχσίν. Αυτός ήταν που πήρε την τιμή του έθνους στα χέρια του για να βροντοφωνάξει: Οι Τούρκοι δεν πέθαναν κι ούτε θα

πεθάνουν τόσο εύκολα. Και, ακόμα, ότι δεν θα παρέδιδαν αυτήν την πόλη ποτέ στους Έλληνες».

Τους πρώτους πυροβολισμούς ακολούθησαν άλλοι ακόμη πιο πυκνοί από το κτίριο του Αρχηγείου της Χωροφυλακής, το οίκημα των φυλακών, από τα σπίτια της τουρκικής συνοικίας, από τα παράθυρα ενός τουρκικού ξενοδοχείου, τους στρατώνες, το Διοικητήριο, το Σχολείο της Χωροφυλακής, ακόμα και από τουρκικά πλοιάρια που ναυλοχούσαν στο λιμάνι. Ταυτόχρονα, σε διάφορα σημεία της Σμύρνης, ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους, άρχισαν να σημειώνονται συγκρούσεις και συμπλοκές.

Η προκουμαία της Σμύρνης κόχλαζε από οιμωγές, κραυγές, βρισιές, πυροβολισμούς, αίμα. «Γαμώ τον Μωχαμέτη σας!» φώναζαν οι Έλληνες. «Δεν έχετε τον Θεό σας!» φώναζαν οι Τούρκοι.

Μέσα στο πανδαιμόνιο, οι Έλληνες στρατιώτες ακροβολίστηκαν και πήραν θέσεις μάχης. Από τους πυροβολισμούς, τις σφαίρες που σφύριζαν και από το γεγονός ότι οι άνθρωποι έπεφταν στο έδαφος ο ένας μετά τον άλλο, σαν στάχια κάτω από δυνατή βροχή, το πλήθος καταλήφθηκε από απερίγραπτο πανικό. Άνθρωποι σπρώχνονταν, ποδοπατούνταν, συνθλίβονταν, πυροβολούνταν ή έπεφταν στη θάλασσα και πνίγονταν. Ένας Βρετανός επιχειρηματίας, ο Φορμπς, σημειώνει ότι μερικά ακραία στοιχεία είχαν αρχίσει να σπάζουν παράθυρα και πόρτες, να εισβάλλουν σε σπίτια, να σέρνουν έξω στον δρόμο και να κακοποιούν όποιους Τούρκους έβρισκαν.⁴⁰

Ο Μεχμέτ Τζοράλ γράφει ότι «ντόπιοι Ρωμιοί, που έρχονταν πίσω από τους στρατιώτες, άδραξαν την ευκαιρία να βγάλουν στην επιφάνεια παλιά μίσση και θέλησαν να εκδικηθούν τους Τούρκους. Ξυλοφόρτωσαν τους μαγαζάτορες, μερικούς τους σκότωσαν και λεηλάτησαν τα μαγαζιά τους! Όλη η οργή και το καυτό μίσος, για τον διωγμό που υπέστησαν οι Ρωμιοί της Μικράς Ασίας από την αρχή του κινήματος των Νεότουρκων μέχρι τώρα, εξεργάγησαν σαν ντεπόζιτο νιτρογλυκερίνης που πήρε μια ξαφνική σπρωξιά [...]».⁴¹ Και συνεχίζει:

[...] Όσους χτυπούσαν οι στρατιώτες με τους υποκόπανους και σωριάζονταν, αμέσως τους πετούσαν από την προκουμαία στη θάλασσα, για να μην τους αντιληφθούν οι παρατηρητές της Συμμαχίας. Εντέλει η καταραμένη φάλαγγα έφτασε στο Κουμερκάκι. Πολυάριθμοι αιχμάλωτοι κλειδώθηκαν κακήν κακώς στο «Πατρίς». Τους υπόλοιπους τους έκλεισαν στις παλιές αποθήκες ξυλείας στην Πούντα. Οι στρατιωτικές μονάδες ακροβολίστηκαν στο στάδιο του Αθλητικού Συλλόγου «Απόλλων» της Σμύρνης [...]⁴²

Μέσα στον πανζουρλισμό, πολλοί ένοπλοι Τούρκοι κατάφεραν να διαφύγουν κι άλλοι

40 Γκάιλς Μίλτον, *ό.π.*, σ. 173.

41 Μεχμέτ Τζοράλ, *ό.π.*, σ. 214.

42 Στο ίδιο, σ. 218.

να χωθούν στο πλήθος, όπου άρχισαν να τραυματίζουν τον έναν μετά τον άλλο χρησιμοποιώντας μαχαίρια και περιστροφά.

Ακολούθησαν συλλήψεις, που συνεχίστηκαν σε όλη τη διάρκεια της ημέρας. Ο πρώτος που συνελήφθη ήταν ο Τούρκος αντιστράτηγος και διοικητής της Σμύρνης Ναδίρ πασάς. Συνολικά συνελήφθησαν 2 Τούρκοι στρατηγοί, 28 ανώτεροι αξιωματικοί, 123 κατώτεροι, 540 οπλίτες και 2.000 άτακτοι που έφεραν όπλα.

Σύμφωνα με τον Ντόναλντ Ουίταλ, όταν οι Έλληνες στρατιώτες μάζεψαν τους Τούρκους από τους στρατώνες και τα γύρω κτίρια και τους μετέφεραν εν πομπή στην προκουμαία για να τους επιβιβάσουν στο «Πατρίς», που θα χρησίμευε για προσωρινή φυλακή, η μέχρι τότε πειθαρχία τους «έσπασε» και «περί τους τριάντα άοπλους αιχμάλωτους σφαγιάστηκαν», ενώ ταυτόχρονα διαπράχθηκαν πολλές αγριότητες από τα πλήθη των Ελλήνων που ακολουθούσαν την πομπή.⁴³ Από τα πολεμικά που ναυλοχούσαν στο λιμάνι, αρκετοί σύμμαχοι αξιωματικοί –σημειώνει ο Μάικλ Σμιθ– «είδαν Έλληνες στρατιώτες να υποχρεώνουν τους Τούρκους να περπατούν με τα χέρια ψηλά ενώ ταυτόχρονα κέντριζαν με τις ξιφολόγες τους όσους βραδυπορούσαν. Μερικούς τους έριχναν κάτω, τους τρυπούσαν με τις ξιφολόγες ή τους πυροβολούσαν και στη συνέχεια τους έπαιρναν ότι πολύτιμο είχαν και τους πετούσαν στη θάλασσα. Ο πλοίαρχος του βρετανικού πολεμικού πλοίου “Adventure” είδε έναν Τούρκο αξιωματικό να ξεφεύγει από τη γραμμή και έναν Έλληνα στρατιώτη να τον προλαβαίνει, να τον χτυπάει στο κεφάλι με τον υποκόπανο του όπλου του, να τον ρίχνει κάτω, να τον ξαναχτυπάει, όταν ο Τούρκος κατάφερε να σηκωθεί, και στη συνέχεια να τον τρυπάει με την ξιφολόγη έως ότου κάποιος τον πυροβόλησαν στο κεφάλι».⁴⁴

Λίγο μετά το μεσημέρι, κι ενώ το αίμα συνέχιζε να βάφει τα λιθόστρωτα, οι φόνοι και οι λεηλασίες να μην έχουν τέλος, ο ουρανός πάνω από τη Σμύρνη σκοτείνιασε. Ένας άγριος άνεμος ξεχύθηκε από τη μεριά της θάλασσας σαρώνοντας την προκουμαία και τα κτίρια της «πρώτης γραμμής». Ακολούθησαν αστραπές που έσκιζαν στα δύο το σκοτεινό στερέωμα, ενώ δυνατή βροχή και χαλάζι άρχισαν να μαστιγώνουν με μανία την πολιτεία και τους ανθρώπους. Από τον δυνατό άνεμο ξεριζώθηκαν στέγες, καταστράφηκαν πολύχρωμες τέντες από τα καταστήματα της προκουμαίας, έσπασαν κλαδιά από τα δέντρα. Από τη βροχή πλημμύρισαν οι δρόμοι και έφραξαν οι αποχετεύσεις. Πίδακες από νερό άρχισαν να πετάγονται αποδώ κι αποκεί, ενώ από τις πλαγιές του Πάγου και τα υψώματα του Μπαχρί Μπαμπά πήραν τον κατήφορο

43 Michael Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*, μτφρ. Λίνα Κάσδαγλη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 179.

44 Στο ίδιο.

χείμαρροι όλο λάσπη. Ως διά μαγείας, όλο εκείνο το πλήθος των ανθρώπων άρχισε να διαλύεται. Πήρε τέλος και ο αλληλοσκοτωμός. Θεός και Μωχαμέτης είχαν δώσει τα χέρια και είχαν στείλει τις φυσικές δυνάμεις που διαφέντευαν να σταματήσουν το μακελειό των ανθρώπων που μάχονταν άλλοι για τον σταυρό και άλλοι για την ημισέληνο. Μέσα στην μπόρα και στον χαλασμό, καμπαναριά και μιναρέδες αναλήφθηκαν και έγιναν ένα με τη βροχή. Πολλοί, για να προφυλαχθούν, μπήκαν σε καταστήματα, σε εισόδους από σπίτια, έσπασαν βιτρίνες, πόρτες από καφεενεία, και γέμισαν τις σάλες από τα ξενοδοχεία της προκουμαίας. Μούσκεψαν μέχρι το κόκαλο οι στρατιώτες και οι χωροφύλακες καθώς ήταν αναγκασμένοι να παραμείνουν κάτω από τη δυνατή βροχή· αγρίεψε το μάτι τους, πήραν να κυνηγούν και να δέρνουν όσους δεν είχαν προλάβει να το βάλουν στα πόδια ή να κρυφτούν από τη μανία της φύσης. Κυνηγοί και κυνηγημένοι έπεφταν με τα ρούχα σε νερά και λάσπες, σηκώνονταν και συνέχιζαν. Ζωντάνεψαν και τα αίματα της προκουμαίας, πριν προλάβουν να στεγνώσουν, πήραν τον δρόμο κατά τη θάλασσα μαζί με ό,τι άχρηστο είχαν εγκαταλείψει στους δρόμους οι πλιατσικολόγοι.

Πελώρια κύματα συνάζονταν από το βάθος του πελάγους και ορμούσαν μανιασμένα να κομματιάσουν τα γλιτσιασμένα πέτρινα τοιχώματα της προκουμαίας. Από τα νερά της καταιγίδας και της θάλασσας ξεπλύθηκαν γρήγορα οι γρανιτένιοι κυβόλιθοι, μούσκεψαν τα όπλα και τα πυρομαχικά των αντιμαχόμενων, έπαψαν ν' ακούγονται οι ήχοι των όπλων. Όσα μικρά και μεγάλα πολεμικά ναυλοχούσαν στο λιμάνι χάθηκαν πίσω από μια μουντή κουρτίνα νερού και άρχισαν μόλις να σαλεύουν από τον δυνατό άνεμο οι τόνοι από σίδερο που τα αποτελούσαν.

Αργά το απόγευμα, οι δύο θεοί αποφάσισαν να κάνουν ανακωχή. Πήραν πίσω τα στοιχειά της φύσης, έδωσαν τέλος στον χαλασμό. Για να τον συνεχίσουν με τα ανίερα έργα τους οι άνθρωποι. Μόνο που τώρα οι Έλληνες στρατιώτες είχαν πάρει τα μέτρα τους. Αυστηρά και αποτελεσματικά. Πολυάνθρωπα ελληνικά αγήματα συλλάμβαναν τους πλιατσικολόγους και διέλυαν τις συγκεντρώσεις. Λίγο πριν από το ηλιοβασίλεμα ο ουρανός καθάρισε και με τα πρώτα σκοτάδια στη Σύμωρη άρχισε να επικρατεί ηρεμία.

Η «αποσχιστική» βία στην υπηρεσία της «μεγαλοϊδεάτικης» περιπέτειας

Σύμφωνα με τον πρώτο επίσημο απολογισμό, από τις αιματηρές συμπλοκές της προκουμαίας και από όσες έγιναν στα ενδότερα της Σύμωρης οι Έλληνες στρατιώτες είχαν 2 νεκρούς εύζωνες, 34 τραυματίες και 9 ιδιώτες. Από τους Τούρκους έχασαν τη ζωή τους 5 οπλίτες, τραυματίστηκαν 8 αξιωματικοί και 8 οπλίτες, ενώ από διάφορες εθνικότητες μετρήθηκαν 47 νεκροί και τραυματίες. Ο απολογισμός των Τούρκων έδινε

περισσότερους νεκρούς και τραυματίες. Ο Μάικλ Σμιθ γράφει ότι μόνο κατά τη διάρκεια της πρώτης μέρας οι Τούρκοι είχαν 300 με 400 απώλειες, νεκρούς ή τραυματίες, και οι Έλληνες περίπου 100, ενώ τα φονικά και οι λεηλασίες είχαν απλωθεί σε όλη την πόλη [...]»⁴⁵ Οι ώρες και οι μέρες που ακολούθησαν ήταν δραματικές. Όπως σημειώνει ο Γκάιλς Μίλτον, οι Τούρκοι στρατιώτες που αιχμαλωτίστηκαν μεταφέρθηκαν στο πλοίο «Πατρίς», ενώ κατά τη διέλευσή τους ανάμεσα στο οργισμένο πλήθος που είχε συγκεντρωθεί οι Έλληνες τους έσπρωχναν, τους χτυπούσαν, τους έσκιζαν τα φέσια. Ο Βρετανός στρατιωτικός διοικητής της Σμύρνης σημειώνει ότι: «οι στρατιώτες που τους συνόδευαν τους ανάγκαζαν χτυπώντας τους με τους υποκόπανους και τις ξιφολόγχες των όπλων τους να φωνάζουν “Ζήτω ο Βενιζέλος”».⁴⁶

Είναι συγχλωνιστικές οι περιγραφές των ξένων τόσο για τις σκηνές της αποβίβασης όσο και για εκείνες που ακολούθησαν. Οι περισσότερες και οι πλέον ακραίες από αυτές συνέχισαν να γίνονται γνωστές πολλά χρόνια αργότερα μέσα από αφηγήσεις, απομνημονεύματα, ημερολόγια και επιστολές.

Με το τέλος της καταιγίδας, γράφει ο ίδιος συγγραφέας, Έλληνες στρατιώτες και πολίτες ξεχύθηκαν για μία ακόμα φορά στους δρόμους λεηλατώντας κάθε τουρκικό σπίτι, μέχρι και τους νεκρούς που κείτονταν στους δρόμους. Ο κυβερνήτης του αμερικανικού πλοίου «Αριζόνα» σε επιστολή του έγραφε ότι μεγάλες ποσότητες από χάρτινα ή και χρυσά νομίσματα, κοσμήματα και ρολόγια άλλαζαν χέρια από τη μια στιγμή στην άλλη.⁴⁷

Ο ίδιος αναφέρει ότι ακόμα περισσότεροι φόννοι σημειώθηκαν στα χωριά γύρω από τη Σμύρνη, ενώ η κατάρρευση της έννομης τάξης έσπρωχνε τους Έλληνες στρατιώτες και τον όχλο προς την τουρκική συνοικία, που λεηλατήθηκε άγρια. Λεηλασίες σημειώθηκαν και στα πλούσια προάστια του Παραδείσου, του Μπουρνόβα, του Βουτζά και του Κορδελιού, όπου ομάδες κακοποιών δολοφόνησαν 32 συνολικά άτομα, ενώ λεηλατήθηκαν οι περισσότερες βίλες των εύπορων Τούρκων. Όταν ο Αχμέτ Φειζί επέστρεψε στη βίλα του στον Βουτζά, ανακάλυψε ότι όλα τα υπάρχοντά του είχαν κλαπεί. Ρούχα, παπούτσια, στρωσίδια, κοσμήματα και χρήματα είχαν κάνει φτερά. Κάτι παρόμοιο είχε συμβεί σε πολλά τουρκικά σπίτια. Ο Φειζί είπε αργότερα ότι τρομοκρατήθηκε με τη συμπεριφορά των Ελλήνων στρατιωτών. «Ποτέ δεν περιμέναμε κάτι τέτοιο από ένα ευρωπαϊκό έθνος» δήλωσε.

Ο Σουηδός υποπρόξενος στη Σμύρνη Άλφρεντ βαν ντερ Ζέε γράφει ότι οι Έλληνες στρατιώτες «καθοδηγούμενοι από γνωστούς τραμπούκους της πόλης πυροβολούσαν ανεξέλεγκτα δεξιά κι αριστερά όποιο κεφάλι ξεπρόβαλλε από κάποιο μπαλκόνι ή

45 Michael Llewellyn Smith, *ό.π.*, σ. 180.

46 Γκάιλς Μίλτον, *ό.π.*, σ. 173.

47 Στο ίδιο.

παράθυρο». Στη συνέχεια έσπαγαν τις πόρτες σπιτιών και καταστημάτων, έσερναν έξω τους ταλαίπωρους Τούρκους που είχαν καταφύγει εκεί και, αφού τους άρπαζαν ό,τι είχαν πάνω τους, τους οδηγούσαν στα οπλιταγωγιά.⁴⁸

Από την επομένη της απόβασης, 3 Μαΐου 1919, όλοι οι Τούρκοι έσπευσαν έντρομοι να βγάλουν και να κρύψουν τα φέσια τους, και με την πρώτη υποψία κινδύνου έτρεχαν στα ξένα προξενία ζητώντας προστασία. «Εις μίαν στιγμήν το θέαμα ήτο τραγικόν» γράφει ο Μιχ. Ροδάς. «Τα ξένα πρακτορεία επολιορκούντο από πυκνάς ομάδας Τούρκων. Οι περισσότεροι έλεγαν ότι κατήγοντο από την Κύπρον, Ρόδον, Τριπολίτιδα, Αίγυπτον, Μαρόκον και εζήτουν ασφάλειαν από τους Ευρωπαίους».⁴⁹ Του χάκου ο μητροπολίτης Χρυσόστομος, ύστερα από συνεννόηση με τον αρχηγό του στρατού, επισκεπτόταν αποθήκες και αστυνομικά καταστήματα απολύοντας εκατοντάδες Τούρκους σε βάρος των οποίων δεν υπήρχε κανένα συγκεκριμένο επιβαρυντικό στοιχείο, τους οποίους στη συνέχεια ενίσχυε με τρόφιμα και χρήματα.

Η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη τον Μάιο του 1919, σημειώνει ο καθηγητής Θάνος Κακουριώτης,⁵⁰ είχε προκαλέσει δάκρυα χαράς στους Έλληνες και οδύνη στους Τούρκους. Την ίδια στιγμή που ο εθνικιστής Χασάν Ταχσίν πυροβολούσε και σκότωνε τον σημαντικό του ελληνικού στρατού Έλληνες και Σμυρνιοί χτυπούσαν τους Τούρκους στο ψαχνό, με ένοπλους και άοπλους να πέφτουν σωρηδόν από τα ελληνικά πυρά. Μέσα στο χάος των στιγμών και στην απίστευτη βαρβαρότητα που δημιούργησαν οι αιματηρές σκηνές, ο Τούρκος συνταγματάρχης Φετχί μπέης αρνήθηκε να φωνάξει «Ζήτω ο Βενιζέλος!», με αποτέλεσμα να φονευτεί από ελληνική ξιφολόγχη. Ήταν τόσο εχθρική η στάση ενός μέρους του πληθυσμού της Σμύρνης απέναντι στους Τούρκους στρατιώτες, ώστε ένας Βρετανός αξιωματικός περιγράφει μια φοβερή σκηνή όπου μια Ελληνίδα κάθισε πάνω από έναν Τούρκο στρατιώτη, που ήταν τραυματισμένος από ξιφολόγχη, και κατούρησε στο στόμα του όταν εκείνος την ικέτεψε για λίγο νερό.⁵¹ Το μίσος αιώνων, που είχε συσσωρευτεί από τους ανελέητους διωγμούς, τους φόνους, τα κολαστήρια των Άμελε Ταμπουρού και τις δηλώσεις του Τούρκου υπουργού Πολέμου Ισμαήλ Ενβέρ στον Γερμανό ακόλουθο ότι έπρεπε να βρεθεί μια «τελική λύση» για τους Έλληνες της Ανατολίας, είχε βρει την ευκαιρία, είχε ξεφύγει και είχε αιματοκυλίσει τη Σμύρνη, αλλά και τη γύρω ενδοχώρα.

Η έκθεση της Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής, που συστάθηκε λίγες μέρες αργότερα, με πρόταση του ίδιου του Βενιζέλου προς τους Συμμάχους, είχε ιδιαίτερα δυσμενή αντίκτυπο στην Ευρώπη και υπήρξε οδυνηρή και καταδικαστική για τους

48 Στο ίδιο, σ. 174.

49 Μιχαήλ Α. Ροδάς, *ό.π.*, σ. 76.

50 Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 17 Σεπτεμβρίου 2009.

51 Lou Ureneck, *Η μεγάλη φωτιά: Σμύρνη, Σεπτέμβριος 1922*, μτφρ. Χρήστος Καψάλης, Ψυχογιός, Αθήνα 2016, σ. 34.

Έλληνες. Η Επιτροπή ούτε λίγο ούτε πολύ έθετε ακόμα και θέμα εάν έπρεπε ή όχι να παραμείνει ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία, πράγμα που έφερε τον Έλληνα Πρωθυπουργό σε απόγνωση. Γι' αυτό και οι επιστολές προς την Κυβέρνηση και τους Υπουργούς του ήταν επιστολές θυμού και απελπισίας. Άμεση ήταν και η απόφασή του να στείλει τον φίλο και συμπατριώτη του Στεργιάδη να επιβάλει όσο πιο γρήγορα μπορούσε την τάξη στο χάος της Σμύρνης και της Μικράς Ασίας εκχωρώντας του απεριόριστες δικαιοδοσίες.

Το τι είχε συμβεί στην προκουμαία της Σμύρνης εκείνο το μαγιάτικο πρωινό της 2ας Μαΐου 1919 με τις ελληνικές σημαίες να γέρονουν μουσκεμένες πάνω από τα κεφάλια των αμέτρητων ανθρώπων είναι λίγο πολύ γνωστό από πολλές περιγραφές και δημοσιεύματα. Ο γονατιστός και δακρυσιμένος Χρυσόστομος, τα ευζωνάκια που χόρευαν, το πλήθος που ριγούσε, ζητωκραύγαζε, έκλαιγε από εθνική συγκίνηση. Η πόλη έδειχνε μεθυσμένη ή, καλύτερα, ότι είχε τρελαθεί. Ο Γκάιλς Μίλτον σημειώνει ότι όλες οι ενέργειες του Δεσπότη της Σμύρνης, όπως και του συντάγματος των ευζώνων, δεν χαρακτηρίζονταν μόνον από έλλειψη λεπτότητας, αλλά και από απερισκεψία.⁵² Αν όλα εξελίσσονταν σύμφωνα με το σχέδιο που είχε εκπονηθεί, οι Έλληνες στρατιώτες θα έπρεπε πρώτα να είχαν αποκλείσει την οδό του Προφήτη Ηλία, η οποία συνόρευε με την τουρκική συνοικία, ώστε να αποτελέσουν φραγμό και να αποκόψουν κάθε πρόσβαση σ' αυτήν. Κάτι τέτοιο όχι μόνο δεν έγινε, αλλά και ο τόπος αποβίβασής τους ήταν λάθος επιλογή. Έτσι, το στράτευμα συνέχισε να παρελαύνει κατά μήκος της προκουμαίας με κατεύθυνση προς τον νότο, μια διαδρομή που δεν άργησε να φέρει τους Έλληνες στρατιώτες μπροστά στους τουρκικούς στρατώνες και στο τουρκικό Διοικητήριο, όπου εξακολουθούσαν να στεγάζονται στρατιώτες και μέλη του Κομιτάτου.

Σε πολλά σημεία της πόλης η τάξη έδειχνε πως είχε διασαλευτεί κατά τρόπο αναπότρεπτο. Οι συμμορίες που τριγύριζαν αχαλίνωτες στα σοκάκια δεν αποτελούνταν μόνο από Έλληνες, αλλά σ' αυτές είχε παρεισφρήσει κάθε καρδιάς καρύδι, που άρχισε να λεηλατεί όποιο σπίτι έβρισκε μπροστά του. Ο συγγραφέας Μάικλ Σμίθ αναφέρει ότι είχε δει ένα μπουλούκι από Έλληνες να κουβαλούν δέρματα αξίας χιλιάδων λιρών που τα είχαν κλέψει από ένα τουρκικό βυρσοδεφείο. Όταν πολλοί από αυτούς δέχτηκαν παρατηρήσεις από μια ελληνική περίπολο, τα άφησαν κάτω, αλλά τα ξαναφορτώθηκαν και τα πήραν μαζί τους μόλις οι στρατιώτες απομακρύνθηκαν.⁵³

Ο Βρετανός ιστορικός Άρνολντ Τούνμπι γράφει ότι στη Μικρά Ασία έγιναν και από τις δύο πλευρές φρικαλεότητες, χαρακτηρίζοντας τα όσα συνέβησαν κατά την αποβί-

52 Γκάιλς Μίλτον, *ό.π.*, σ. 171.

53 Michael Llewellyn Smith, *ό.π.*, σ. 180.

βαση των Ελλήνων στρατιωτών ως τη χειρότερη «αυθόρμητη εκδήλωση». Αναφέρει επίσης ότι, για να αποφευχθεί η πιθανότητα συμπλοκής, είχε συμφωνηθεί να αποβιβάστούν οι Έλληνες ανεμπόδιστα στις δύο άκρες της πόλης και να μπουν σ' αυτήν από δύο σημεία ταυτόχρονα, αλλά παρά την απόφαση εκείνη οι Έλληνες στρατιώτες αποβιβάστηκαν στη μέση της αποβάθρας, ενώ «ο ορθόδοξος Μητροπολίτης εμφανίστηκε με επίσημη αμφίεση για να τους υποδεχθεί, και έλαβαν χώρα θρησκευτικές τελετές και εθνικοί χοροί».⁵⁴

Για τον πρώτο πυροβολισμό λέει ότι, όταν η κορυφή του ελληνικού σχηματισμού βρέθηκε κοντά στο κτίριο (σ' εκείνο των στρατώνων πίσω από το κονάκι), κάποιος πυροβόλησε, αλλά ο ίδιος δεν κατάφερε να συναντήσει κανέναν αυτόπτη μάρτυρα που να επιβεβαιώνει το θανατηφόρο εκείνο συμβάν, και επομένως επιφυλασσόταν στην κρίση του «ως προς την πλευρά από την οποία προήλθε ο πυροβολισμός».⁵⁵ Οι μάρτυρες, τους οποίους επικαλείται ο Βρετανός συγγραφέας, του είπαν ότι «άκουσαν μόνον τις ξαφνικές ομοβροντίες που ακολούθησαν» και πως ήταν «βέβαιο ότι οι ελληνικές δυνάμεις πυροβόλησαν αδιακρίτως κατά του πλήθους φονεύοντας και τραυματίζοντας Χριστιανούς και Μουσουλμάνους πολίτες». Οι στρατώνες, σημειώνει στο βιβλίο του, δέχτηκαν τόσο σφοδρά πυρά, που οι Τούρκοι αξιωματικοί που βρίσκονταν μέσα «μετά δυσκολίας κατάφεραν να δείξουν τη λευκή σημαία, σημάδι ότι παραδίνονται».⁵⁶ Στη συνέχεια:

[...] οι [Έλληνες] στρατιώτες, μη συνηθισμένοι στα έθιμα της Σμύρνης, επιτέθηκαν σε κάθε πολίτη που έφερε φέσι και ένας αριθμός Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων της Σμύρνης, οι οποίοι μέχρι την ημέρα εκείνη έφεραν το συνηθισμένο οθωμανικό κάλυμμα κεφαλής έπεσαν θύματα αυτού του λάθους ή μόλις κατάφεραν να σωθούν. Οι δολοφονίες συνεχίστηκαν για δύο ημέρες και για αρκετό διάστημα μετά δεν εμφανίστηκε κανείς με φέσι. Η λαφυραγωγία διήρκεσε 15 ημέρες, για την οποία πιθανόν να ευθύνονται αντί των στρατιωτών, Έλληνες. Όχι μόνο στη Σμύρνη αλλά και στα χωριά σε ακτίνα 6 μιλίων από την πόλη, ντόπιοι Έλληνες βρέθηκαν ξαφνικά να έχουν όπλα και να επιτίθενται σε σπίτια Τούρκων γειτόνων τους, αφαιρώντας την επίπλωση και κλέβοντας τα ζώα τους. Αυτό επιτράπηκε από τις Αρχές κατοχής να συνεχιστεί (sic), μέχρι να φθάσει επί τόπου ο κος Στεργιάδης [...]⁵⁷

Και μπορεί οι φόνοι και οι λεηλασίες να κόπασαν τις αμέσως επόμενες μέρες, η ατμόσφαιρα όμως στην πόλη συνέχισε να βαραίνει από τις αγριότητες, τις λεηλασίες και την έντονη μυρωδιά του αίματος, αφού στη διάρκειά τους η βία υπήρξε «καθαρά

54 Arnold J. Toynbee, *ό.π.*, σ. 295.

55 Στο ίδιο.

56 Στο ίδιο.

57 Στο ίδιο, σ. 296.

αποσχιστική» και έθετε τους Έλληνες απέναντι στους Τούρκους με έναν τρόπο που «αναμφίβολα απέκλειε την ειρηνική συνύπαρξή τους στο μέλλον».⁵⁸

Η ελληνική ιστοριογραφία αποφεύγει να μπει σε λεπτομέρειες σχετικά με τα γεγονότα των πρώτων ημερών, κι όταν τα περιγράφει δεν τους δίνει την ανάλογη σημασία. Λεπτομέρειες και μια άλλη εικόνα μάς δίνουν οι τουρκικές βιβλιογραφικές πηγές, όπως η έκθεση του Τούρκου διοικητή του 17ου Σώματος Στρατού της Σμύρνης Αλή Ναδίρ πασά. Όσον αφορά για το ποιος «ήρξατο χειρών αδικών» και το αν οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί στον στρατώνα ήταν ένοπλοι ή άοπλοι, ο Τούρκος αξιωματικός σημειώνει:

[...] Την 15η Μαΐου 1919 το ελληνικό στρατιωτικό απόσπασμα μετά την αποβίβασή του, βάδιζε στις 11 ακριβώς προς τους στρατώνες. Η πομπή είχε ήδη περάσει γύρω από τους στρατώνες στην οδό του τραμ οπότε ακούστηκε ένας πυροβολισμός, πιθανώς από έναν Έλληνα διαδηλωτή. Τα ελληνικά στρατεύματα πήραν αμέσως θέση εναντίον των στρατώνων και άνοιξαν συνεχές πυρ... Οι αξιωματικοί εκπλαγέντες από το ξαφνικό πυρ και την έντασή του συγκεντρώθηκαν στους διαδρόμους του κτιρίου όπου οι πυροβολισμοί δεν είχαν μεγάλο αποτέλεσμα... Σαν τελευταίο μέσο στερέωσα μια λευκή σημαία σε ένα μακρύ κοντάρι και πορεύτηκα προσωπικά προς τα ελληνικά στρατεύματα... Επιπλέον για να αποδείξω ότι εμείς κατ' ουδένα τρόπο δεν απαντήσαμε στο πυρ και για να μην αφήσουμε χώρο για αμφιβολία τόσο εγώ όσο και η ακολουθία μου ήμασταν άοπλοι... Χωρίς καμμία διάκριση σειράς ή βαθμού συμπεριλαμβανομένου και εμού, οι άοπλοι αξιωματικοί έγιναν θύματα επιθέσεως και χυδαίων ύβρεων. Κάτω από μια βροχή χτυπημάτων με τις ξιφολόγχες και τους υποκόπανους των όπλων, οι Έλληνες στρατιώτες έφαξαν τους αξιωματικούς μας και στιδήποτε βρήκαν τους το έκλεψαν, μαντήλια, ρολόγια, βιβλία, ταμπακιέρες, δαχτυλίδια, λεφτά κλπ... Οι αξιωματικοί με υψωμένα τα χέρια υποχρεώθηκαν να φωνάζουν «Ζήτω». Πολλοί από αυτούς όπως και πολλοί από τους στρατιώτες υπέκυψαν κάτω από τα χτυπήματα ή δολοφονήθηκαν ή τραυματίστηκαν από πυροβόλα όπλα... Παρά το ότι οι απώλειές μας δεν έχουν εξακριβωθεί επακριβώς μπορεί να αριθμηθούν περισσότεροι από 40 νεκροί και 60 τραυματίες.⁵⁹

Στις 4 Μαΐου, σχεδόν τρέχοντας, διατάχθηκε από τον Βενιζέλο να πάει στη Σμύρνη ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Εμμ. Ρέπουλης σε μια προσπάθεια να εξηγήσει, να διαψεύσει, να ζητήσει συγγνώμη, αλλά και να υποσχεθεί αποζημιώσεις σε όλους όσους είχαν υποστεί ζημιές. Με αυτόν τον τρόπο η ελληνική Κυβέρνηση προσπάθησε να απαλύνει τις εντυπώσεις και να εξομαλύνει την κατάσταση, αλλά ήταν ήδη αργά, το κακό είχε γίνει και οι πληγές έχασκαν ήδη γεμάτες φρέσκο αίμα...

58 Michael Llewellyn Smith, *ό.π.*, σ. 180.

59 *Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna (May to July 1919)*, Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne, 1919, σ. 18.

[...] Τηλεγράφημα Κακουλίδου ναυάρχου μοι διεβιβάσθη χθες και είδησις ανακοινουμένη μοι υπό Ναυάρχου ότι εν Σμύρνη έπαυσεν η λειτουργία Οθωμανικών αρχών και (μωράν) απάντησιν Κακουλίδη εις συστάσεις Άγγλου Ναυάρχου, με περιάγει εις αληθή απόγνωσην ως προς κατάστασιν δημιουργηθείσασιν εν Σμύρνη και δυνατάς αυτής συνεπειάς ως και της μη παρουσίας Στεργιάδη. Δεν είναι υπερβολή αν είπω ότι ολόκληρον το έργον ημών όπερ εφάινετο μέλλον να στεφθή υπό πλήρους επιτυχίας, κινδυνεύει την τελευταίαν στιγμήν να ναυαγήσῃ. Εξορκίζω Αντιπρόεδρον να επιβή αντιτορπιλικού και σπεύση εις Σμύρνην όπως προσπαθήσῃ τακτοποίηση κατάστασιν. Ας λάβῃ γνώσιν εκεί οδηγιών ας διά διαφόρων τηλεγραφημάτων έδωκα και ας εμπνευσθή εξ αυτών όπως πράξῃ ό,τι δει. Πρέπει με κάθε τρόπον να διατηρηθῇ Τουρκική διοίκησις. Αν Βαλής επιμένη παραιτηθῇ, ας ανατεθῇ αναπλήρωσίς του εις ένα ανώτερον Οθωμανόν υπάλληλον και ας καταβληθῇ προσπάθεια να παραμείνῃ διοικητικόν προσωπικόν, όπως μη δειχθῇ ότι παρουσία Ελληνικού στρατού εις Σμύρνην εδημιούργησε αμέσως χάος, ενώ οπουδήποτε και αν μετέβησαν Ιταλοί ουδεμία ανωμαλία παρουσιάσθη. Εν ανάγκη θα αυξήσῃ μισθόν υπαλλήλων διά να κατορθώσῃ να συγκρατήσῃ αυτούς. Να φροντίσῃτε να έχῃτε έτοιμον και έτερον αντιτορπιλικόν όπως, άμα φθάσῃ Στεργιάδης, μεταφερθῇ δι' αυτού εις Σμύρνην με την εξουσίαν Υπάτου Αρμοστού. Τότε αντιπρόεδρος δύναται επιστρέψῃ.

Ελευθέριος Βενιζέλος⁶⁰

Στα περισσότερα από τα τηλεγραφήματα εκείνων των ημερών ο Έλληνας Πρωθυπουργός, εκτός των άλλων, εξέφραζε τη μέγιστη αγωνία του για την αποστολή του Στεργιάδη στη Σμύρνη:

15 Μαΐου 1919: Ευρίσκομαι εν μεγάλη αδημονία αγνοών αν Στεργιάδης μετέβῃ εις Σμύρνην. Αν όχι, παρακαλώ μεταβῇ αμέσως και αν τυχόν ευρίσκεται ακόμα εις Ιωάννινα αποσταλή αμέσως αντιτορπιλικόν όπως τον παραλάβῃ. Παράτασις απουσίας εκείθεν δύναται μεγάλως ζημιώσῃ. (Υπουργείο Εξωτερικών).

16 Μαΐου 1919: Εξακολουθώ αδημονών ένεκα αγνοίας εκ της οποίας διατελώ περί του πού ευρίσκεται κ. Στεργιάδης και πότε φθάνῃ εις Σμύρνην. Αγνοώ ακόμη τίνα μέτρα ελήφθησαν όπως καταστήσῃτε δυνατόν ταχύτεραν μετάβασίν του. (Υπουργείο Εξωτερικών).

16 Μαΐου 1919: Είναι βαθύτατη η λύπη μου βλέπων μετά 9 όλας ημέρας, ήτοι 15 Μαΐου, να απαντάτε εις αγωνιώδη τηλεγραφήματά μου ότι Στεργιάδης ευρίσκεται ακόμη εις Ήπειρον και ότι έλθῃ διά πρώτου ατμοπλοίου. (Υπουργείο Εξωτερικών).

17 Μαΐου 1919: Παρακαλώ να έχῃτε έτοιμον φάκελλον περιέχοντα όλα τα σχετικά τηλ/τα προς κατοχήν Σμύρνης όπως εγχειρήσῃτε αυτόν εις κ. Στεργιάδην άμα φθάνοντα εις Αθήνας. Εις τούτον δέον συμπεριληφθώσιν και όλα τα αφορώντα την μετάβασιν του ιδίου εις Σμύρνην όπως ίδη εις ποίαν αγωνίαν ευρίσκομαι ως εκ της αναβολής της μεταβάσεως αυτού, δι' ην ουδεμίαν φέρει αυτός ευθύνην. (Υπουργείο Εξωτερικών).

60 Έφη Αλλαμανή, Κρίστα Παναγιωτοπούλου, «Η συμμαχική εντολή για την κατάληψη της Σμύρνης και η δραστηριοποίηση της ελληνικής ηγεσίας», στο Θάνος Βερέμης, Οδυσσεάς Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980, σ. 168.

17 Μαΐου 1919: [...] με περιάγει εις αληθή απόγνωσιν ως προς κατάστασιν δημιουργηθείσαν εν Σμύρνη και δυνατάς αυτής συνεπειάς ως και της μη παρουσίας Στεργιάδη. Δεν είναι υπερβολή να είπω ότι ολόκληρον το έργον ημών όπερ εφαινότο μέλλον να στεφθή υπό πλήρους επιτυχίας, κινδυνεύει την τελευταίαν στιγμήν να ναυαγήσῃ. (Υπουργείο Εξωτερικών).
 23 Μαΐου 1919: Αλλ' επιβάλλεται αποστολή πολιτικού Συμβούλου πλησίον στρατιωτικού και δέον είναι κ. Στεργιάδης ον δέον καλέσητε και παρακαλέσητε εκ μέρους μου μεταβή δι' αντιτοπιλικού εις Σμύρνην αμέσως. (Υπουργείο Εξωτερικών).
 28 Μαΐου 1919: Παρακαλώ κ. Ρέπουλν' μοι τηλεγραφήση αν κ. Στεργιάδης είναι έτοιμος όπως αναχωρήση εις Σμύρνην. (Υπουργείο Εξωτερικών).⁶¹

Την Κυριακή 5 Μαΐου, τη μέρα που κατέπλευσε στον Πειραιά το υπερωκεάνιο «Πατρίς» με 1.052 Τούρκους αξιωματικούς, οπλίτες και πολίτες που είχαν συλληφθεί στη διάρκεια των γεγονότων της 2ας Μαΐου στη Σμύρνη, στον Μητροπολιτικό ναό της Αγίας Φωτεινής τελούνταν η νεκρώσιμη ακολουθία των δύο Θεσσαλών (από τα Τρίκαλα) ευζώνων, του Γεώργιου Παπακώστα και του Βασιλείου Ντελάρη, που σκοτώθηκαν στις ταραχές.⁶²

«Η σορός των νεκρών» –έγραφαν οι εφημερίδες– ήταν σκεπασμένη με «δαφνίνους στεφάνους και απειρίαν ανθέων τα δε φέρετρα αυτών εκαλύπτοντο υπό της κυανολεύκου σημαίας. Κατά την κηδείαν, ήτις εγένετο μετ' εξαιρετικών τιμών παρέστησαν όλοι οι επίσημοι και άπειρον πλήθος λαού, εχροστάτησαν δε κατ' αυτήν ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος μετά του Μητροπολίτου Ηλιουπόλεως, του επισκόπου Ξανθουπόλεως και του πρωθιερέως του στρατού αρχιμανδρίτου Λεβέντη».⁶³

Συγκινητικός ήταν ο «αποχαιρετιστήριος» λόγος του Μητροπολίτη προς τους δύο νεκρούς Έλληνες ευζώνους:

Ωσάν να μην ήρκουν τα τόσα και τόσα ποταμηδόν χυθέντα εν Μικρά Ασία χριστιανικά αίματα, ήτον άνωθεν, ως φαίνεται, ωρισμένον να βλέπωμεν και εν μέση Σμύρνη χωρίς πόλεμον χυνόμενα και των ανδρείων μας στρατιωτών τα πολύτιμα αίματα, και να κλαίωμεν τους γενναίους μας άνδρας, εκείνους τους οποίους εφοβήθη ο θάνατος και των οποίων την πολύτιμον ζωήν δεν ετόλμησε να εγγίσει εις τα τίμια πεδία των μαχών, καθώς κι εκείνων όσοι αμέριμνοι έτρεχον μετά του απελευθερωτικού στρατού να πύωσι το ποτήριον της χαράς διά την ελευθερίαν μας.

Οι εξ ενέδρας θάνατοι, θάνατοι δόλιοι και ανόσιοι, είναι δι' ημάς απείρου αξίας και τιμής, θάνατοι οι οποίοι πικραίνουσι βαθέως την πάγκοινων χαράν, θάνατοι διά τους οποίους κανείς οφθαλμός δεν μένει αδάκρυτος...

61 Στο ίδιο, σσ. 159-168. (Σημείωση: Η αποσπασματική επιλογή έγινε από τηλεγραφήματα του Βενιζέλου, που θεωρήθηκαν απαραίτητο συμπλήρωμα του Ημερολογίου του [19-28 Μαΐου]).

62 Ο Γ. Σπυρίδωνος στο βιβλίο του *Πόλεμος και ελευθερία. Η Μικρασιατική εκστρατεία όπως την είδα*. Αθήνα 1957, σ. 55, αναφέρει 6 νεκρούς ευζώνους και 55 τραυματίες.

63 Εφημερίδα *Πατρίς*, 7 Μαΐου 1919.

Αδελφοί, ήτον προσωρισμένον να πέσωσι και οι ανδρείοι μας ούτοι, διότι χωρίς αιματοχυσίαν ελευθερία ου γίνεται και διότι διά του χυθέντος εν τη ωραία μας πόλει αίματος των απελευθερωτών μας υπεγράφη η συνθήκη της ενώσεως της πόλεως μας μετά της μεγάλης και ενδόξου πατρίδος Ελλάδος...

Αλλ' ημείς, θ' αποδώσωμεν καλόν αντί κακού. Και θα συγχωρήσωμεν αυτοίς διότι ουκ οίδασι τι ποιούσι και ποίαν ανεκτιμήτου ευεργεσίαν αφρόνως αποκρούωσι, κατά τίνος μεγίστου ευεργέτου των πυροβολούσι, αφού πυροβολούσι κατ' εκείνων οίτινες ήλθον φέροντες την αληθή ελευθερίαν και ευδαιμονίαν όχι μόνο εις τα χριστιανικά φύλα αλλά και εις αυτούς τους ταλαιπώρους και αδελφούς μας Τούρκους της Ανατολής.⁶⁴

Την ίδια μέρα ο *Ελεύθερος Τύπος* κάτω από τον υπότιτλο «Νεώτεροι λεπτομέρειαι περί της μάχης(!) του Διοικητηρίου» δημοσίευε στην τελευταία σελίδα ένα πλήρες ρεπορτάζ του ανταποκριτή του Α. Βαφειάδη με όλα όσα είχαν συμβεί ή εξακολουθούσαν να συμβαίνουν στη Σμύρνη:

ΣΜΥΡΝΗ, 4. (Του ανταποκριτού μας, Διά της Μυτιλήνης). – Αφίκετο σήμερον εκ Μυτιλήνης και αποβιβάζεται εις την πόλιν εν νέον σύνταγμα προς ενίσχυσιν της ενταύθα φρουράς. Η εις το εσωτερικόν προέλασις δεν ήρχισεν εισέτι. Τας σχετικές αποφάσεις θα λάβη ο Μέραρχος κ. Ζαφειρίου άμα ως κρίνη κατάλληλον την στιγμήν. Επίσης η κατάληψις των Κυδωνιών μέχρι της ώρας δεν συνετελέσθη. Πληροφορούμαι ότι οι συλληφθέντες Τούρκοι, ανώτεροι και κατώτεροι υπάλληλοι, θα υποβληθούν εις ανάκρισιν, θ' απολυθούν δε μόνον αν αποδειχθή ότι δεν ηνείχοντο εις την ενέδραν του Διοικητηρίου.

Στη συνέχεια, και με την ίδια ημερομηνία αποστολής, ο Βαφειάδης περιέγραφε τα συμβάντα στην προκουμαία και στο λιμάνι της Σμύρνης:

Μετά την κήρυξιν του Στρατιωτικού Νόμου, τα Συμυρναϊκά φύλλα εκδίδονται με παλιάν ύλιν μέχρι του καθορισμού των υπηρεσιών της λογοκρισίας. Διαδίδεται, ότι κατά την προχθεσινήν σύγκρουσιν του Διοικητηρίου εφονεύθη υπό των Τούρκων εις Αμερικανός πλωτάρχης και τραυματίστησαν δύο ή τρεις ναύται του αμερικανικού θωρηκτού «Αρόζα». Οι εύζωνοί μας είχαν περί τους τριάκοντα νεκρούς και τραυματίας, πεσόντας κατά τους πρώτους εκ του Διοικητηρίου αιφνιδιαστικούς πυροβολισμούς [...] Πολλοί [άνθρωποι] επνίγησαν λόγω του συνωστισμού, όστις εκράτησεν εις την προκουμαίαν άμα τη ενάρξει της συμπλοκής. Ο λαός προσπαθών να σωθή επέβη λεμβών και έφυγε προς τα πολεμικά σκάφη ζητών προστασίαν. Ολόκληρος ο προς το σημείον τούτο λιμνή επληρώθη λεμβών φερουσών γυναίκας, άνδρας, παιδιά.

Κατά την συμπλοκήν οι Τούρκοι έβαλον και εκ δύο σκαφών Τουρικών ελλιμενισμένων πλησίον του Διοικητηρίου. Το εν τούτων ρυμουλκών είχαν εγκαίρως εξοπλισθή υπό των

64 Αποσπάσματα από τον *Ιερό Πολύκαρπο* (1919), β' περίοδος, έτος Ε', σ. 7.

Νεοτούρκων. Άμα τη ενάρξει της συμπλοκής το ρυμουλκόν τούτον έπλευσε προς τον κολπίσκον του Κισλά, οπόθεν διά μυδραλλιοβόλων έβαλεν εναντίον του εν τη προκυμαία πλήθους του στρατού. Το δεύτερον, μικρά Τουρκική ακταιωρός, προσδεδεμένον παρά τω καταστήματι της εξακριβώσεως των διαβατηρίων και οπλισμένον διά πολυβόλων και ενός μυδραλλιοβόλου, προσέβαλε τας λέμβους διά των οποίων προσεπάθη να σωθή το πλήθος.

Άπειρα είναι τα παραδείγματα της κατά την στιγμήν ταύτην αναπτυχθείσης υπερανθρώπου αυτοθυσίας των Ελλήνων στρατιωτών. Μεταξύ τούτων θ' αναφέρω εν: Μία περιπολία ευρεθείσα παρά το κατάστημα των διαβατηρίων και συνωθουμένη προς τον λαόν δεν ηδύνατο να χρησιμοποιήση τας δυνάμεις της ελευθέρως. Εις στρατιώτης, κατορθώσας να αποσπασθή ταύτης, πηδά επί μιας λέμβου και εκείθεν διά συνεχών αλμάτων από λέμβου εις λέμβον ανέρχεται εις την Τουρκικήν ακταιωρόν. Φονεύει έναν πολυβολητήν και μολονότι τραυματισθείς υπό των άλλων συναδέλφων του νεκρού, παλαιών προς όλους, αρπάζει το κλείστρον του Τουρκικού πολυβόλου και ρίπτει αυτό εις την θάλασσαν. Βραδύτερον ολόκληρος η περιπόλος ανήλθεν επί της ακταιωρού και ηχημαλώτισεν ολόκληρον το πλήρωμα ταύτης. Επίσης συνελήφθησαν υπό των ναυτών μας και οι επιβαινόντες του Τουρκικού ρυμουλκού.

Επί του θωρηκτού «Κιλκίς» κατέφυγον ίνα σωθούν πλείστοι πολίται και γυναικόπαιδα, διαμείναντα επ' αυτού ολόκληρον ημέραν. Το ίδιον συνέβη και με τα άλλα πολεμικά και μεταγωγικά σκάφη, εις τα οποία ανήλθον αι οικογένειαι των συνορευουσών προς την Τουρκικήν συνοικίαν Ελληνικών οικιών. Οι Έλληνες ναύται περιέβαλον δι' όλων των δυνατών περιποιήσεων τους προστατευομένους των. Αι λεπτομέρειαι της συμπλοκής είναι άπειραι. Τόμοι ολόκληροι δεν θα ήρκουν διά την περιγραφήν των. Εις ανθυπολοχαγός εισήλθεν πρώτος με το περίστροφον ανά χείρας διά της κυρίας εισόδου του Στρατώνος. Τον ηκολούθησε μία ομάς ευζώνων. Οι Τούρκοι από των παραθύρων των κτιρίων ευπροβόλουν και έρριπτον χειροβομβίδας. Αλλ' οι υπέροχοι εύζωνοι ουδέ τας ησθάνοντο. Συνέλαβον 200 Τούρκους αιχημαλώτους και εξηκολούθησαν το έργον της καταλήψεως. Τέσσαρες εύζωνοι έστησον εν πολυβόλον εις την βάσιν του ωρολογίου του Στρατώνος, καταβάλλοντες πολύ ανωτέραν αντίστασιν και ήρχισαν εκείθεν θερίζοντες τον εχθρόν.

Την 11 και 3' π.μ. οι εύζωνοι είχαν εισδύσει εις τα ενδότερα διαμερίσματα της Τουρκικής συνοικίας. Νέοι αιχημαλωτοί έπιπτον εις χείρας των ανά παν βήμα της προελάσεως, διότι οι Τούρκοι ανθίσταντο εις πάσαν γωνίαν. Ηρευνήθησαν πλείστοι οικίαι. Οι Τούρκοι πολίται εφέροντο ευγενώς προς τους άνδρας μας κατά τας ερεύνας αυτάς καταρώμενοι τους Νεοτούρκους οργανωτές της ενέδρας. Η ενέδρα είχε οργανωθεί από φανατικούς κομιτατικούς και δυσηρεστημένους άλλους Τούρκους, οίτινες μετά την ανακωχήν είτε απώλεσαν τα αξιώματά των, είτε έβλεπον τον ύποπτον πλούτον τον απειλούμενον υπό της Δικαιοσύνης. Όλοι αύτοι συμπτύξαντες εσχάτως το «Εθνικόν Τουρκικόν Κομιτάτον» εξηκολούθησαν το έργον των Νεοτούρκων, εις τους οποίους άλλως ανήκον. Όλοι οι διωγμοί, αι ληστείαι, αι δολοφονίαι του τελευταίου καιρού οφείλονται αποκλειστικώς εις αυτούς...

Δύο μέρες αργότερα, στις 7 Μαΐου, παραμονή της άφιξης του Αριστείδη Στεργιάδη στη Σμύρνη, η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, αναφερόμενη στα αιματηρά γεγονότα της προκυμαίας της Σμύρνης, σημείωνε σε σχόλιό της:

Πάσα ελληνική συνείδησις εξεγείρεται μετ' αποτροπιάσεως κατά των παρεκτροπών δι' ων σπείρα αλητών, προερχομένων εκ της υποστάθμης του Ελληνικού και ξένου της Σμύρνης πληθυσμού και εκ των ειρκτών, απήντησεν εις το γνωστόν Τουρκικόν κακούργημα. Ζητούμεν την αμείλικτον τιμωρίαν των δραστών, οίτινες υπείκοντες πιθανώτατα εις υστεροβούλους υποκινήσεις, επιχείρησαν να εκκολάψωσι στίγμα ανεξίτηλον εις τον Ελληνικόν πολιτισμόν. Ευτυχώς τον πολιτισμόν τούτον εκπροσωπούσιν ουχί ευάριθμοι ταραξίαι, αλλ' ο Ελληνικός στρατός, ούτινος η διαγωγή υπήρξεν υπέροχος, οι Έλληνες αντιπρόσωποι, οίτινες πατάσσουσιν αδυσωπήτως παν κατά των Τούρκων ατάκτημα και η αληθής Ελληνική Σμυρναϊκή κοινωνία, ης είναι απερίγραπτος η κατά των ταραχοποιών αγανάκτησις.

Με την «επίσημη» είδηση για τα γεγονότα στην πρώτη σελίδα:

Κατ' εγκύρους πληροφορίας, την ημέραν της καταλήψεως της Σμύρνης υπό του Ελληνικού στρατού και καθ' ην στιγμήν διεξήγετο συμπλοκή προ του Διοικητηρίου ομάδες κακοποιών στοιχείων πάσης εθνικότητας, ων βρήθει ως γνωστόν η Σμύρνη, εν συνεργασία μετά των εγκλείστων εις τας φυλακάς, ων τας θύρας είχαν ανοίξει οι Τούρκοι ολίγον προ της συμπλοκής, επωφεληθείσαι του δημιουργηθέντος πανικού και της αταξίας, εξετράπησαν εις λεηλασίας και διαρπαγάς διαφόρων οικιών και καταστημάτων ανηκόντων εις τον διεθνή πληθυσμόν της Σμύρνης. Πάντες ούτοι μετά την συμπλοκήν, αποκατασταθείσης της τάξεως, συνελήφθησαν υπό των Ελληνικών περιπόλων κατασχεθέντων κατά μέγα μέρος και των διαρπαγέντων ειδών.

Την ίδια κιόλας μέρα άρχιζε στη Σμύρνη τη λειτουργία του και το έκτακτο στρατοδικείο της Στρατιάς. Σύμφωνα με τη ΔΙΣ (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού), κατά την έναρξή του προτιμήθηκε «να εισαχθώσι προς εκδίκασιν» πρώτα οι κατηγορίες κατά των Ελλήνων, «ίνα περισταλή η εκ μέρους του κακού Ελληνικού στοιχείου τάσις προς εκμετάλλευσιν επ' ιδία ωφελεία και εναντίον του Τουρκικού στοιχείου, το οποίον πολύ ολιγαριθμότερον άλλωστε είχε καταπτοηθεί εκ της παρουσίας του Ελληνικού στρατού».⁶⁵

Με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα όχι μόνο καταδίκαζε τα εγκλήματα χωρίς καμιά από μέρους της αμεροληψία και διάκριση, κάνοντας αρχή από όλα όσα είχαν διαπράξει οι Έλληνες, αλλά και έδινε «απτά δείγματα» ισονομίας, ισοπολιτείας και δικαιοσύνης.

Το πρωί της 5ης Μαΐου, μέρα που στην Αγία Φωτεινή ψαλλόταν η νεκρώσιμη ακολουθία για τους δύο ευζώνους, θα εισαγόταν στο στρατοδικείο η εκδίκαση δέκα υποθέσεων που αφορούσαν Έλληνες πολίτες και στρατιωτικούς και την επομένη θα ανακοινώνονταν δύο καταδίκες σε θάνατο, ενός πολίτη και ενός εύζωνα, οι οποίοι εκτελέστηκαν την ίδια μέρα. Ήταν τέτοια η εντύπωση από την άμεση αντίδραση της στρατιωτικής δικαιοσύνης, που την επομένη, κατά μήκος πολλών δρόμων της Σμύρνης και των

65 ΓΕΣ/ΔΙΣ (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού), ό.π., σ. 69.

περιχώρων, βρέθηκαν εγκαταλελειμμένα «πλήθος κλοπιμαίων ειδών», τα οποία περι-συλλέχθηκαν από ειδική υπηρεσία του ελληνικού στρατού και παραδόθηκαν στους ιδιοκτήτες τους.⁶⁶

Για τα γεγονότα της προκουμαίας και τα αποτελέσματα που αυτά είχαν στη συνέχεια της μικρασιατικής «περιπέτειας» ο Δημήτριος Μιχαλόπουλος⁶⁷ σημειώνει ότι, όταν ο Βενιζέλος προσπάθησε να αντιδράσει αποτελεσματικά, φτάνοντας στο σημείο να διατάξει ακόμα και τον τουφεκισμό Ελλήνων στρατιωτών που βρέθηκαν ένοχοι, ήταν πλέον αργά. Ήδη διαδηλώσεις κατά των Ελλήνων ξέσπασαν στην Κωνσταντινούπολη και είχαν αρχίσει να δημιουργούνται και να δρουν τουρκικά σώματα ατάκτων την ίδια ώρα που η άφιξη του Μουσταφά Κεμάλ στην Αμισό του Πόντου προσέδιδε στην τουρκική αντίδραση «μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας». Με άλλα λόγια –όπως σημειώνει–, «το εγχείρημα επέκτασης της –οποιας– ευνομίας του ελληνικού κράτους στη Μικρά Ασία έπαιρνε πια διαστάσεις μεγαλοϊδεάτικης περιπέτειας».⁶⁸

Ο συγγραφέας Λου Γιουρένεκ αναφέρει ότι η απόφαση να σταλούν ελληνικά στρατεύματα στη Σμύρνη αποδείχθηκε καταστροφική. Έλληνες και Τούρκοι ήταν προαιώνιοι εχθροί. Η αντιπαλότητά τους, εξελισσόμενη μέσα σε μια πορεία αιώνων, είχε καλλιεργηθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε η λέξη «εχθροί» να φαντάζει φτωχή να αποδώσει την αμοιβαία απέχθεια. Οι Έλληνες μισούσαν τους Τούρκους που είχαν διατηρήσει τον ελλαδικό χώρο υπό κατοχή για τετρακόσια χρόνια και θεωρούσαν τους ελληνικής καταγωγής πληθυσμούς που κατοικούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συμπατριώτες τους, καταπιεσμένους και αλύτρωτους πολίτες μιας Μεγάλης Ελλάδας.⁶⁹

Στην πολυσέλιδη έκθεσή του για την κατάληψη της Σμύρνης και των περιχώρων ο Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, αντιστράτηγος και αρχιστράτηγος του ελληνικού Στρατού κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία, απέρριπτε τα όσα ισχυριζόταν στην έκθεσή της η Ανακριτική Επιτροπή χαρακτηρίζοντάς τα ως σκηνοθετημένο και «ατυχές» γεγονός, ενώ ανέφερε ότι η γνώμη δύο εκ των μελών της Επιτροπής, τα οποία κατηγορούσε ως φιλότουρκους, ήταν γνωστή «εκ των προτέρων».⁷⁰

Περιγράφοντας τα γεγονότα της προκουμαίας, αναφέρει ότι ο τουρκικός στρατός

66 Στο ίδιο. (Περισσότερες λεπτομέρειες από τις δίκες μπορεί να βρει ο αναγνώστης στο βιβλίο μου *Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, 2013, σσ. 95-105.)

67 Δημήτρης Μιχαλόπουλος, «Μικρασιατική περιπέτεια: η αρχή και το τέλος μιας τραγωδίας», στο *Τι οδήγησε στη Μικρασιατική Τραγωδία; Μπορούσε να αποφευχθεί;*, Το Παρόν, Αθήνα 2009, σσ. 25-27. Ο Δημήτρης Μιχαλόπουλος χρημάτισε διευθυντής του Ιδρύματος Ιστορίας του Ελευθερίου Βενιζέλου.

68 Lou Ureneck, *ό.π.*, σ. 33.

69 Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *ό.π.*

70 Λεωνίδας Ι. Παρασκευόπουλος, *ό.π.*, σ. 156.

μέσα στη Σμύρνη ανερχόταν σε 3.000 άνδρες, από τους οποίους διέφυγαν οι 2.000, ενώ οι «υπό περιορισμόν κρατηθέντες οπλίται δεν υπερέβαινον τους χιλίους».⁷¹ Ταυτόχρονα έσπευδε να υποβιβάσει τη σημασία των όσων συνέβησαν στην προκυμαία:

[...] κατά τας ατομικές συγκρούσεις αρκετοί φόνοι επήλθον και Ελλήνων και Τούρκων πολιτών. Πολλοί δε εκ του συνωστισμού έπεσαν εις την θάλασσαν, εξ ων αριθμός τις επνίγη. Επίσης και στρατιώται ευρισκόμενοι επί της παραλίας απήντων εις τους εκ των παραθύρων ριπτομένους πυροβολισμούς οίτινες δεν διήρκησαν πλέον του ενός τετάρτου. Φαίνεται ότι κατά την στιγμήν ταύτην διέβαινε και φάλαγξ αιχμαλώτων, αιχμαλωτισθέντων παρά το Κονάκιον και τους Στρατώνας όπου η κυρία ένοπλος σύγκρουσις. Ουδείς των αιχμαλώτων εκακοποιήθη ή εφονεύθη. Αι ατομικαί όμως επί της παραλίας οδού συγκρούσεις, αι προερχόμεναι εκ των δολοφονικών επιθέσεων των Τούρκων των αναμειγμένων μετά του Ελληνικού πλήθους έδωκαν την εντύπωσιν εις αξιωματικούς του Ναυτικού των Συμμαχικών σκαφών θεωμένων από των πλοίων των ότι επρόκειτο περί επιθέσεως εναντίον των οδηγουμένων αιχμαλώτων οίτινες περιστοιχούμενοι υπό των στρατιωτών ήσαν εν ασφαλεία και ωδηγήθησαν ασφαλείς και σώοι επί του ατμοπλοίου «Πατρίς»... Επίσης τα κακά στοιχεία της πόλεως επωφεληθέντα της αταξίας, της ελλείψεως χωροφυλακής και του χρονικού διαστήματος όπερ εμεσολάβησε από της πρωίας μέχρι της οριστικής καταλήψεως της πόλεως και της αφίξεως των τμημάτων εις τους αντικειμενικούς αυτών σκοπούς, και την εγκατάστασιν ασφαλείας διά φυλακίων και περιπολιών εξετέλεσαν πολλάς διαδρομάς καταστημάτων και οικιών εν τη πόλει. Επί πλέον μέχρι της 15ης ώρας αι ημέτεροι περίπολοι αι διεισδύουσαι όπως εις άπασαν την πόλιν και εις την Τουρκικήν συνοικίαν διά την τήρησιν της τάξεως, επυροβολούντο από των παραθύρων των Τουρκικών οικιών... Εις τας πλείστας των σκηνών τούτων ανεμιγνύοντο και τα λωποδυτικά στοιχεία της πόλεως τα οποία ανερχόμενα και ταύτα όπισθεν των περιπόλων διήρπαζον εν ταις οικίαις ό,τι εύρισκον την στιγμήν καθ' ην οι στρατιώται συνελάμβανον ή ηρεύνων προς σύλληψιν των ενόχων.⁷²

Αντικρούοντας τα όσα η Ανακριτική Επιτροπή κατήγγειλε σε βάρος της ελληνικής στρατιωτικής αποβατικής δύναμης, ο Έλληνας Αντιστράτηγος σημείωνε:

[...] Ελέχθη ότι οι ενεργήσαντες τας ταραχάς ή μάλλον τας κλοπάς, έφερον στρατιωτικόν ιματισμόν από χακί, και εκ τούτου συνήγαγον το συμπέρασμα ότι ήσαν Έλληνες στρατιώται. Ως αν ήτο δύσκολον να προμηθευθώσι και πολίται ενδυμασίας τοιαύτας εκ του εκποιουμένου υπό των Συμμάχων εις Θεσσαλονίκην παλαιού ιματισμού, αλλά μήπως και οι απολυθέντες εθελονταί εκ Μικράς Ασίας του εν Δαρδανελλίους δράσαντος Συμμαχικού στρατού δεν έφερον την στολήν έτι και ως πολίται; Και ήσαν πολλοί αυτοί και άνευ εργασίας... Ποίος όμως στρατός, ως και άλλοτε ανέφερον, δεν περιλαμβάνει στοιχεία άτακτα; Οι κατήγοροι ημών έδει να καλύψουν τα πρόσωπά των εξ αιδούς εάν ανελογίζοντο τι έγινε κατά πόλεως

71 Στο ίδιο, σ. 174.

72 Στο ίδιο, σσ. 174-177.

Συμμάχου Κράτους, της Θεσσαλονίκης, κατά την επισυμβάσαν μεγάλην πυρκαϊάν. Πόσαι εκκλησΐαι δεν εδηώθησαν εν τω εσωτερικώ της Μακεδονίας επί τω λόγω δήθεν συλλογής αρχαίων ιερών Βυζαντινών εικόνων, την εν Οδησσώ διαγωγήν των Γάλλων στρατιωτών και την εν Κωνσταντζα της Ρουμανίας τοιαύτην, όπου αυτός ο εισαγγελεύς συνελήφθη και απεγυμνώθη υπό στρατιωτών; [...]⁷³

Ο Παρασκευόπουλος γράφει ότι, όταν πληροφορήθηκε τα όσα είχαν συμβεί στην προκυμαία της Σμύρνης, απέστειλε τον στρατηγό Λεοναρδόπουλο για να διεξαγάγει τις σχετικές ανακρίσεις «διά τα συμβάντα», για τα οποία, όπως σημείωνε στην έκθεσή του: «ουδόλωσ ευθυνόμεθα». Με το τέλος των ανακρίσεων, ο Λεοναρδόπουλος πρότεινε την αντικατάσταση του μέραρχου Ζαφειρίου και την πειθαρχική τιμωρία του Σταυριανόπουλου. Και οι δύο τέθηκαν σε διαθεσιμότητα, ενώ στη θέση του Ζαφειρίου τοποθετήθηκε ο στρατηγός Νίδερ, που ήρθε από τη Μεσημβρινή Ρωσία.

Ό,τι όμως κι αν είχε ειπωθεί, καταγγελθεί ή γραφεί, τα θλιβερά γεγονότα της προκυμαίας κατά την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων, η έλλειψη πειθαρχίας από μέρους των στρατιωτών, οι εθνικιστικές συμπεριφορές του κλήρου, αλλά και η υποκρισία των Συμμάχων, ιδίως των αποκαλούμενων Λεβαντίνων, που δεν έβλεπαν με καλό μάτι την ελληνική κατοχή, έδειχναν ότι πολύ λίγο ήθελε να ξεφύγει η κατάσταση απ' ό,τι είχε υπολογίσει ο Βενιζέλος. Γι' αυτό και ο Έλληνας Πρωθυπουργός δεν άργησε να στείλει στη Σμύρνη τον γνώριμό του από τα φλογισμένα χρόνια του ξεσηκωμού της Κρήτης και τον Θέρισσο, Αριστείδη Στεργιάδη, που τα τελευταία χρόνια είχε διοριστεί Διοικητής στην Ήπειρο. Μια σκοτεινή και αινιγματική μορφή που θα απασχολούσε τους πάντες με τη συμπεριφορά και τις αποφάσεις του, ξεσηκώνοντας θύελλες διαμαρτυριών, αλλά κι έναν ωκεανό κατάρες από τους Μικρασιάτες.

73 Στο ίδιο, σ. 179.

Εκατό χρόνια από την απόβαση του ελληνικού στρατού στην προκυμαία της Σμύρνης ο συγγραφέας Βασίλης Τζανακάρης επιστρέφει εκεί όπου στις 2 Μαΐου 1919 γράφτηκε η ματωμένη αρχή του τέλους της Μεγάλης Ιδέας. Εκείνης που μας οδήγησε από τα χρόνια της δόξας σ' εκείνα της καταισχύνης.

Ένα βιβλίο που καταγράφει με κάθε λεπτομέρεια την άγρια σύγκρουση ανάμεσα στον Ύπατο Αρμοστή της Σμύρνης Αριστείδη Στεργιάδη και την κορυφή της ορθοδοξίας στη Σμύρνη, τον μητροπολίτη Χρυσόστομο. Μια σύγκρουση που κόστισε ποτάμια από αίμα και δάκρυα. Με μοναδικό γέρας για τους πρωταγωνιστές της δύο στεφάνια από αγκάθια: Για τον Χρυσόστομο του εθνομάρτυρα και για τον Αριστείδη Στεργιάδη του εθνικού ολετήρα. Με τον πρώτο πιστό «άχρι θανάτου» στα νάματα της ορθοδοξίας και της Μεγάλης Ελλάδας, και τον εντολοδόχο της Ελληνικής Πολιτείας, τον Αριστείδη Στεργιάδη, οπαδό του δόγματος της ελληνοτουρκικής συνύπαρξης και φιλίας. Με τον Χρυσόστομο να λατρεύεται από τις εκατοντάδες χιλιάδες των Μικρασιατών, και τον Στεργιάδη να φορτώνεται, ως άλλος Εφιάλτης, το μίσος και τις κατάρες ενός ολόκληρου λαού.

Και μαζί τους η Σμύρνη και η Μικρασία. Τα αιματηρά γεγονότα της προκυμαίας, που έκαναν έξαλλο τον Βενιζέλο, η καθημερινότητα των ανθρώπων, οι διπλωματικές ίντριγκες και συνωμοσίες, τα πάθη και οι επικές πολεμικές επιχειρήσεις και τέλος ο εξολοθρευμός και η καταστροφή.

Ένα γλαφυρό βιβλίο που ζωντανεύει μια ολόκληρη εποχή με τα πάθη, τις μικρότητες, τις ελπίδες, τα όνειρα και τις μεγαλοσύνες των ανθρώπων και που προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα: Ήταν εθνικός προδότης και ο υπ' αριθμόν ένα υπαίτιος της Μικρασιατικής Καταστροφής ο Αριστείδης Στεργιάδης ή ήταν ένας ψυχρός σκεπτικιστής ο οποίος γνώριζε από πρώτο χέρι τους εφιαλτικούς κινδύνους που απειλούσαν το επικό εγχείρημα της Μικρασιατικής Εκστρατείας;

Στην έκδοση περιλαμβάνεται πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

ISBN:978-618-03-1803-6

9 786180 318036

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 81803